

Konzervatorsko-restauratorskiradovi na lijevom anđelu s glavnog oltara iz župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji i nove tehnologije pozlate u konzervatorsko-restauratorskoj struci

Knežević, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:215:317757>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
ODSJEK ZA KONZERVIRANJE I RESTAURIRANJE UMJETNINA

Hana Knežević

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, travanj 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
ODSJEK ZA KONZERVIRANJE I RESTAURIRANJE UMJETNINA

**KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA
LIJEVOM ANĀELU S GLAVNOGA OLTARA IZ ŹUPNE CRKVE
NAŠAŠĆA SV. KRIŹA U RASINJI I NOVE TEHNOLOGIJE
POZLATE U KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKOJ
STRUCI**

D I P L O M S K I R A D

Diplomantica: Hana Knežević

Mentorica: doc. mag. art. Ana BoŹiĉević

Komentor: red. prof. art. Alem Korkut

Komentor: doc. dr. sc. Danko Źourek

Zagreb, travanj 2021.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Akademija likovnih umjetnosti

Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina

Smjer:	Kiparstvo
Područje:	Konzerviranje-restauriranje umjetnina
Polje:	Konzerviranje-restauriranje drvene polikromirane skulpture
Naziv diplomskog rada:	Konzervatorsko-restauratorski radovi na lijevom anđelu s glavnoga oltara iz župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji i nove tehnologije pozlate u konzervatorsko-restauratorskoj struci
Diplomantica:	Hana Knežević, 3615 / R-K
Broj indeksa:	002256
Mentor:	doc. mag. art. Ana Božičević
Komentori:	red. prof. art. Alem Korkut doc. dr. sc. Danko Šourek
Broj stranica:	203
Broj fotografija:	215
Broj tablica:	9
Broj grafičkih priloga:	12
Ključne riječi:	drvena polikromirana skulptura, konzerviranje-restauriranje, pozlata, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja
Datum obrane:	21.04.2021.
Povjerenstvo:	red. prof. dr. sc. Vladan Desnica red. prof. mr. art. Zvezdana Jembrih izv. prof. art. Alen Novoselec

SAŽETAK

Drvena polikromirana skulptura lijevog anđela adoranta potječe iz župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji. Skulptura je smještena na glavnom oltaru, zajedno sa svojim parom, desnim anđelom adorantom, te je još uvijek u liturgijskoj funkciji. Obje skulpture datiraju iz 1827. godine i djelo su nepoznatog autora.

Skulpture su, na Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, dopremljene 2018. godine kako bi na njima bili izvedeni potrebni konzervatorsko-restauratorski radovi.

Prije dopremanja u radionicu, skulpture su bile podvrgnute gama zračenju na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu. Nakon temeljitog pregleda i evidentiranja zatečenog stanja te uklanjanja površinske prljavštine, zaključeno je da se stanje skulptura ne može najbolje iščitati zbog debelog preslika koji ih je estetski degradirao.

U praktičnom dijelu diplomskog rada, na skulpturi su izvedeni svi planirani konzervatorsko – restauratorski radovi: uklanjanje površinske prljavštine, podljepljivanje, konsolidiranje drvenog nosioca, uzimanje uzoraka za analize, izrada sondi, uklanjanje preslika, rekonstrukcije nedostajućih dijelova nosioca, nadoknade u svim stratigrafskim slojevima te završno zaštitno lakiranje. Izvedeni postupci popraćeni su detaljnom pisanom, grafičkom i fotografskom dokumentacijom.

U drugom, teorijskom dijelu diplomskog rada, predočit će se istraživanja vezana uz odabir i usporedbu tradicionalne i suvremenih tehnologija pozlate na drvenim polikromiranim skulpturama.

SUMMARY

The wooden polychrome sculpture of the Left Angel Adorer originates from the parish church of The Holy Cross in Rasinja. The sculpture is located on the main altar, together with its pair the right angel adorer, and is still in liturgical function. The sculpture comes paired with a Right Angel Adorer. Both sculptures date from 1827 and are the work of an unknown author.

The sculptures were delivered to the Department for Conservation and Restoration of Artworks of the Academy of Fine Arts in Zagreb in 2018 in order to perform the necessary conservation and restoration works.

Before being delivered to the workshop, the sculptures were subjected to gamma radiation at the Ruđer Bošković Institute in Zagreb. After a thorough inspection and recording of the existing condition and the removal of surface dirt, it was concluded that the condition of the sculptures could not be best read due to the thick copy layer that aesthetically degraded them.

In the practical part of the diploma work, all planned conservation and restoration works were performed on the sculpture: removal of surface dirt, gluing, consolidation of wooden beams, sampling for analysis, making probes, removal of copies, reconstructions of missing parts of beams, restorations in all stratigraphic layers protective varnishing. The performed procedures were accompanied by detailed written, graphic and photographic documentation.

In the second, theoretical part of the thesis, research related to the selection and comparison of traditional and modern technologies of gilding on wooden polychrome sculptures will be presented.

SADRŽAJ

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA.....	II
1. UVOD.....	- 2 -
1.1 Opći podatci o djelu.....	- 3 -
1.2 Kratki pregled konzervatorsko-restauratorskih radova u okviru izrade diplomskog rada.....	- 5 -
2. POVIJESNO-UMJETNIČKA ISTRAŽIVANJA.....	- 7 -
2.1 Formalno-stilska analiza.....	- 8 -
2.2 Povijest Rasinje.....	- 9 -
2.3 Župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji.....	- 15 -
2.3.1 Inventar crkve.....	- 22 -
2.4 Glavni oltar.....	- 27 -
2.4.1 Novi glavni oltar u župnoj crkvi Našašća Sv. Križa u Rasinji.....	- 31 -
2.4.2 Lijevi bočni oltar.....	- 33 -
2.4.3 Desni bočni oltar.....	- 35 -
2.4.4 Propovjedaonica.....	- 37 -
2.4.5 Orgulje.....	- 39 -
2.5 Andeologija.....	- 43 -
2.6 Komparativni / analoški primjeri prikaza „Anđela“.....	- 45 -
2.6.1 Anđeli iz Kuzminca.....	- 47 -
2.6.2 Anđeli u Subotici Podravskoj.....	- 50 -
2.6.3 Anđeli iz Bartolovca.....	- 52 -
2.6.4 Anđeli iz Virovitice.....	- 54 -
3. DOKUMENTACIJA ZATEČENOG STANJA.....	- 56 -
3.1 Identifikacija materijala i stratigrafska analiza.....	- 57 -
3.1.1 Nosilac.....	- 67 -
3.1.2 Osnova.....	- 74 -
3.1.3 Poliment.....	- 77 -
3.1.4 Metalni listići.....	- 78 -
3.1.5 Slikani sloj.....	- 81 -
3.2 Grafička dokumentacija.....	- 82 -
3.3 Analize pigmenata i veziva.....	- 89 -
3.3.1 XRF analiza.....	- 89 -
3.3.2 Rezultati XRF analize.....	- 90 -

3.3.3	FTIR analiza.....	-97 -
3.3.4	Rezultati FTIR analize.....	- 102 -
4.	KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI.....	- 104 -
4.1	Dezinsekcija.....	- 107 -
4.2	Terenska istraživanja.....	- 108 -
4.3	Vizualno opažanje.....	- 108 -
4.4	Uzrokovanje.....	- 109 -
4.5	Podljepljivanje polikromije.....	- 111 -
4.6	Konsolidacija drvenog nosioca.....	- 112 -
4.7	Čišćenje površinske prljavštine.....	- 113 -
4.8.	Uklanjanje preslika.....	- 113 -
4.9.	Nadoknade u sloju nosioca.....	- 123 -
4.9.1	Demontiranje krila.....	- 125 -
4.9.2	Spajanje i montiranje krila.....	- 128 -
4.10.	Nadoknade u sloju osnove.....	- 134 -
4.11.	Nadoknade u sloju polimenta i pozlate.....	- 137 -
4.12	Nadoknade u sloju oslika.....	- 143 -
4.13	Završno lakiranje.....	- 147 -
5.	MATERIJALI, PRIBOR, ALATI I OPREMA.....	- 149 -
5.1	Korišteni materijal (kemikalije, otapala, punila).....	- 150 -
5.2	Korišteni pribori, alati i oprema.....	- 151 -
5.3	Oprema za dokumentaciju.....	- 152 -
6.	ISPITIVANJE I USPOREĐIVANJE TRADICIONALNE I NOVE TEHNOLOGIJE POZLATE.....	- 153 -
6.1	Cilj istraživanja.....	- 153 -
6.2	Tijek istraživanja.....	- 154 -
6.3	Rezultati istraživanja.....	- 163 -
6.4	Pozlata.....	- 165 -
6.4.1	Povijest pozlate.....	- 165 -
6.4.2	Proizvodnja zlata u listićima.....	- 166 -
6.4.3.	Vrste zlata.....	- 167 -
6.4.4.	Pribor za pozlaćivanje.....	- 170 -
6.4.5.	Tipovi pozlate.....	- 174 -
7.	ZAKLJUČAK.....	- 181 -
8.	LITERATURA.....	- 182 -
9.	POPIS SLIKA.....	- 186 -
10.	POPIS TABLICA I GRAFIČKIH PRIKAZA.....	- 198 -

11. BIOGRAFIJA.....	- 201 -
12. IZJAVA O AUTORSTVU.....	- 202 -
13. ZAHVALE.....	- 203 -

1. UVOD

Lijevi anđeo adorant zatečen je, zajedno sa svojim desnim parom, na novom glavnom oltaru župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji. Obje skulpture su izvorno pripadale manjem oltaru iz 1827. kojeg je, 2001. tadašnji župnik, nezadovoljan njegovim izgledom i veličinom, dao rastaviti i pohraniti u prostoriju na drugoj etaži zvonika crkve. Oltar se još uvijek nalazi tamo, u potpuno neprimjerenim uvjetima, nezaštićen i izložen izravnom utjecaju bioloških čimbenika. Novi oltar izrađen je i postavljen u crkvu 2001.

Skulptura lijevog anđela adoranta je 2019. izabrana za diplomski rad Hane Knežević te je, nakon dezinfekcije gama zračenjem na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu, dopremljena na Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. Desni anđeo predmetom je diplomskoga rada diplomantice Sare Šipek.

Skulptura je pretrpjela brojna veća i manja mehanička oštećenja u svim stratigrafskim slojevima, te je zatečena prekrivena slojem prašine i prljavštine. Izradom mnogobrojnih sondi, utvrđena je višeslojnost preslika u nekoliko kronoloških slojeva različitog stupnja očuvanosti. Recentni sloj preslika izuzetno je estetski degradirao skulpturu djelomično zapunivši formu gotovo do neprepoznatljivosti, stoga je, u dogovoru s nadležnim Konzervatorskim odjelom u Bjelovaru, odlučeno kako će se izvesti svi potrebni radovi da se skulptura vratiti u svoje izvorno stanje.

U prvom dijelu diplomskog rada prikazat će se zatečeno stanje, tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova, te povijesno-umjetnička istraživanja vezana uz ovu skulpturu.

U drugom, teorijskom dijelu diplomskog rada, predočit će se istraživanja i uspoređivanje tradicionalne i novih tehnologija pozlate koje se koriste u konzerviranju i restauriranju drvene polikromirane skulpture.

1.1 Opći podatci o djelu

Naziv objekta:	„Lijevi anđeo adorant“
Autor, atribucija:	nepoznati autor
Datacija:	1827. god.
Tehnika:	polikromirano i pozlačeno rezbareno drvo
Dimenzije:	visina: 93.5 cm širina: 78 cm dubina: 27 cm
Izvorni smještaj:	župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji
Općina:	Rasinja
Županija:	Koprivničko-križevačka županija
Biskupija:	Varaždinska biskupija
Nadležni konzervatorski odjel:	Konzervatorski odjel u Bjelovaru, Trg E. Kvaternika 6, 43000 Bjelovar
Smještaj:	župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji
Vlasnik:	župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji
Korisnik:	župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji
Inventarski broj objekta:	367 A
Tema:	Konzervatorsko-restauratorski radovi na skulpturi Anđeo adorant te istraživanja i uspoređivanje tradicionalne i novih tehnologija pozlate koje se koriste u konzerviranju i restauriranju drvenih polikromiranih skulptura.
Cilj:	Izvesti potrebne konzervatorsko–restauratorske radove kako bi skulptura, u izvornom stanju, bila vraćena u liturgijsku funkciju. Cilj teoretskog dijela diplomskog rada jest komparacija tradicionalne i suvremenih tehnologija pozlate koje se koriste u konzerviranju i

restauriranju drvenih polikromiranih skulptura. Također, teoretski dio poslužio je kao uporište za donošenje odluke o tome koju tehnologiju pozlate odabrati u konkretnom slučaju.

1.2. Kratki pregled konzervatorsko-restauratorskih radova izvedenih u okviru izrade ovog diplomskog rada

- zaštita skulpture prije prijevoza, pakiranje i prijevoz
- dezinfekcija gama zračenjem na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu
- terenska, arhivska i povijesno-umjetnička istraživanja
- fotografiranje zatečenog stanja
- uklanjanje površinske prašine i prljavštine mehaničkim putem
- podljepljivanje nestabilnih slojeva polikromije
- probe čišćenja
- čišćenje skulpture kemijskim i mehaničkim putem
- izrada stratigrafskih sondi
- provođenje analiza FTIR¹, XRF² i analize mikro - uzoraka
- tumačenje analiza
- konsolidiranje drvenog nosioca
- probe uklanjanja preslika i uklanjanje preslika
- nadoknade u sloju nosioca
- nadoknade u sloju osnove
- nadoknade u sloju oslika (retuš)
- nadoknade u sloju pozlate
- odabir završnog laka za skulpturu
- završno lakiranje
- izrada pisane, grafičke i fotografske dokumentacije
- odluka o smještaju i prezentaciji
- povratak u župnu crkvu Našašća sv. Križa u Rasinji
- praćenje stanja skulpture u budućnosti

¹ FTIR (Fourier Transform Infrared) spektrofotometrija

² Rendgenska fluorescentna analiza, XRF (X-Ray Fluorescence)

2. POVIJESNO-UMJETNIČKA ISTRAŽIVANJA

2.1. Formalno-stilska analiza

Drvena polikromirana i pozlaćena skulptura pune plastike prikazuje mladenačku klečeću figuru s rukama sklopljenim u molitvi ispred prsiju. Po pričvršćenim krilima sa stražnje strane može se zaključiti da prikazuje anđela, a po klečećem položaju u molitvenom stavu se može ikonografski odrediti kao adorant. Budući da sa skulpturom povezujemo još jednog anđela adoranta iste radnje porijeklom iz župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji, koji se nalazio na desnoj strani glavnog oltara spomenute crkve, pretpostavljamo da su se obje skulpture nalazile na naknadno otkrivenom izvornom oltaru, datiranom u 1824., odnosno 1827. Izvorni oltar već dulje vrijeme, najranije od 2001., zbog nezadovoljstva njegovim izgledom i veličinom, nije u funkciji te je smješten na drugoj etaži zvonika spomenute crkve, dok je njegovu ulogu preuzeo novi glavni oltar. Stražnja strana skulpture izdubljena je, ali prati formu, bez polikromije. Iako je skulptura rad nepoznatog kipara, vidljive su značajke epohe u duhu koje je nastala. Baroknoj tipologiji anđela-adoranta pridružuju se tako, u duhu klasicizma, *utišani* plasticitet nabora draperije, kao i određena suzdržanost izraza i gestâ figure. Neki od glavnih elemenata koji pomažu da vizualno tako doživljavamo skulpturu su nabori draperije i dinamično oblikovani postament na kojem anđeo kleči. Pogled anđela uperen je prema gore, lice je duguljasto s malim podbratkom, glavu krasi lijepo rezbareni valovi tamno smeđe kose. Odjenut je u draperiju, nag do sredine torza, dio draperije prebačen je preko njegove lijeve ruke. Vanjska i unutarnja strana draperije preslikana je svijetlo plavom bojom, naknadno je otkriveno da su obje strane draperije pozlaćene. Draperija seže do gležnjeva i bosih stopala. Jedno stopalo visi s postamenta dok je drugo sakriveno ispod tijela i draperije. Skulptura kleči na postamentu koji se sastoji od dva dijela. Gornji dio postamenta valovitog je oblika te su njegove konveksne i konkavne plohe crvenom i zlatom bojom. Donji dio postamenta pravokutnog je oblika, oslikan je zelenom bojom (mramorizacija).

2.2. Povijest Rasinje

Selo Rasinja smjestilo se u podnožju sjeverne padine Kalnika u dolini Drave, uz potok Gliboki. Središte je općine koju, uz samu Rasinju, čini još dvadeset i jedan zaselak. Prema popisu stanovništva iz 2011. općina je brojila 3800 stanovnika od kojih je u Rasinji živjelo njih 948.³

Podrijetlo imena Rasinja nije točno utvrđeno. Spomenuti potok Gliboki u XIII. st. (1259.) naziva se potokom Rasinja (lat. *fluvio Rassina*), pa se pretpostavlja kako je po njemu dobilo ime i naselje, nastalo vjerojatno u XII. st.⁴ Iz toga vremena (oko 1170.) datira prvi spomen Rasinje koju dotadašnji vlasnik, zagrebački biskup Prodan (1170. – 1175.) poklanja redu templara.⁵ Godine 1236. novi gospodar Rasinje, slavonski ban Opoj, templarima poklanja Opoj-grad u blizini Rasinje, koji se spominje kao utvrđeni *castrum*.⁶ Opoj-grad dobio je svoj konačni oblik krajem XV. i početkom XVI. st., a uništen je u osmanskoj provali 1532. Nema njegovih opisa, no ostatci grada vidjeli su se još u XIX. st. Po svemu sudeći, bio je to manji, no snažno utvrđeni plemićki grad. Građevinski materijal razorenoga Opoj-grada koristio se još prilikom gradnje novoga dvorca u Rasinji (1883. – 1885.).⁷

»U vrijeme provala Tatara u 13. st., kralj Bela I. je 1248. rasinjski posjed darovnicom za istaknute usluge dodijelio županu Herbertu Oslovu, pri čemu su uz granice posjeda navedene Velika i Mala Rasinja – *Razina Magna* i *Razina Minor*. Tijekom narednog razdoblja Rasinja je često mijenjala vlasnike. Tako je već 1287. njen vlasnik župan Povša. Godine 1329. oko rasinjskog posjeda parnicu vode Stjepan, sin Herborta Oslova i Stjepan, sin Ibrahona. Godine

³ Izvor: <http://www.rasinja.hr/index.php/opcina-rasinja2/opci-podaci/povijest>, pristupljeno 19. kolovoza 2019.

⁴ Usp. Antun Kancijan, *Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine*, u: *Podravski zbornik*, 10, 1984., str. 246 – 256.

⁵ Usp. Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Matica hrvatska, 1920., str. 91 – 92; Franjo Brdarić, *Povijest župe u Rasinji* (1934.). Rukopisnu *Povijest župe u Rasinji* sastavio je 1934. godine Franjo Brdarić (Križevci, 16. I. 1885. – Koprivnički Ivanec, 6. XII. 1941.) te je priloži *Spomenici župe Rasinja*. Tiskom je prvi puta objavljena 2011. (Stjepan Razum, *Prilog Franje Brdarića spomenici župe Rasinja*, u: *Tkalčić, Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke biskupije*, 15, 2011., str. 569 – 585), a potom 2015. godine u: Franjo Brdarić, *Iz povijesti župa Koprivnički Ivanec, Kuzminec, Rasinja, Imbriovec, Peteranc, Drnje, Legrad i Štrigova*, priredio: Dragutin Feletar, Koprivnica, Meridijani, 2015., str. 86 – 99 (87). Usp. također: Dragutin Feletar, *Stara rasinjska zdanja*, u: *Podravski zbornik*, 2, 1976., str. 153 – 191 (157). Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, treće dopunjeno i prerađeno izdanje, Koprivnica, Ogranak Matice hrvatske, 1991., str. 202.

⁶ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 88; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 157; Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 202.

⁷ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 95; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 157, 159. O Opoj-gradu vidjeti: Tatjana Tkalčec, *Kasnosrednjovjekovna gradišta u široj okolici Križevaca: arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije*, u: *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XIX., 2017., br. 1, str. 15 – 33 (18 – 21; i ondje navedena ranija literatura).

1369. kao vlasnik rasinjskog posjeda navodi se Ivan pl. Gyophas, a 1380. Mihailo de Rascyna. U XV. st. se kao vlasnici posjeda spominju plemićke obitelji Selak i Daraboš, a kao vlasnici Opoj-grada plemićka obitelj Bočkaj, koja je u krvnoj vezi s banom Opojem.«⁸

Kao što je spomenuto, u XV. st. Rasinja je u posjedu obitelji Bočkaj: godine 1439. kao njezin gospodar spominje se Stjepan, a 1480., odnosno 1490., Petar i Sigismund Bočkaj.⁹ U rukama Bočkaja Rasinja, koja se 1503. naziva trgovištem (oppidum Razynyakeresztur),¹⁰ ostaje sve do nemirnih vremena dinastičkoga sukoba nakon pogibije kralja Ludovika Jagelovića u Bitci na Mohačkom polju (1526.). U spomenutom su sukobu Bočkajevi (Petar i Sigismund) stali na stranu pretendenta Ivana Zapolje, pa im je Rasinju preoteo Ljudevit Pekri, pristalica Ferdinanda Habsburškoga,¹¹ a već 1527. Zapoljin ban Krsto Frankapan je »razvalio Pekrijevu Rasinju«.¹²

Godine 1532. osmanski sultan Sulejman Veličanstveni, vraćajući se iz neuspješnoga opsjedanja Kisega, razorio je Opoj-grad, popalio kuće u Rasinji i razorio obje rasinjske crkve (župnu crkvu sv. Križa koja se prvi puta spominje 1335. i crkvu sv. Marije, spomenutu 1501.). Crkva sv. Marije više nikada nije obnovljena. To je označilo i propast rasinjske župe, čije je područje nakon toga pripojeno župi u Kuzmincu. Među zarobljenicima koji su tom prilikom dospjeli u osmansko ropstvo bio je i Juraj Hus Rasinjanin (Rasinja, kraj XV. st. – Požun, 1566.), jedan od prvih hrvatskih putopisaca:¹³ »Proputovavši, između ostalog, Tursku, Palestinu, Egipat, mjesta oko Crvenog mora i Indiju, u Pečuhu je oko 1550. napisao svoj 'Putopis', jedan od najstarijih putopisa u hrvatskoj nacionalnoj literaturi koja se čuva u Vatikanskoj knjižnici kao ostavština švedske kraljice Kristine.«¹⁴ Od osmanskih je napada Rasinja stradala i 1574., 1576. i 1579., a početkom XVII. st. opustošili su je i Tatari u osmanskoj službi koji su 1603. prešli Dravu (iz Mađarske) i harali hrvatskim krajem između Koprivnice i Varaždina.¹⁵ Rudolf Horvat (1941.)

⁸ Izvor: <http://www.rasinja.hr/index.php/opcina-rasinja2/opci-podaci/povijest>, pristupljeno 19. kolovoza 2019. Usp. također: Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 202 – 203.

⁹ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 89 – 90; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 157 – 158.

¹⁰ Usp. Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 204.

¹¹ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 91; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 158.

¹² Gjuro Szabo, *nav. dj.*, 1920., str. 92. Usp. također: Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 93.

¹³ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 99; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 159, 161.

¹⁴ Izvor: <http://www.rasinja.hr/index.php/opcina-rasinja2/opci-podaci/povijest>, pristupljeno 19. kolovoza 2019. O Jurju Husu vidi: Vera Humski, *Hus, Juraj*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2002.; <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8190>, pristupljeno 20. kolovoza 2020.

¹⁵ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 92; Rudolf Horvat, *Župe u Hrvatskoj Podravini*, u: *Hrvatska prošlost*, knjiga druga, Zagreb, Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub«, 1941., str. 3 – 87 (73); Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 164.

navodi kako je rasinjska župna crkva uništena (spaljena) tek u toj (posljednjoj) provali te je tek tada mjesto potpalo pod župu svetih Kuzme i Damjana u Kuzmincu.¹⁶

Nedugo prije spomenutoga događaja, Rasinja je iz ruku nasljednika Ljudevita Pekrija prešla u vlasništvo hrvatskoga bana Tome Bakača Erdödyja, pa su se već u Bitci pod Siskom (1593.) borili i Erdödyjevi rasinjski predijalci.¹⁷ Toma Bakač Rasinju će kasnije dati u miraz kćerki Elizabeti, udanoj za baruna Josipa Justa Moscona. Posjed zatim dobiva njezina kćerka Ana Elizabeta, supruga grofa Herbarda Auersperga. Nakon njezine smrti (1694.) rasinjsko su vlastelinstvo, pogodbom sklopljenom 1699., na jednake dijelove podijelila njezina djeca – Vuk Jakov, Franjo Antun, Ditrih i Marija Suzana, no preuzela ga je samo Marija Suzana, udana grofica Trauttmansdorff, a zatim Attems. Kako potonja nije imala djece, sve je svoje posjede, pa i Rasinju, nakon smrti (1726.) ostavila nećacima Antunu Josipu, Nikoli i Aleksandru Auerspergu.¹⁸ Čini se, međutim, kako je rasinjsko imanje na kraju ipak postalo vlasništvom njezine nećakinje (navodi se i kćerke) Ivane Kristine, udane grofice Gaiszruk (Gaisruck), supruge grofa Josipa Karla Gaiszruka. Njihov sin, grof Ivan Jakov Geiszruk, 1778. založio je Rasinju na trideset godina tadašnjem velikom županu zaladske županije, Baltazaru Inkeyu, za 107000 florena (prema nekim izvorima Rasinju je Baltazaru Inkeyu prodao već 1746.). Članovi obitelji Inkey de Pallin ostat će gospodari Rasinje sve do 1945.¹⁹

Godine 1808. Mirko I. Inkey je, uz nadoplatu od oko 30000 florena Geiszrukovim nasljednicima, postao pravim gospodarom Rasinje. Njegov sin Mirko II. stalno je nastanjen u Rasinji te na majuru u blizini gospodarskih zgrada započinje gradnju novoga dvorca. Najstariji je njegov prizemni dio, a slijede sjeverni te južni dio koji je oko 1885. dao podići križevački podžupan Ferdinand Inkey (od 1857. nosi titulu baruna). Prizemni dio dvorca spominje se kao porušen već tridesetih godina XX. st.²⁰

¹⁶ Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 75.

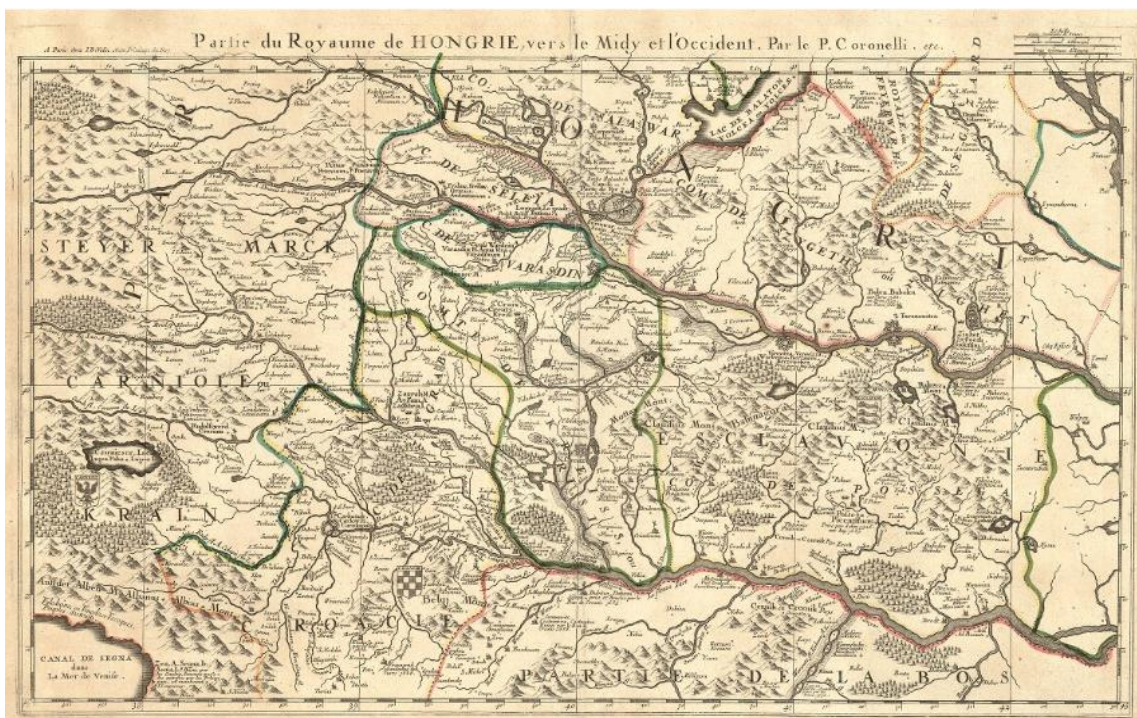
¹⁷ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 92; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 164.

¹⁸ Usp. Miha Preinfalk, *Auerspergi in njihove povezave s Hrvaško*, u: *Povijesni prilozi*, 29, 2005., str. 79 – 99 (84 – 86). Usp. također: Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 93; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 164.

¹⁹ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 93; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 164; Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 204; Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Slavnije. Od Zagreba do Iloka*, Zagreb, Šćitaroci, 1998., str. 264 (o dvorcu Inkey u Rasinji, str. 264 – 267); Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Slawoniens Schlosser. Von Zagreb bis Vukovar*, Graz, Stuttgart, Leopold Stocker Verlag, 2000., str. 264. Više o obitelji Inkey de Pallin: Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *nav. dj.*, 1998., str. 267; Tatjana Radauš i Milan Vrbanus, *Inkéy (Inkéy de Pallin)*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2005.; <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8433>, pristupljeno 20. kolovoza 2020.

²⁰ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 95 – 96; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 165 – 169; Više o dvorcu Inkey u Rasinji: Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 206; Dragutin Feletar, *Spomenici kulture i povijesti u Općini Koprivnica*, Koprivnica, Muzej grada Koprivnice, 1992., str. 127 – 129; Mladen Obad Šćitaroci

Do 1885. sjedište rasinjskoga vlastelinstva nalazilo se u Starom gradu, smještenom na brežuljku u središtu mjesta. Nakon toga ruši se njegov dio, a preostali je dio služio kao zgrada općinskoga ureda. Godine 1930. barun Mirko IV. Inkey zgradu prodaje mještalinu Franji Takaču koji ju je porušio i na tom mjestu podigao kuću (1932.; u međuvremenu također porušenu).²¹ Izgled *Staroga grada* zabilježen je na sačuvanim crtežima i fotografijama,²² a Gjuro Szabo (1920.) kratko ga opisuje riječima: »U samom selu stoji četverouglasta kula, a do nje zgrada općinskoga ureda. To je ostatak sredovječnoga grada, koji je vrlo često pregrađivan, pa nam ne kazuje ništa o tom, kako je bio opremljen za obranu.«²³

Slika 1. Karta Hrvatske, 1686.-1708. (Vincenzo Maria Coronelli, Partie du Royaume de Hongrie).²⁴

i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *nav. dj.*, 1998., str. 264 – 267; <https://www.zhrmk.org.mk/hrvatska-kulturna-bastina/dvorci-kurije-ljetnikovci/sjeverna-hrvatska/dvorac-inkey-rasinje>, pristupljeno 23 kolovoza 2019.

²¹ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 95; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 166; Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 206.

²² Usp. Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 161.

²³ Gjuro Szabo, *nav. dj.*, 1920., str. 93.

²⁴ Izvor: (<https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/295/2619316411/>) pristupljeno 13. srpnja 2019. god.

Slika 2. Detalj karte Hrvatske, 1686.-1708. (Vincenzo Maria Coronelli, Partie du Royaume de Hongrie).²⁵

Slika 3. Rasinja, Dvorac Inkey, povijesna fotografija, izvor: [Dvorac Inkey Rasinje 0.jpg \(800x502\)](#) (zhrmk.org.mk), preuzeto 6. siječnja 2020.

²⁵ Izvor:(<https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/296/2619316412/>) pristupljeno 13. srpnja 2019.

Slika 4. Rasinja, Dvorac Inkey, izvor: [Dvorac Inkey Rasinje 1a.jpg \(800×600\) \(zhrmku.org.mk\)](#), preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 5. Rasinja, Dvorac Inkey, stanje iznutra, izvor: https://www.zhrmku.org.mk/images/Hrvatska/3_Sjeverna_Hrvatska/Rasinje_Dvorac_Inkey/Dvorac_Inkey_Rasinje_6.jpg, preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 6. Grb obitelji Inkey, izvor:

https://www.wikiwand.com/hr/Dodatak:Popis_poznatih_plemi%C4%87kih_obitelji_iz_Hrvatske, preuzeto 6 siječnja 2020.

Slika 7. Barunica Ludmila Theodora Maria Gabriela Inkey de Pallin, grofica Nadine Rudt-Inkey i barunica Lily Inkey, izvor:

https://www.geni.com/photo/view/6000000037243664504?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000073441852960, preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 8. Ladislava (Laya) Inkey de Pallin i Jenő Thassy de Miske et Monostor, izvor:

<https://www.geni.com/people/Ladislava-Laya-BR/6000000010481073028>, preuzeto 6. siječnja 2020

2.3. Župna crkva Našašća Sv. Križa u Rasinji

Crkva sv. Križa u Rasinji prvi se puta spominje već u popisu župa Zagrebačke biskupije kojega je 1334. sastavio Ivan Arhiđakon Gorički: »Item ecclesia sancte crucis de Razina«. ²⁶ U idućem popisu crkava na području Biskupije, onom iz 1501., u Rasinji se – uz župnu crkvu – navodi i ona posvećena sv. Mariji. Tada se, naime, spominju rasinjski župnik Ladislav i njegov kapelan Stjepan, a zatim i Klement, rektor kapele Blažene Djevice u istome mjestu te njegovi suradnici (*socii*) Matija i Martin – Bočkajevi kapelani. Uz njih, u Rasinji borave i Juraj, rektor (altarist) oltara sv. Katarine (ne navodi se u kojoj od dviju crkava) te Gal, kapelan Nikole Bočkaja: »Ladislaus plebanus in Razynya. Stephanus capellanus eiusdem. Clemens rector capelle beate virginis ibidem, Mathias socius eiusdem, Martinus similiter eiusdem, capellani Bochkay. Georgius rector altaris sancte Katherine. Gallus capellanus Nicolai Bochkay.« ²⁷ Obje crkve stradale su u Osmanskoj provali 1532.; ona sv. Marije više nikada nije obnovljena, a gotičko svetište župne crkve sv. Križa sačuvalo se, te danas tvori dio barokne crkve. Nakon spomenutoga razaranja rasinjskih crkava u XVI. st., gasi se mjesna župa te će Rasinja sve do kraja XVIII. st. potpadati pod župu u nedalekom Kuzmincu. Župa u Rasinji ponovno je uspostavljena 1789., a prvim župnikom imenovan je bivši pavlinski redovnik, Pijo Magyar. Ubrzo po obnovi župe, dovršena je, na temeljima starije, i današnja župna crkva Našašća sv. Križa (prema podacima iz *Shematizma* 1790. tj. 1795.). Kolator župe (zadužen za izgradnju i održavanje župne crkve) isprva je bilo Ratno namjesničko vijeće, a od 1828. obitelj Inkey (Mirko II.). ²⁸ Ipak, obnova sakralne građevine na mjestu stare, porušene crkve sv. Križa zabilježena je već u prethodnom, XVII. st. Prenoseći podatke zabilježene u protokolu kanonske vizitacije župe Kuzminec kojoj je Rasinja tada pripadala provedene 1659., Rudolf Horvat (1941.) bilježi sljedeće: »Prije otprilike 24 godine [oko 1635.] počeli su Rasinjčani graditi novu

²⁶ Josip Buturac, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, u: *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 59, 1984., str. 48 – 108 (75). Usp. također: Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 88; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 166 – 167.

²⁷ Josip Buturac, *nav. dj.*, 1984., str. 75. Usp. također: Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 88; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 166 – 167.

²⁸ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 86 – 97; Isti, *Arhiđakonat Komarnički (1334. – 1934.)*, u: Blaž Magjer, *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb, 1937. [II. izdanje: Novigrad Podravski, Osnovna škola Blaž Madjer, 1992.], str. 338 – 362 (poglavlje: *Župa Rasinja*). Tekst je ponovno objavljen u: Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 199 – 225 (poglavlje *Župa Rasinja*; str. 207); Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 166 – 168. Podatak o dovršetku rasinjske župne crkve 1790. godine potonji autor preuzima iz. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975., str. 93. Usp. također: Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 207; Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1992., str. 127. Za dataciju dovršetka crkve u 1795. godinu vidi: <https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-opcine-rasinja/>, pristupljeno 18. studenog 2019. Rudolf Horvat navodi kako je zasebno župom Rasinja postala tek 1795. godine. Usp. Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 74, 75.

crkvu na ruševinama stare župne crkve. Tada je izgrađeno samo svetište, u kome se nalazi kamenit oltar s dvije jednostavne slike. Sada pak siromašniji puk na svoj trošak obnavlja ostalo tijelo crkve. Na starim ruševinama izgrađeni su novi zidovi, koji već sežu iznad polovice određene visine svoje. Svetište je dobro pokriveno, ali još nema prozora. Oko crkve nalazi se groblje, veoma oštećeno uslijed gradnje crkve, jer se tuda privlaži građevni materijal. Crkva je podignuta na lijepom brežuljku usred polja. Zato se njezini zvonovi nalaze u posebnom zvoniku koji stoji u samom trgovištu. Ova kapelica posjeduje crkveno posuđe prijašnje župne crkve. Pomence ima 2 kaleža, od kojih je jedan srebrn, a drugi bakren, a oba su pozlaćena. Isto tako ima srebrnu patnu [pliticu za kalež] te pozlaćen bakren križ. Kapela je bogata misnim odijelima i rubeninom. Ima 2 misala, od kojih je jedan štampan u Ostrogonu, a drugi u Rimu. Kapeli pripadaju 2 rali oranice zasijane pšenicom i polovica rali suražicom.«²⁹ Današnja crkva u Rasinji (kao područna kapela župe Kuzminec) počela se, dakle, graditi (tj. obnavljati na temeljima starije građevine) već oko 1635. Do 1659. svetište crkve bilo je dovršeno (iako još ne nadsvođeno), pri čemu je očito zadržan gotički oblik starijega trijumfalnoga luka. Po svemu sudeći, ubrzo je dovršena i započeta izgradnja crkvenoga broda, a neposredno prije proglašenja župnom (1787.) crkva u Rasinji opisana je kao »dosta prostrana« i opremljena svim potrebnim za Službu Božju.³⁰ Podatak o dovršetku (tj. izgradnji) rasinjske crkve tek 1790. valja stoga uzeti s oprezom, te je vjerojatnije kako se on odnosi prvenstveno na obnovu institucije župe. Tim više, što su već između 1821. i 1828. te 1841. i 1842., zabilježeni veći građevinski pothvati na objektu – izgradnja svodova i zvonika.³¹

Župna crkva Našašća sv. Križa u Rasinji jednobrodna je građevina s jednostavnim zabatnim pročeljem na zapadnoj i poligonalnim svetištem ojačanim kontraforima na istočnoj strani. Nad pročeljem se izdiže zvonik natkriven piramidalnim krovom, dograđen, između 1841. i 1842.³² Svetište je od crkvenoga broda odijeljeno šiljastim trijumfalnim lukom (koji vjerojatno potječe od ranije gotičke građevine s kraja XV. ili početka XVI. st.),³³ a s njegove je južne strane crkvi prigrađena sakristija sa zasebnim ulazom. Svetište i brod nadsvođeni su širokim baldahinskim svodovima koji su u vrijeme župnika Mirka Šomšića (1821. – 1828.) zamijenili ravni drveni

²⁹ Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 74.

³⁰ Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 75.

³¹ O izgradnji svodova vidi: Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 97. O izgradnji zvonika vidi: Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1992., str. 127.

³² Za dataciju izgradnje zvonika (1842.) vidi i: <https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-opcine-rasinja/>, pristupljeno 18. studenog 2019. Godine 1787. crkva je imala drveni zvonik koji je bio toliko oštećen da su zvona s njega morala biti skinuta i prenesena u selo. Usp. Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 75.

³³ Usp. Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1992., str. 127.

strop (tabulat).³⁴ Crkva je obnavljana krajem XIX. st.; »značajni radovi na unutrašnjem uređenju« provedeni su 1937. kada nastaju i današnje zidne slike (slikar Barčanec), a »najznačajnija adaptacija obavljena je od 1972. do 1975., kojim radovima je crkva zapravo spašena od rušenja«. ³⁵ Tada je srušeno stubište i posebni kor koji je nekoć izdizao iznad sakristije, a služio je članovima barunske obitelji Inkey. Veliko drveno raspelo u svetištu u crkvu je donijeto naknadno, s mjesnoga groblja.³⁶ Crkva je temeljito obnovljena 2001³⁷ i u njoj se redovito izvode liturgijski obredi.

Slika 9. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

³⁴ Usp. Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 97.

³⁵ Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 168. Usp. također: Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1991., str. 207.

³⁶ Usp. Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 168.

³⁷ <http://library.foi.hr/glas/pregled.aspx?v=0&z=664&godina=2001&broj=049&stranica=011&u=rasinja>, pristupljeno 16. ožujka. 2021.

Slika 10. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, apsida, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 11. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, južna fasada, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 12. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, sjeverna strana svetišta, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 13. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj oluka i temelja crkve, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 14. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalji različitih oblika prozora na južnoj fasadi, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 15. Župna crkva Našašće sv. Križa, Rasinja, spomen ploča smještena na vanjskom južnom zidu, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

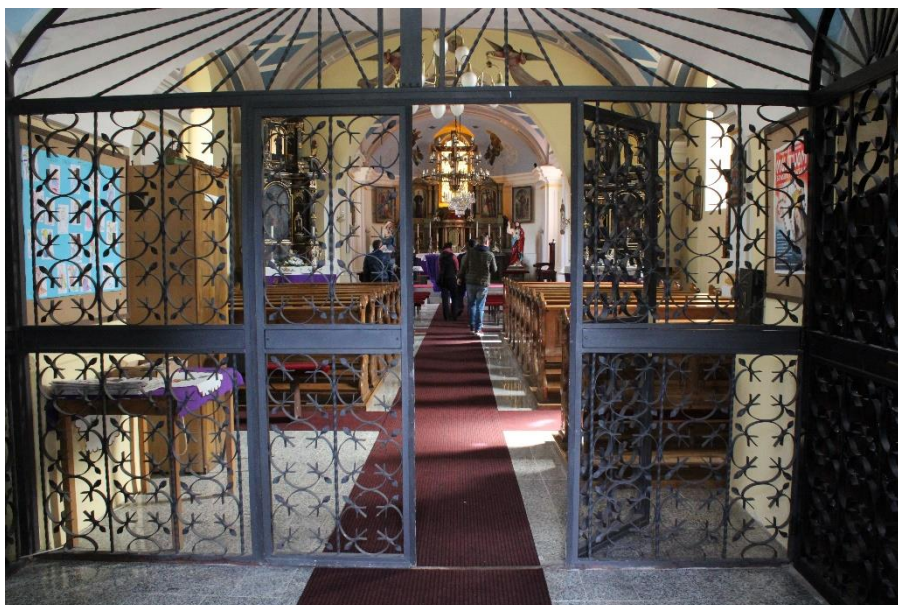
Slike 16., 17., 18. i 19. Vlastelinsko groblje pored župne crkve Našašća sv. Križa, fotografirala Hana Knežević. 2019.

2.3.1 Inventar crkve

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 27. srpnja 2017. donosi Rješenje o preventivnoj zaštiti sakralnog inventara crkve Našašća sv. Križa koje se odnosi na: bočne oltare sv. Barbare i sv. Stjepana Prvomučenika, propovjedaonicu te dva anđela adoranta s glavnoga oltara.³⁸ Navedeni inventar je upisan u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske, te podliježe Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i svim propisima koji se odnose na zaštićena kulturna dobra.

Glavna vrata crkve smještena su na zapadnoj strani. U narteksu, uskom pravokutnom predvorju, nailazimo na kovanu metalnu rešetku s vratima koja, kada su zatvorena, dozvoljavaju uvid u interijer, no ne i ulazak u samu crkvu. Tako je interijer zaštićen od potencijalnih vandalizama (slika 20). Lijevo i desno nalaze se stube, od kojih lijeve vode do orgulja na prvoj etaži crkve, a desne vode prema zvoniku.

Pri ulasku u glavni prostor crkve, s lijeve strane, smještena je ispovjedaonica. Crkvenim brodom dominiraju klupe za vjernike koje su na stražnjoj strani naslona ukrašene rezbarijom s prikazom Srca Marijinog, a s bočnih strana manjim dekorativnim elementima (slike 22, 23).

Slika 20. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, kovana metalna vrata, fotografirala Hana Knežević, 2019.

³⁸[file:///C:/Users/hanak/Downloads/Rjeenjeopreventivnojzitati_27.7.2017_9_44_04_0%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/hanak/Downloads/Rjeenjeopreventivnojzitati_27.7.2017_9_44_04_0%20(1).pdf), pristupljeno 25. ožujka 2021.

Vanjske bočne zidove crkve krasi prozori s vitrajima (slike 24, 25) te slike s prikazima postaja križnog puta.

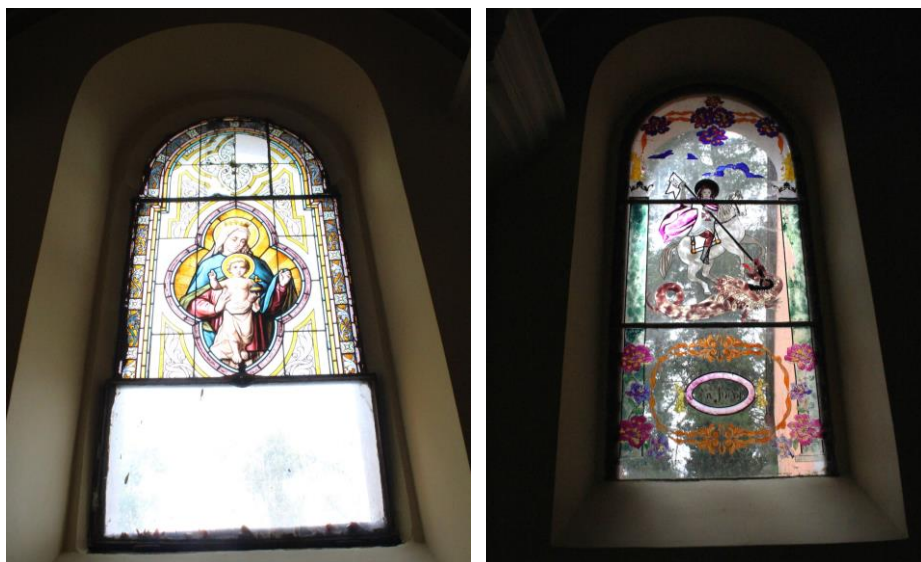
Slika 21. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, pogled s ulaza prema svetištu, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 22. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, stražnja strana klupe, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 23. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, bočna strana klupa, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 24. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Vitraj *Blažene Djevice Marije s Djetetom Isusom u naručju*, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 25. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Vitraj *Sveti Juraj ubija zmaja*, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Na sjevernom zidu nalazi se propovjedaonica smještena na naknadno betoniran stup obložen drvenom oplatom s izrezbarenim prikazom sv. Kristofora koji na leđima nosi Dijete.

Slika 26. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, podnožje propovjedaonice s prikazom Svetog Kristofora, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Svetište je od glavnog broda odijeljeno šiljatom trijumfalnim lukom s prikazom dva lebdeća anđela. Svod je baldahinski, oslikan geometrijskim motivima, osim u svetištu gdje nalazimo figuralne prikaze.

U glavnom brodu, uz sami trijumfalni luk smještena su dva bočna oltara. Lijevo se nalazi oltar sv. Barbare, a desno oltar sv. Stjepana Prvomučenika. U svetištu je smješten novi glavni oltar s velikim raspelom u središtu, a desno i lijevo od njega, na postoljima, postavljene su skulpture Srca Isusova i Srca Marijina. Uz južni zid sakristije nalaze se supselije za svećenike. Uz sjeverni zid smještena je sakristija u koju se ulazi iz svetišta, a na istom zidu nalazi se i slika s prikazom Posljednje večere.

Slika 27. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Supselije za svećenike, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 28. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Svetohranište na novom glavnom oltaru, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 29. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Slika s prikazom *Posljednje večere* smještena na južnom zidu svetišta, fotografirala Hana Knežević, 2019.

2.4. Izvorni glavni oltar

Kada se spominje izvorni glavni oltar, misli se na onaj oltar (tj.oltarni nastavak) na kojem se izvorno nalazila skulptura anđela adoranta. Taj oltarni nastavak pronađen je odbačen i zapušten, u neprimjerenim uvjetima, u tavanskoj prostoriji na drugoj etaži zvonika. Prema napisima na donjoj plohi tabernakula, podignut je između 1824. i 1827., a spominju se trojica majstora: uz 1824. godinu i lokaciju Varaždina, potpisan je *Johann Illichmann*, stolarski kalfa (naučnik) rodom iz Moravske.³⁹ Uz 1827. godinu, potpisan je *Joseph Zvirn* (zadnji dio prezimena nije posve čitljiv) te stanoviti *Klein* (potpisan samo prezimenom). Budući da je *Zvirn* u napisu predstavljen kao varaždinski građanin i slikar, vjerojatno je kako je on polikromirao, a možda i pozlatio oltar, dok navod *Dischler* uz ime majstora *Kleina* upućuje na njegov (dodatni) stolarski udio u poslu (njem. *Tischler* – stolar).⁴⁰

Na oba napisa spominje se Varaždin, grad iznimno razvijene umjetničke produkcije u razdoblju baroka (XVII. i XVIII. st.) koja se, međutim, nastavlja i u prvim desetljećima XIX. st. Arhivskim podacima o varaždinskim umjetnicima i obrtnicima XVIII. i XIX. st. hrvatsku je povijest umjetnosti svojim istraživanjima osobito zadužio Ivo Lentić (Milna, 1927. – Zagreb, 2008.),⁴¹ te u nizu imena varaždinskih stolara XVIII. i XIX. st., o kojima je podatke prikupio iz Knjigâ građana (*Album civium*) i matica umrlih varaždinskih župa, zatičemo i dvojicu majstora potpisanih na rasinjskom oltaru: »Illichman, Joannes stolarski majstor iz XIX. st. Rođen godine 1794. u Scönbergu, postaje građanin [Varaždina] 6. listopada 1831., umire u Varaždinu 10. svibnja 1882.«; »Klein Franciscus stolarski majstor iz prve polovine XIX. stoljeća. Rođen godine 1785.«.⁴² Kao što je i istaknuo u napisu Ivan Illichman[n] rodio se (1794.) u Moravskoj, u gradu Scönbergu (danas Šumperk, njem: Mährisch Schönberg, u Češkoj Republici).⁴³ U vrijeme nastanka rasinjskoga oltara (1824.) već je boravio u Varaždinu, no tek kao kafla (*Tischler Gesell*), dok će stolarskim majstorom vjerojatno postati nešto prije 1831., kada stječe status građanina Slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina. Stolarski majstor (*Dischler*

³⁹ »Johann Illichmann / Tischler Gesell / Geburtig aus Mahren / Varasdinum 7 [...] / 1824«. Pisano grafitnom olovkom.

⁴⁰ »Joseph Zvi[...] / Bür. Mahler / In Warestin / 1827 / Klein Dischler / Meister«. Pisano crnom bojom. Sivom, svjetlijom bojom, preko ovoga napisa još je jednom upisana godina 1827.

⁴¹ Vidi. Iva Cvitan, *Ivo Lentić – Bibliografija*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32, 2008., str. 11 – 16.

⁴² Ivo Lentić, *Prilog građi o varaždinskim stolarima XVIII. i XIX. st.*, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 4, 1970., str. 12 – 20 (15).

⁴³ <https://www.sumperk.cz/en/for-tourists/>, pristupljeno 7. rujna 2020.

Meister) Franjo Klain (rođen 1785.), bio je desetak godina stariji od Illichmana, no Ivo Lentić (1970.) ne donosi podatke o mjestu njegova rođenja, niti primitka u red građana.

Rasinjski oltar potvrđuje kako su oba majstora – uz uobičajene stolarske – prihvaćala i zahtjevnije, altarističke narudžbe, te vjerojatno ne predstavlja osamljen primjer u podravskoj sakralnoj baštini XIX. st., potvrđujući i teritorijalni opseg djelovanja varaždinskim majstora u tom razdoblju. Autor skulpturalne opreme oltara – dvaju anđela adoranata koji su nekoć stajali uz tabernakul – ostaje nažalost nepoznat, no vjerojatno je kako i njega treba tražiti među varaždinskim umjetnicima koji su i u prvoj polovici XIX. st. nastavili stvarati u kasnobaroknoj tradiciji koja je snažno obilježila kulturnu sliku grada.

Izgled glavnoga oltara rasinjske crkve iz dvadesetih godina XIX. st. poznat je sa starih fotografija (posljednja datira iz 2001.).⁴⁴ Na njoj je vidljiv, za jednu stubu izdignuti, trbušasti stipes menze nad kojim se izdiže cilindrično svetohranište. Njegovo klasicizirajuće gređe nose parovi (čini se jonskih) stupova, a nad njim se izdiže plitka segmentna kupola. Svetohranište flankira par stupova koji nose kratke odsječke gređa. Na vratnicama svetohraništa, u plitkom reljefu izvedeni su simboli Euharistije – vinova loza i snop pšenice. Skromnu kiparsku dekoraciju oltara dopunjuju skulpture janjeta koje leži na knjizi (simbol Krista iz Ivanova *Otkrivenja*),⁴⁵ postavljene u središnjoj osi, pred samom kupolom, te dvaju anđela – adoranata, poklekla na volutnim postamentima nad bočnim odsječcima gređa. Iza svetohraništa, a ispred velikoga lučno zaključenoga prozora u dnu apside, izdiže se monumentalno drveno Raspelo (koje se i danas nalazi na tom mjestu). Kao što je već istaknuto, Dragutin Feltar (1976.) navodi kako je Raspelo u crkvu preneseno naknadno, s mjesnoga groblja.⁴⁶ Na fotografiji iz 2001. vidljivi su i veliki kipovi Srca Isusova i Srca Marijina, smješteni na postamente lijevo i desno od oltara, no očito je kako se radi o kasnijim djelima, koja nisu pripadala njegovu izvornom ansamblu.

Glavni oltar crkve sv. Križa u Rasinji pripadao je skupini oltara tipa tabernakul. Karakteristično za njihovu konstrukciju je da se, umjesto uobičajenoga oltarnoga nastavka (retabla) u obliku arhitektonskoga okvira (edikule) za oltarnu sliku ili središnju skulpturu, nad menzom izdiže samo svetohranište (tabernakul). Riječ je uglavnom o glavnim oltarima (ili bočnim oltarima

⁴⁴ Fotografiju je ustupio Župnik Tito Šmintić.

⁴⁵ BF [Branko Fučić], *Apokalipsa*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 136 – 144 (138).

⁴⁶ Usp. Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1976., str. 168.

posvećenima Presvetom Sakramentu), čija svetojhraništa često poprimaju monumentalne dimenzije i arhitektonski oblik malenoga hrama (*tempietto*).

Slika 30. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, gornji dio glavnoga oltara pronađenog na drugoj etaži zvonika, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 31. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj izvornog glavnog oltara, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 32. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj izvornog glavnog oltara, fotografirao Danko Šourek, 2019.

Slika 33. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, izvorni oltar, fotografiju ustupio vlč. Tito Šmintić, župnik u Rasinji

Slika 34. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, izvorni oltar, skulpture anđela su na drugoj poziciji, povijesna fotografija, fototeka Ministarstva kulture

2.4.1. Novi glavni oltar

Današnji glavni oltar postavljen 2001. sastoji se od monumentalnoga svetojhraništa (tabernakula) zaključenoga kupolom te složenoga oltarnoga nastavka raspoređenoga oko velikog drvenog Raspela postavljenoga pred lučno zaključenim prozorom u središnjoj osi apside. Donji dio oltara – svetojhranište flankirano parom stupova s odsječcima gređa – oblicima uvelike podsjeća na analogne elemente glavnoga oltara sa starih fotografija. Posve su srodni i reljefni motivi vinove loze i žita na vratnicama, kao i lisnati vijenci u sfernim trokutima nad njima. S velikom je sigurnošću moguće zaključiti i kako je skulptura janjeta polegnutoga na knjigu, postavljena u vrhu kupole, zapravo ona ista koja je krasila i stari glavni oltar. Moguće je stoga, da su u izvedbi današnjega glavnoga oltara (tj. njegova središnjega dijela) iskorišteni i još neki elementi oltara iz 1820-tih. Zasigurno su, međutim, posve nove dvije lučno zaključene edikule, koje danas flankiraju veliko Raspelo. One uokviruju slike bl. Alojzija Stepinca i sv. Helene Križarice, a uz njih su, na zidu apside u zasebnim okvirima, ovješene i velike slike sv. Marka Križevčanina i sv. Franje Asiškoga. Cjelinu oltara i danas dopunjuju kipovi Srca Isusova i Srca Marijina na zasebnim postamentima.

Slika 35. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj gornje zone glavnog oltara, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 36. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, glavni oltar, polikromirano, pozlačeno i posrebreno drvo, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2019.

2.4.2 Lijevi bočni oltar

Bočni oltar Sv. Barbare smješten je s lijeve strane trijumfalnoga luka. Sastoji se od oltarne arhitekture, dvije slike (*Sv. Barbara* u središnjem dijelu i *Krist* na atici) i četiri skulpture. Arhitektura oltara sastoji se od tri dijela: predele, glavnine oltarnoga nastavka i atike, koji su izvedeni kao otvoreni jednakokračni trapez s tri stranice, od kojih su bočne radijalno skošene prema uvučenoj i najvećoj središnjoj stranici. Predela ima posebno ukrašene i naglašene istaknute dijelove (u osi stupova), a bočne (skošene) i središnja stranica nemaju ukrasa, pa se čini da su oni naknadno uklonjeni. Pred prednjim bočnim stranicama retabla smješten je par stupova, skošene stranice sadržavaju niše za smještaj skulptura, a središnje polje zauzima oltarna pala s prikazom sv. Barbare. Atika ponavlja kompoziciju glavnine oltarnoga nastavka, ali u umanjenom mjerilu. Središnje polje atike ispunjava slika Krista. Glavninu retabla i atiku odvaja horizontalni profilirani vijenac. U niši donjega oltara, lijevo od oltarne slike, smještena je skulptura svetice bez atributa, dok je u onu desnu naknadno smješten recentni, manji kip sv. Terezije od Djeteta Isusa (odjevena je u redovnički habit, a u rukama drži Raspelo i snop ruža).⁴⁷ U atičkom dijelu oltara (na odsječcima zabata) smještene su skulpture sv. Cecilije (lijevo) i sv. Agate (desno). Obje su prepoznatljive prema karakterističnim ikonografskim atributima koje drže u rukama: malenim orguljama kod sv. Cecilije i plitici s vlastitim odsječenim grudima kod sv. Agate.⁴⁸ Sudeći prema njihovoj uklopljenosti u oltarnu arhitekturu i oblikovnim karakteristikama, tri skulpture svetica (s izuzetkom sv. Terezije od Djeteta Isusa) pripadaju izvornoj kiparskoj opremi oltara. Slike na oltaru, po svemu sudeći, nisu izvorne. Velika pala s prikazom sv. Barbare ponavlja kompozicijsko rješenje mletačkoga renesansnoga slikara Jacopa Palme Starijega (Jacopo Negretti; Palma Vecchio; Serina, oko 1470. – Venecija, 1528.) s poliptiha u venecijanskoj crkvi Santa Maria Formosa (oko 1523.),⁴⁹ a uz inicijale umjetnika (u desnom donjem kutu) nosi i dataciju – 1884. Na vrijeme nastanka u XIX. st. upućuje i prikaz Krista pred zlatnom pozadinom na atičkoj pali oltara. Dimenzije slike *Sv. Barbare* iznose 70 x 30 cm, a prikazuje žensku osobu snažnog tijela (predimenzioniranog u odnosu na glavu) odjevenu u duge, bogato naborane haljine. Pozadinu slike čine arhitektura i naoblačeno nebo.

⁴⁷ AB [Anđelko Badurina], *Terezija od Djeteta Isusa*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 296. Autor ističe raširenost gipsanih kipova ove svetice, kanonizirane tek 1925. godine.

⁴⁸ MG [Marijan Grgić], *Cecilija; Grudi*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 200 – 201; 277.

⁴⁹ <https://www.chorusvenezia.org/en/church-of-santa-maria-formosa>, pristupljeno 8. rujna 2020.

Slika Krista ima dimenzije 30 x 70 cm, a koncipirana je kao ikona. Lik je odjeven u duge haljine iz kojih vire stopala, šake i glava, a pozadina je pozlačena i, pri dnu slike, naslikana je vegetacija.

Slika 37. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, lijevi bočni oltar sv. Barbare, zatečeno stanje, fotografija “Redizajn”, 2010.

Slika 38. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, lijevi bočni oltar sv. Barbare, polikromirano, pozlačeno i posrebrano drvo, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

2.4.3. Desni bočni oltar

Bočni oltar sv. Stjepana Prvomučenika smješten je u crkvenom brodu, s desne strane trijumfalnoga luka. Svojom arhitekturom i tipom ornamentike predstavlja gotovo potpuni pandan opisanom bočnom oltaru sv. Barbare. Razlika je vidljivija tek u proporcijama dvaju oltara, pri čemu je oltar sv. Stjepana nešto širi i niži. Oltar sv. Stjepana lišen je i gotovo cjelokupne kiparske opreme, s izuzetkom skulptura sv. Sebastijana (u lijevoj niši glavnine oltarnoga nastavka) i sv. Roka, te dviju krilatih anđeoskih glavica apliciranih na čeone strane istaka gređa nad bočnim stupovima. Debla tih stupova ukrašena su – kao i kod oltara sv. Barbare – naturalistički oblikovanim bokorima voća. Mjesto središnje oltarne pale danas zauzima reprodukcija slike manirističkoga slikara (i poznatoga pisca o umjetnosti) Giorgia Vasarija (Arezzo, 1511. – Firenca, 1574.) *Kamenovanje sv. Stjepana* (oko 1560., Vatikan, Pinakoteka).⁵⁰ Atička pala *Bogorodica s Djetetom* kompozicijom i odabirom kolorita posve je srodna atičkoj pali oltara sv. Barbare, te je očito kako potječu iz istoga razdoblja.

Arhitektonski oblik i tlocrtni raspored oltara sv. Barbare i sv. Stjepana prvomučenika – s dvije jasno podijeljene etaže, kao i detalji poput školjkasto zaključenih niša ili valovito povijenih odsječaka zabata, pronalaze bliske usporedbe u sjevernohrvatskoj altaristici zadnjih desetljeća XVII. st., a osobito djelima kiparsko – stolarskoga dvojca varaždinskih majstora Ivana Jakoba Altenbacha i Tome Derwanta iz 1670-tih.⁵¹ Oltarima iz Rasinje pritom se – usprkos naknadnoj polikromiji – osobito srodnima čine bočni oltari sv. Valentina i Nevine Dječice u kapeli sv. Franje Ksaverskoga u Dropkovcu u blizini Križevaca.⁵² Treba spomenuti i kako pomalo neobičan ornamentalni motiv koji se susreće na oba rasinjska oltara predstavlja ponešto pojednostavljenu varijantu manirističke hrskavice, svojevrsnoga zaštitnoga znaka Derwantovih i Altenbachovih oltara. Slično pojednostavljenje, popraćeno nižom izvedbenom vještinom, u usporedbi s dokumentiranim, odnosno pripisanim Altenbachovim kipovima odaju i skulpture svetica na oltaru sv. Barbare u Rasinji.

⁵⁰ https://www.wga.hu/html_m/v/vasari/1/16stephe.html, pristupljeno 8. rujna 2020.

⁵¹ O Ivanu Jakobu Altenbachu i Tomi Derwantu vidi: Doris Baričević, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., str. 44 – 60 (i ondje navedena ranija literatura).

⁵² Doris Baričević, *Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach*, u: *Peristil*, 25, 1982., str. 107 – 132 (116, 118 – 120).

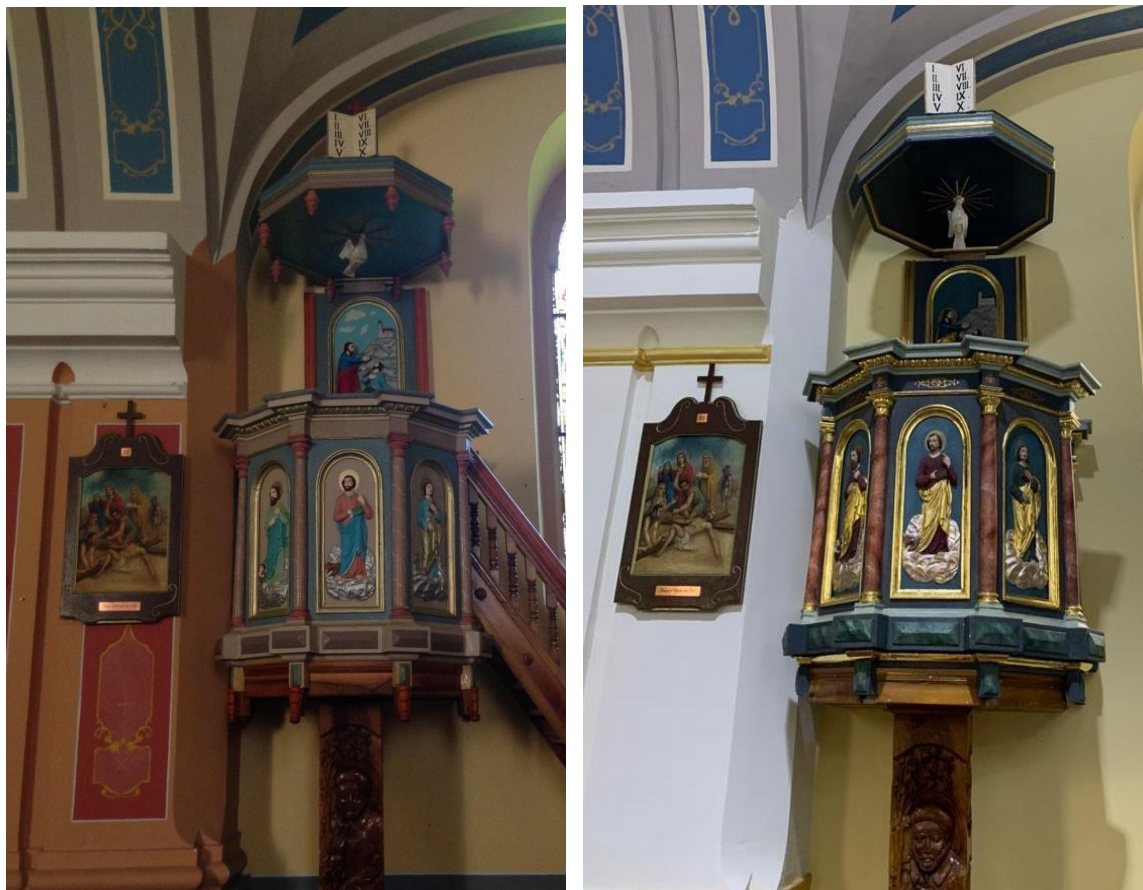
Slika 39. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, desni bočni oltar sv. Stjepana Prvomučenika, zatečeno stanje, fotografirala Ana Božičević, 2014.

Slika 40. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Oltar Sv. Stjepana Prvomučenika, polikromirano, pozlačeno i posrebreno drvo, cjelina, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

2.4.4 Propovjedaonica

Propovjedaonica iz župne crkve Našašća. sv. Križa u Rasinji, vrijedan je dio njezina crkvenog inventara. Smještena je ispred stupa sjevernog zida između oltara sv. Barbare i postaje križnog puta. Radi se o drvenoj polikromiranoj, pozlaćenoj i posrebrnoj radnji nepoznatog majstora. Arhitektura propovjedaonice sastoji se od baldahina, pozadinske stijene i balkona propovjedaonice. Govornica je natkrivena skromno dekorativno ukrašenim baldahinom, na vrhu njega nalazi se dekalog sa deset božjih zapovjedi dok se sa donje strane nalazi Sveti duh prikazan u formi bijele golubice (keramika). Na pozadinskoj stijeni propovjedaonice nalazi se reljef s prikazom Krista koji predaje ključeve sv. Petru (*Traditio clavium*), dok je u pozadini crkvice na stjenovitom brijegu. Ograda propovjedaonice podijeljena je u četiri pravokutna polja koja su odijeljena stupovima. Svako pravokutno polje ukrašeno je reljefom u kojemu su izvedeni likovi četvorice evanđelista Ivana, Mateja, Marka i Luke. Podanek je ukrašen izrezbarenim pustinjakom i Svetim Kristoforom koji na leđima nosi dijete Isusa. Neizostavno u ruci drži štap od palmine debla. Važno je spomenuti da su podanek i stube recentni.⁵³

⁵³ Cjelovita obnova zaštićenog drvenog inventara započinje opsežnim istražnim radovima 2010. koje je izveo obrt za restauriranje i dizajn "Re-dizajn" iz Zagreba, Sudovečka 9. Na temelju istražnog elaborata i interpretacije dobivenih rezultata izrađen je plan i prijedlog radova te započinju cjeloviti konzervatorsko-restauratorski radovi pod nadzorom nadležnog Konzervatorskog odjela u Bjelovaru i uz financiranje Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Radovi na oltaru sv. Barbare trajali su od 2011.-2014., a djelomično ih je izvodila firma "Vuksan-restauracija" j.d.o.o., iz Ivančića, Ivančići 7, a djelomično Ana Božičević, dipl. rest.-konz. umjetnina iz Zagreba, sa suradnicima. Nakon toga na red je došao oltar sv. Stjepana Prvomučenika na kojem je radove izvela Ana Božičević sa suradnicima u razdoblju od 2015.-2017., a ista ekipa izvela je i radove na propovjedaonici od 2017.-2019. Atičke slike, te pala s prikazom sv. Barbare restaurirane su u Hrvatskom restauratorskom zavodu. Oba anđela adoranta s glavnoga oltara predmetom su diplomskih radova diplomantica Hane Knežević i Sare Šipek s Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Konzervatorsko-restauratorski radovi započeli su 2019., a zbog otežanih okolnosti uzrokovanih pandemijom koronavirusa produženi su do 2021. Radove je financirao župnik Tito Šmintić.

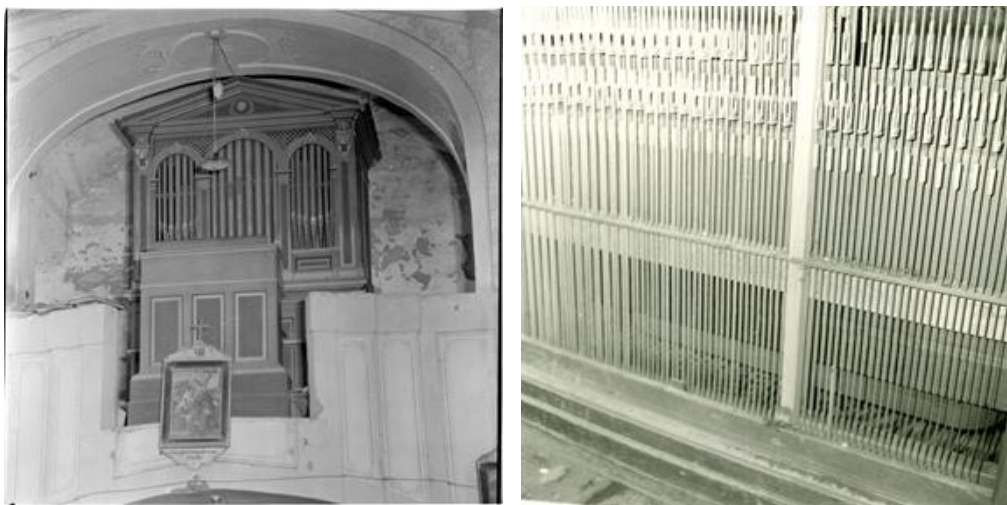
Slika 41. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, stanje propovjedaonice prije konzervatorsko – restauratorskih radova, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, župna crkva Našašća sv.Križa, Rasinja, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2017.

Slika 42. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Stanje propovjedaonice nakon konzervatorsko – restauratorskih radova, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, župna crkva Našašća sv.Križa, Rasinja, cjelina, fotografirao Andrej Dokić, 2021.

2.4.5 Orgulje u župnoj crkvi Našašća sv. Križa u Rasinji

Manje mehaničke orgulje s osam registara, s jednim manualom i pedalom tvrtke Rieger⁵⁴ građene su 1898. Jedinstveno oblikovan korpus završen zabatom u prospektu je pilastrima raščlanjen u tri arkade. U centru zabata aplicirana je dekorativna rozeta. Sviraonik je, čini se, naknadno ugrađen u ogradu.⁵⁵

»U kanonskim vizitacijama od 10. IX. 1810. o župi Rasinja stoji zapisano: "Crkva nema orgulje. Namjesto učitelja postoji kantor čija je obaveza pjevati na blagdane, sa župnikom mrtve pokapati i župniku u ispitivanju u korizmi pomagati. Posebne zaklade nema, ali od župljana dobiva u žitu i plaća mu se kod sprovoda". Iz ovoga je vidljivo da u mjestu nema učitelja, već njegovu funkciju obavlja svećenik kojemu u tome pomaže orguljaš, odnosno kantor. U to vrijeme bilo je normalno da učitelj pored učiteljske službe obavlja i dužnost orguljaša (kantora) te seoskog bilježnika (notara), štoviše, o tome je postojala i zakonska obaveza.«⁵⁶

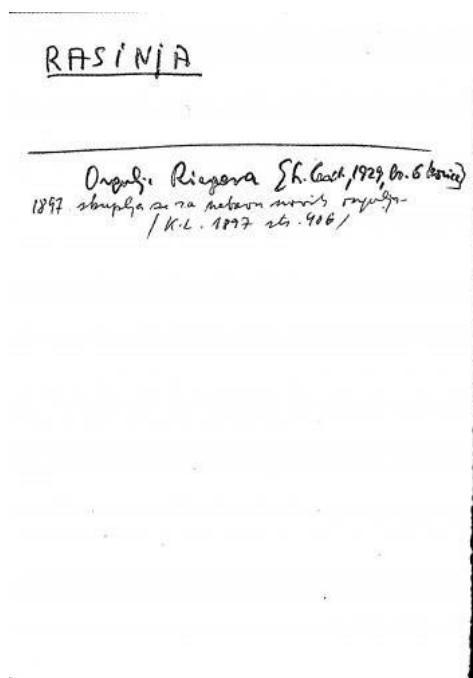

Slike 43. i 44. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Prospekt – total i mehanizam apstrahata pročelja orgulja (baza), fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623>: pristupljeno: 8. studenog 2019.

⁵⁴ »Gradionica orgulja iz Jägerdorfa (Česka). Započinje raditi 1845. godine. Utemeljitelj je Franz kojeg su naslijedili sinovi Otto i Gustav te se od tada (1896.) gradionica naziva Grebruder Rieger. Godine 1945. nalogom vlasti upravu je preuzeo Jan Tuček.« Marko Đurakić, *Orgulje Bjelovarko-Križevačke biskupije*, Bjelovar, Bjelovarsko-Križevačka biskupija, 2015., str. 310.

⁵⁵ Izvor: <https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-opcine-rasinja>.

⁵⁶ Krunoslav Belaj, *Povijest školstva u Rasinji*, u: *Podravski zbornik*, 28, 2002., str. 133 – 144 (134).

Slika 45. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja , Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka „Građa o orguljama-lokaliteti, Šaban, Ladislav, 1972-1975., izvor: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=27317> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 46. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, smještaj orgulja u prostoru crkve, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623>, pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 47. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, sviraonik izdvojen ispred orgulja – slobodan, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 48. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, detalj prospekta, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 49. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, trenutno stanje orgulja, fotografirala Andrea Šafran, 2019.

437	Trnovina (Spindulova)	1891	
448	Graca	1893	
454	Trjeme (Doma)	1894	
494	Naššća	1895	
532	" Zrno	1896	
581	Borovnica	1897	
682	- Loka Helena	1899	
747	- Baska (Kraljeva)	1899	
747	- Karlovac	1899	
808	- Jurin	1900	
863	- Dopolov	1901	
888	- Brijuni	1901	
913	- Vel. G. Bascova (Klana)	1901	
966	- Trnje	1902	

Trnje	
<u>RIEGER</u>	
JÄGERDORF SLAVONIA (ČEJKO)	
Orgulja kod nas:	
Pax Caroli (doba). 26. Berlina, 1809, 2623	
1700	Virovitica - p. 786 20 org. 2. osoba 1. pod.
1897	Dubrovnik, dala kralj op. 648
1898	Kame, samostal op. 660
1899	Slava, " op. 609
Dubrovnik Rijeka, samostal,	
Carlat	
1901	Dubrovnik, domini kome. (1. 1. 1900)
Dubrovnik, w. Vlaho (v. 1900)	
Zagreb, Slavonci (op. 1876) (Berlins 1884, str. 45)	
1904	Bjelovar, 2 man. 1. pod., 1810 sep., op. 863
[Samjuro, Franjura.	
Zgodjena, v. l. kralj Bascova	
Pismana.	
Kutava	

Slika 50. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka „Građa o orguljama-Graditelji“, Šaban Ladislav, 1972-1975., izvor:

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=27854> pristupljeno: 8. studenog 2019.

2.5. Anđeologija

Predmet ovog diplomskog rada je anđeo adorant stoga je važno kratko se osvrnuti na anđele i njihovu hijerarhiju.

» Anđeli (gr. *Ággelos* „vjesnik“) su nevidljiva bića, božji klanjatelji i služitelji, njegovi glasnici, prenositelji ili izvršitelji njegove volje na zemlji, među ljudima. Tada se pojavljuju u vidljivome, ljudskom liku kao nepoznati stranci, gosti, mladići. Oni nekoga obavješćuju, opominju, savjetuju, poučavaju (nešto tumače i objašnjavaju), nekoga prate, štite, čuvaju, spašavaju, sprečavaju, kažnjavaju pa čak i ubijaju. Biblijska angelologija razlikuje anđele po funkcijama i hijerarhijama, a predočuje ih kao „nebesku vojsku“, ali im ne utvrđuje broj. Tek od VI. st., s Dionizijem Areopagitom (*de coelesti hierarchia*), angelologija postaje sistem, a broj se anđeoskih vrsta fiksira na devet korova, podijeljenih na tri reda (hijerarhije).

I. red 1. Serafini (*Seraphim*), Kerubini (*Cherubim*), Prijestolja (*Throni*)

II. red: 4. Gospodstva (*Dominationes*), Sile (*Virtutes*), Vlasti (*Potestates*)

III. red: 7. Poglavarstva (*Principatus*), Arkandeli (*Archangeli*), Anđeli (*Angeli*).«⁵⁷

» Prikazi anđela u likovnome smislu doživljavaju vrhunac u razdoblju baroka i rokokoja, kada je nastao najveći broj sakralnih kompozicija u kojima su anđeli istaknuti likovno i sadržajno. Prikazi u kojima je njihova uloga od bitnijeg značenja su oni koji prikazuju Teofanije i slavlja Bogorodice, u kojima oni pjevaju, sviraju različite instrumente, adoriraju poklekom, klečanjem, sklapanjem i ukrštavanjem ruku na prsima, nose upaljene luči, kade kadionicama i obavljaju druge zadaće.

Barok je u anđelima vidio posrednike, odnosno sponu neba i zemlje, uostalom kao i u svecima. Nikad prije, a ni poslije, nije bilo toliko razigranih anđela, ne samo na slikama i oltarima nego i na štukaturama, freskama, liturgijskom posuđu, odjeći, ogradama pjevališta, grobovima.

U drugoj polovici XIX. st., u vrijeme regotizacije crkava, odbacuje se stariji inventar. Srećom, određeni broj stručnjaka prepoznaje vrijednosti spomenute barokne građe, pa je velik dio tog, odstranjenoga inventara, ipak spašen. Raznolikost i količina kipova anđela pružila je mogućnost njihovoga tipološkoga grupiranja i shodno tome određivanje njihove funkcije na oltaru.

⁵⁷ BF [Branko Fučić], *Anđeli*, u: AA. VV., *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. (1979.), str. 130 – 133.

Anđeli adoranti (koji kleče samo uz tabernakul) zauzimaju hijerarhijski najznačajnije mjesto na oltaru i pripadaju najljepšim skulptorskim ostvarenjima.

Veća grupa anđela lučonoša iz XVII. i XVIII. st. zorno pokazuje raznolikost oblikovno – sadržajnog pristupa tom tipu. Figure anđela u lebdećem položaju, koji pritom pokleknu ili lebdeći sjede na obratima oltara i voluta, osobito su izražajni u velikim pokretnim kompozicijama oltara osamnaestog stoljeća «.⁵⁸

Slika 51. Vid Königer, *Andeo adorant*, XVIII. st., drvo, polikromirano, pozlačeno, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, izvor: https://www.europeana.eu/portal/en/record/2048053/MUO_004445.html, preuzeto 4. siječnja 2020.

⁵⁸ Tarbuk, Nela; *Anđeli u sakralnoj funkciji, Čudesni svijet anđela*, Etnografski muzej, 2007. Zagreb, str. 97.-98. preuzeto sa <https://www.scribd.com/document/170528311/Zagreb-moj-grad-br-7>, preuzeto: 04. siječnja 2020.

2.6. Komparativni primjeri prikaza anđela adoranata

Kao što je već istaknuto, nekadašnji glavni oltar župne crkve u Rasinji pripadao je skupini oltara tipa tabernakul, čiju čestu skulpturalnu pratnju predstavljaju upravo figure anđela adoranata (klanjatelja). Nakon što je – tijekom XVI. st. – svoje mjesto svetohranište (tabernakul) ustalilo na menzi glavnoga oltara, tijekom naredna dva stoljeća njegova će važnost i vizualna prisutnost postajati sve izrazitija. Rast simboličke važnosti tabernakula – kao mjesta pohrane Presvetoga sakramenta – potaknuo je Tridentski sabor (1545. – 1563.) svojom obranom teološkoga nauka o Transsubstancijaciji tj. sakramenta Euharistije, a njegovu izgledu i smještaju posvetio se jedan od najvažnijih teoretičara poslijetridentske umjetnosti, milanski nadbiskup sv. Karlo Boromejski, u svojem djelu o gradnji i opremanju crkava (*Instructiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae*, 1577.). U narednom će se razdoblju razviti i zasebni tip oltara, glavninu čijega nastavka čini upravo raskošno izvedeno svetohranište, tj. tabernakul. Za uvođenje raširene kiparske *pratnje* anđela adoranata, koji se, smješteni s obje strane svetohraništa simbolično klanjanju Presvetom sakramentu, zaslužan je pak jedan od najznačajnijih baroknih umjetnika, Gianlorenzo Bernini (Napulj, 1598. – Rim, 1680.), koji tu invenciju uvodi projektom za oltar Presvetoga sakramenta (1629. – 1674.) u središnjoj crkvi Katoličkoga svijeta, rimskoj bazilici sv. Petra.⁵⁹

U korpusu barokne altaristike sjeverozapadne Hrvatske oltari tipa tabernakul upotpunjeni skulpturama anđela adoranata susreću se od sredine XVIII. st., a među reprezentativne primjere ubrajaju se glavni oltari u župnim crkvama u Kuzmincu (prije 1770.), Koprivničkom Ivancu (1768. – 1778.), Donjem Martijancu (1778.), Zaboku (1786.) i Slavetiću (1791.). Potrebno je pritom naglasiti kako svi navedeni primjeri oltara tipa tabernakul tvore integralni dio umjetničkih cjelina (njem. *Gesamkunstwerk*) s iluzionističkim retableima slikanim na začelnim zidovima svetišta navedenih crkava.⁶⁰ Vrijedi spomenuti i kako se čak tri od pet navedenih primjera nalaze na prostoru Podravine (Kuzminec, Koprivnički Ivanec), odn. Ludbreške Podravine (Donji Martijanec). Mjesto Kuzminec nalazi se, štoviše, u neposrednoj blizini Rasinje, a njegova župna crkva svetih Kuzme i Damjana je, kako je već spomenuto, sve do 1789., bila i župno središte Rasinje (tj. rasinjska je crkva sv. Križa bila njezina filijalna kapela). Dok rasinjski oltar – po svemu sudeći – predstavlja kasniji odjek barokne sheme oltara tipa

⁵⁹ Martina Ožanić, *Obnova, ikonografija i tipologija glavnog oltara crkve sv. Antuna pustinjaka u Slavetiću*, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5, 2014., str. 137 – 148 (139 – 141).

⁶⁰ U slučaju župne crkve sv. Jelene Križarice u Zaboku, moguće je pretpostaviti postojanje takvoga oslika, prije intervencija XX. st. Martina Ožanić, *nav. dj.*, 2014., str. 139.

tabernakul iz donedavnoga župnoga središta, s njime je zasigurno povezan i glavni oltar u kapeli sv. Margarete u Subotici Podravskoj koja je 1789. potpala pod župu Rasinja dok je dotad također bila jedna od filijalnih kapela kuzminečke župe. Temeljem komparacije navedenih primjera s fotografijom nekadašnjega glavnoga oltara rasinjske župne crkve, vidljivo je kako su jedino na njemu anđeli adoranti zauzimali mjesto nad odsječcima gređa bočnih dijelova. U svim ostalim primjerima, oni na svojim volutnim postamentima (srodnima onim rasinjskim) kleće s lijeve i desne strane samoga tabernakula. Kako je ovo rješenje logičnije i na simboličkoj razini (anđeli se nalaze u ravnini samoga tabernakula u kojem se čuva Presveti sakrament kojega adoriraju), moguće je pomišljati kako je to možda bio i izvorni smještaj anđela na glavnom oltaru rasinjske crkve.

Budući da se spomenuti lokaliteti Kuzminec i Subotica Podravska naze u neposrednoj blizini Rasinje, slijedi kratak osvrt na tamošnje sakralne objekte i njihove glavne oltare.

2.6.1. Anđeli adoranti u Župnoj crkvi Svetog Kuzme i Damjana u Kuzmincu

Župna crkva svetih Kuzme i Damjana u Kuzmincu spominje se već u prvom popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. Sredinom XVII. st. (1659.) bila je to drvena građevina okružena opkopima radi obrane od Osmanlija. U to vrijeme (pa sve do 1789.) kuzminečkoj je župi – kako je ranije istaknuto – pripadala i Rasinja sa svojom kapelom sv. Križa. Današnja crkva jednostavne vanjštine podignuta je između 1760. i 1765., u vrijeme župnika Josipa Čunčića i pod patronatom grofa Antuna Erdödyja.⁶¹ Nešto kasnije (prije 1787.) nastaju i zidne slike – s iluzioniranim oltarnim retablom u svetištu – pripisane slovenskom majstoru Jožefu Antonu Lerchingeru (Rogatec, oko 1720. – oko 1787.),⁶² te glavni oltar (tipa tabernakul). Potonji se povezuje s mariborskim kiparom Jožefom Holzingerom (Limbuš kraj Maribora, 1735. – Maribor, 1797.), a anđeli adoranti na njegovim krajevima svojom snažnom pokrenutošću te dramatičnim izrazima i gestama jasno odražavaju kasnobarokni izraz ovoga umjetnika.⁶³ Izvedbenom kakvoćom, uvjerljivošću anatomije i pokreta kuzminečki anđeli u znatnoj mjeri nadilaze one s nekadašnjega glavnoga oltara župne crkve u Rasinji.

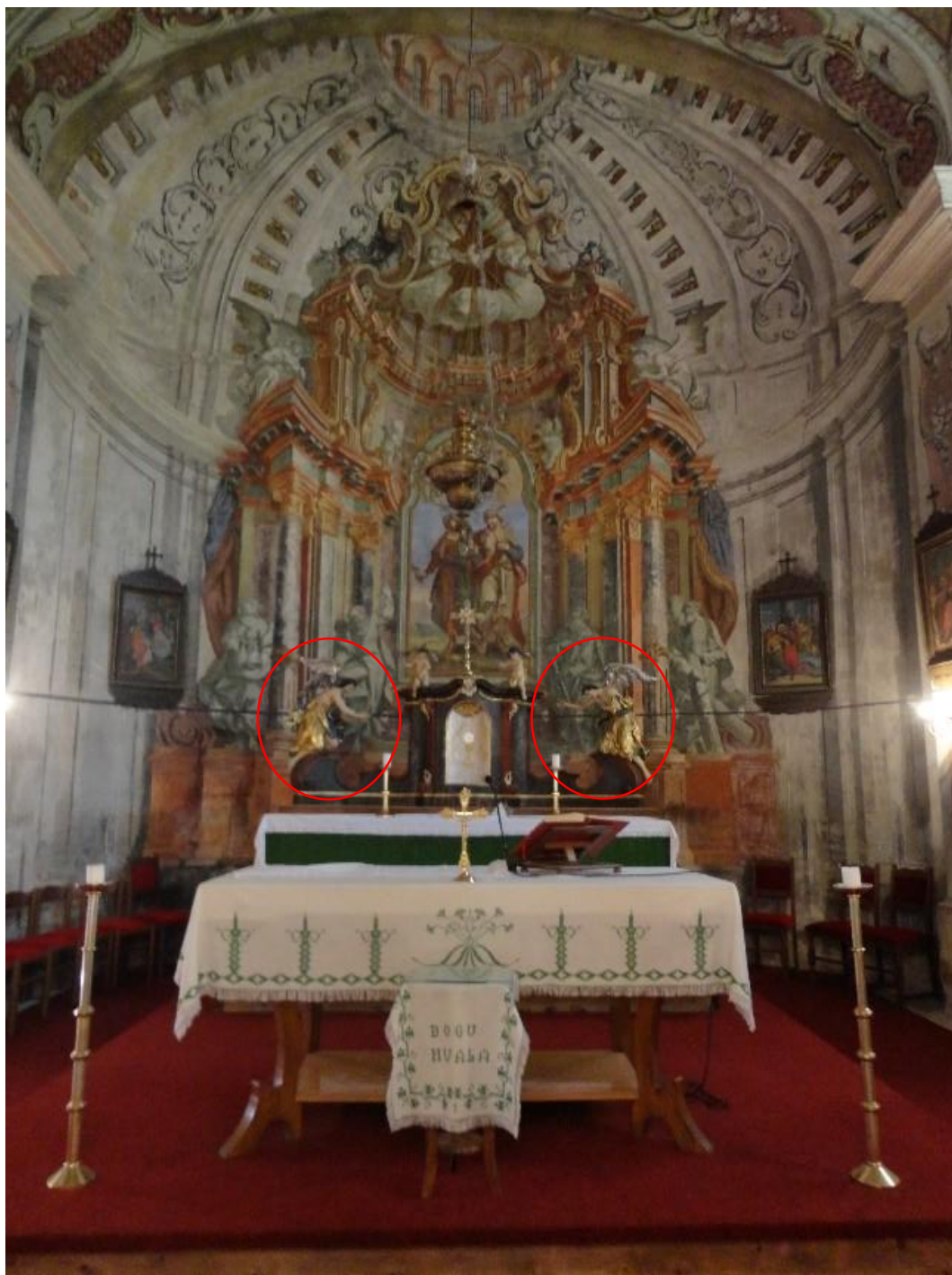
Glavni oltar župne crkve svetih Kuzme i Damjana u Kuzmincu (tabernakul te skulpture dvaju anđela adoranta i dvaju *putta*) recentno su (2006. – 2009.) restaurirani u Restauratorskom centru Hrvatskoga Restauratorskoga zavoda u Ludbregu.⁶⁴

⁶¹ Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 41 – 44; Dragutin Feletar, *Sakralno barokno graditeljstvo u općini Koprivnica, s posebnim osvrtom na župne crkve u Kuzmincu i Koprivničkom Ivancu*, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu*, 6/7, 1994., str. 59 – 78 (64 – 69).

⁶² Anđela Horvat, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1982., str. 1 – 381 (151 – 152); Jasmina Nestić, *Iluzionirani oltari XVIII. st. na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014., str. 292 – 294.

⁶³ O glavnom oltaru župne crkve u Kuzmincu vidi. Doris Baričević, *nav. dj.*, 2008., str. 351; Martina Ožanić, *nav. dj.*, 2014., str. 139.

⁶⁴ Dana Buljan Cyprin, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na glavnom oltaru iz crkve sv. Kuzme i Damjana u Kuzmincu*, u: *Podravski zbornik*, 35, 2009., str. 31 – 35.

Slika 52. Župna crkva Svetog Kuzme i Damjana, Kuzminec, glavni oltar, fotografirao Ivan Vanja Martinović, 2011.

Slika 53. Župna crkva Svetog Kuzme i Damjana, Kuzminec, detalj anđela adoranta na glavnom oltaru, izvor:

https://www.biskupija-varazdinska.hr/userdocsimages/images/SLIKE_2020/NAJAVE/najava_kuzma_damjan_kuzminec_2020.JPG?width=800&height=600&mode=max, pristupljeno: 13. listopada 2020.

2.6.2 Anđeli adoranti u crkvi sv. Margarete u Subotici Podravskoj

Izvedbeno i stilski rasinjskim anđelima uvelike su bliži oni s ansambla glavnoga oltara kapele sv. Margarete u Subotici Podravskoj. I ova se crkva spominje već u prvom popisu župa Zagrebačke nadbiskupije 1334. godine, a – kao i rasinjske crkve sv. Križa i Blažene Djevice Marije – stradala je u osmanskome napadu 1532. godine, te je mjesto (sve do 1789.) potpadalo pod župu u Kuzmincu.⁶⁵ U protokolu kanonske vizitacije provedene 1659. godine kapela u Subotici opisana je riječima: »Ova je kapela podignuta od hrastova drveta, a nema svetišta. Kor je dostojan, a strop lijepo izrađen. Kamenit oltar nije posvećen, kao što [nije] ni sama kapela. Na oltaru je kip Isusa Krista koji nosi križ. Iznad križa visi slika, koja prikazuje ulaz blažene djevice Marije u Nebo [Uznesenje]. Kapela ima i drven toranj, u kome se nalazi blagoslovljeno zvono srednje veličine. Oko kapele je groblje samo djelomice ograđeno.«⁶⁶ Anđela Horvat (1982.) bilježi kako je današnja zidana crkva podignuta u zadnjem desetljeću XVIII. st. (tj. oko 1790.),⁶⁷ dok Dragutin Feletar (1994.) kao vrijeme izgradnje navodi 1864. godinu.⁶⁸ Prisustvo kasnobaroknih elemenata (volute, baldahin s lambrekenima, zastor), uz one klasicističke, kao i slobodnija pokrenutost skulptura (dva anđela andoranta uz tabernakul, dva lebdeća anđela uz središnju nišu te *putti* i krilate anđeoske glavice oko kipa sv. Margarete) glavnoga oltara, u svakom slučaju upućuje na raniji datum, tj. upravo kraj XVIII. ili sam početak XIX. st.

Prema napisu pod pjevalištem, kapela, kao i glavni oltar, obnovljeni su 2002.: »CRKVA OBNOVLJENA LJETA / GOSPODNJEG 2002 G. DARO-/VIMA MJEŠTANA. RADOVE / IZVELA RADNJA 'MEDVARIĆ COLOR' / U CRKVI RADILI DRAGO I MIRO JEMBREK. ZAVRŠNE SLIKAR-/SKE RADOVE TE OBNOVU / OLTARA I KIPOVA IZVEO JOSIP / NOVOSELEC IZ KOPR. / IVANCA.«

Lijevi anđeo adorant, pognute glave i zaklonjena lica, tijelom je blago nagnut prema tabernakulu. Kosa je lijepo oblikovana, razigranim kovrčama, tamno smeđe boje. Ruke su sklopljene u molitvi ispred torza. Anđeo kleči, nogu djelomično zastrtih draperijom. Nag je do pasa, a plavo-zlatna draperija nježno se prelijeva preko njegovih nogu. Preko lijevoga ramena prebačena mu je zlatna traka. Krila su pozlačena i vješto izrezbarena.

⁶⁵ Franjo Brdarić, *nav. dj.*, 2015., str. 92, 98 – 99; Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 75. Potonji autor navodi kako su Rasinja i Subotica pod kuzminečku župu potpali tek 1603.

⁶⁶ Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1941., str. 75.

⁶⁷ Anđela Horvat, *nav. dj.*, 1982., str. 62, bilj. 214 (na str. 303). Autorica navodi: »Subotica kraj Ludbrega«.

⁶⁸ Dragutin Feletar, *nav. dj.*, 1994., str. 63.

Desni anđeo pogled usmjerava uvis, te su mu ruke također sklopljene ispred prsa ali na malo drugačiji način. Draperija je posve srodna onoj lijevoga anđela, s pozlaćenom trakom prebačenom preko desnoga ramena.

Iako naknadna polikromacija uvelike otežava usporedbu, anđeli iz kapele u Subotici Podravskoj pokazuju zamjetne oblikovne sličnosti s onima s nekadašnjega glavnoga oltara župne crkve u Rasinji. One su vidljive u fizionomiji izduženoga lica snažno izraženoga hrpta nosa i oštro rezanih bademastih očiju, kosi pripijenoj uz tjeme koja se na karakterističan način, dvjema dugim kovrčama, spušta niz leđa. Na posve srodan način riješena je i draperija čiji shematizirani, snažno istaknuti nabori omeđuju udubljene napete plohe. U detaljima su posve srodno oblikovana i krila subotičkih i rasijskih anđela, a osobito je uočljiv pomalo nespretnan način prikaza muskulature ruku s karakteristično, shematski riješenim pregibom u laktovima. Navedene srodnosti dopuštaju pomisao o istome (neznanome) majstoru ili radionici, čije bi pak podrijetlo, s obzirom na podatak o autorima stolarskih radova na rasijskom oltaru, trebalo tražiti u Varaždinu kraja XVIII. i početka XIX. st.

Slike 54. i 55. Kapela sv. Margarete, Subotica Podravska, desni i lijevi anđeo adorant, fotografirala Hana Knežević, 2019.

2.6.3 Anđeli adoranti iz župne crkve sv. Bartola apostola u Bartolovcu

Anđeli su bili prvotno prezentirani u katalogu izložbe Ne/Izliječivi sveci:

»Par vitkih anđela, plesno pokrenutih tijela koja su ogrnuta draperijom, predstavljaju ostatak kasnobarokne opreme župne crkve sv. Bartola u Bartolovcu. Spomenuta bartolovečka crkva, spomenuta je u prvom popisu župa zagrebačke biskupije 1334. godine,⁶⁹ drugu je polovicu XVIII. stoljeća dočekala u lošem stanju. Vizitacije navode kako se nalazi na osamljenom mjestu (*in loco solitario et plano campo*),⁷⁰ a Presveti sakrament čuvao se u kapeli svetih Filipa i Jakova (kasnije sv. Barbare) u Žabniku.⁷¹ Čini se da je crkva ubrzano propadala⁷², a između 1771. i 1777. godine zahvatio ju je požar koji je uništio krov i tabulat u brodu, poštedjevši tek zidove i (gotički) svod svetišta.⁷³ Zalaganjem župnika Josipa Horvata crkva je do 1780. godine bila posve obnovljena, nadsvođena i prekrivena crijepom, prigrađen joj je zvonik, a unutrašnjost opremljena s tri nova oltara i propovjedaonicom.⁷⁴ Godine 1921. sagrađena je nova, veća crkva s izmijenjenom orijentacijom, pri čemu je kao bočna kapela zadržano staro gotičko svetište, kao i zvonik s kraja XVII. stoljeća.⁷⁵ Dva anđela pripadaju, dakle, opremi crkve iz 1780. godine, a sudeći po položaju njihovih tijela, moguće je pretpostaviti kako su izvorno flankirali središnju nišu s oltarnom palom. Pomalo tvrdom obradom tijela i draperije, ali prije svega karakterističnim fizionomijama, približavaju se izrazu Ivana Adama Rosemberga (1758.), umjetnika koji je obilježio kiparstvo obližnjega Varaždina prve polovice XVIII. stoljeća, tj

⁶⁹ O crkvi u Bartolovcu vidi: Tomislav Đurić – Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, Treće dopunjeno i prerađeno izdanje, Koprivnica, Ogranak Maticе hrvatske – autori, 1991., 53-54; Diana Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu 1993., 217 Stjepan Ozminec i suradnici, *Bartolovec (Zenth Berthelam). Povijesno-geografska i etnografska monografija*, Bartolovec, Tonimir – Općina Trnovec Bartolovečki, 2008., 71-78.

⁷⁰ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), Kanonske vizitacije, Protokol br. 169/X (1765.), p. 253. U istoj vizitaciji spominje se kako je crkva zidana i pod tabulatom, a da pred pročeljem ima drveno predvorje: »Erecta sat ex muro et sub tabulato, adjecto atrio ligneo in frontispicio.«

⁷¹ NAZ, Kanonske vizitacije, Protokol br. 169/X (1755.), p.11-12; Protokol br. 169/X (1765.), p. 253-254.

⁷² Godine 1771. vizitator navodi kako je drveni tabulat većim dijelom uništen, a jednako tako i popločenje poda: »Tabulatum ligneum majori ex parte jam destruct[um], pauimentu[m] lateribus stratum, sed destrucum & suffossum. «, NAZ, Kanonske vizitacije, Protokol br. 170/XIa (1771.), p. 98.

⁷³ »Anno 1777. die 218 Maij visitavi ec[c]l[esi]am parochialem S. Bartholomei in Sabnik quoniam haec combusta foret, et vix aliud quam rudera cernant[ur], muros t[ame]n habet bonos sine tecto, fornecem in santuario [...]«, NAZ, Kanonske vizitacije, Protokol br. 170/XIa (1777.), p. 181.

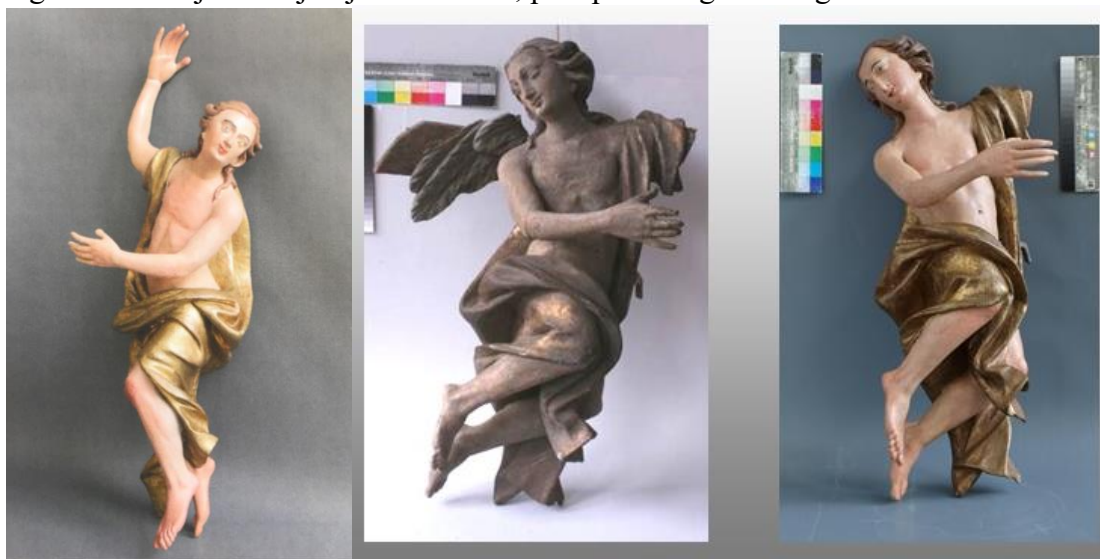
⁷⁴ »[...] quae postquam fatali incendio [...] sub priori administratore, sub moderno D[omi]no parochia totaliter restaurata est et sub fornecem posita, ac imbricibus ac deceter pictis tamen caret et cathedra instructa est [...]« NAZ, Kanonske vizitacije, Protokol br. 170/XIa (1780.), p. 273, 275.

⁷⁵ Usp. Tomislav Đurić – Dragutin Feletar, nav. dj., 54; Diana Vukičević-Samaržija, nav.dj., 217; Stjepan Ozimec i suradnici, nav. dj., 72 (Crkvu je, 1945. godine, posvetio zagrebački nadbiskup, bl. Alojzije Stepinac).

njegova sugrađanina i učenika Ignacija Hohenburga (1781./84.) koji je karakterističan stil i tipologiju Rosenbergovih figura prenio u drugu polovicu stoljeća.⁷⁶ Kako je patronat nad bartolovečkom župom imao upravo Grad Varaždin, ne bi trebao čuditi niti angažman domaćih kipara pri njenu mogućnost opremanja. Uz to ne treba zanemariti niti mogućnost opremanja za neki od sakralnih objekata u samom Varaždinu.⁷⁷«⁷⁸

Mirta Cvetko u svojem diplomskom radu opisuje anđela na ovaj način:

» Lijevi anđeo, poletniji od desnoga. Desnu ruku pružio visoko na desno, Glavu okrenuo na lijevo. Lice mlado s ovećim podbratkom. Lijeva ruka pokazuje na desno. Plaštic se spušta s desnog ramena dolje obavija tijelo u sredini, pa leprša straga iza nogu.«⁷⁹

Slika 56. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije, lijevi anđeo iz Bartolovca, fotografirala M. Cvetko, 2012.

Slike 57. i 58. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije, desni anđeo iz Bartolovca, stanje prije radova i stanje nakon radova, fotografirao Veno Lebarić, 2012.

⁷⁶ Usp. Doris Baričević, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 140-150.

⁷⁷ U kapeli svetih Filipa i Jakova u Žabniku, filijali bartolovačke župe, 1764. spominje se tabernakul od orahova drva prispio iz varaždinska župne crkve sv. Nikole («Arae majori applicatu[m] est [...]tabernaculu[m] ex radice nucis qvod in parochiali varasdinensi extabat [...]»), NAZ, Kanonske vizitacije, Protokol br. 169/X (1765.), p. 253. Crkva sv. Nikole 1761. dobila je, naime, novi (današnji) glavni oltar, rad stolara Tome Huetera te kipara Fridrika Pettera i Ignacija Hohenburga. Usp. Ivy Lentić Kugli, *Graditelji oltara sv. Nikole u župnoj crkvi u Varaždinu*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVII., 1968., br. 6, 31-36, Doris Baričević, *Djela varaždinskog kipara Fridrika Pettera u Varaždinu i Križevcima*, Bulletin Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1 (47), 1979., 53-57 (53-55); Ista, *nav. dj.*, 150, 286-287.

⁷⁸ D.Š. [Danko Šourek], kat. 21, u: AA.VV., *Ne/izliječeni sveci. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi na polikromiranim drvenim skulpturama iz fundusa Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije*, ur. Zvezdana Jembrih, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2016., str. 143 – 146 (preneseno s bilješkama).

⁷⁹ Mirta Cvetko, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na drvenoj polikromiranoj skulpturi anđela s povijesno-umjetničkim osvrtom na temu anđela kroz razdoblja*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti, 2012., str. 22.

2.6.4 Anđeli adoranti iz franjevačke crkve sv. Roka u Virovitici

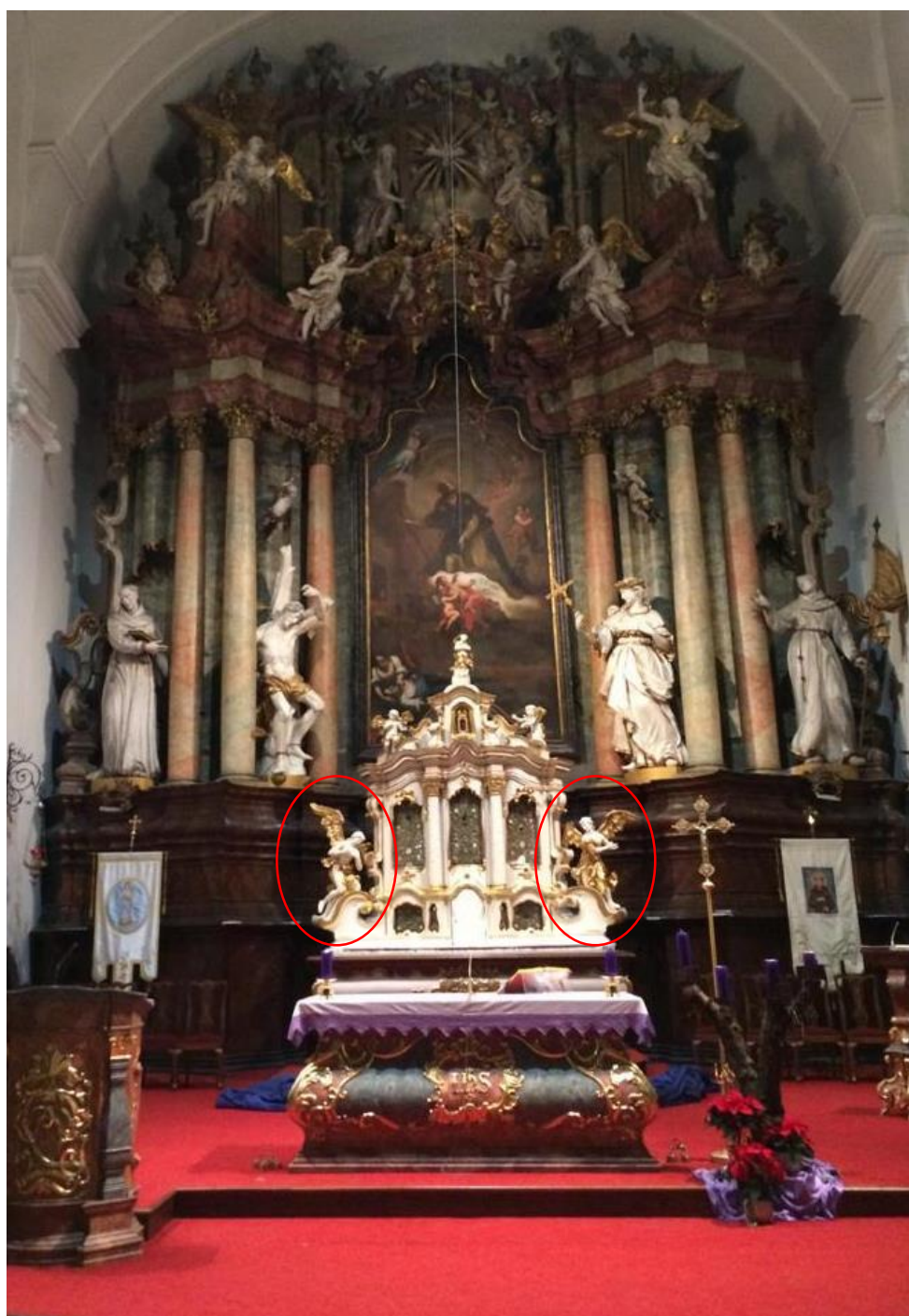
Iako se naglašenom teatralnošću pokreta i gesta karakterističnom za razdoblje baroka, razlikuju od primjera iz Rasinje, anđeli adoranti s glavnoga oltara franjevačke crkve sv. Roka u Virovitici (1767. – 1769.) s njima dijele srodnu shemu polikromije. Tijela virovitičkih adoranata (kao i ostalih skulptura ovoga oltara) obojena su bijelo dok su im krila i draperije kojima su ogrnuti pozlaćene. Bijeli inkarnat i pozlaćena draperija – kako su pokazala konzervatorsko-restauratorska istraživanja – odlike su i izvornoga sloja polikromije rasijskih skulptura (koje su, međutim, zadržale i naturalističke naglaske smeđe obojenih kose i očiju te crvenih usnica). Skulpture glavnoga oltara crkve sv. Roka u Virovitici izradio je maribirski kipar Jožef Holzinger, tolarske radove je izvodio franjevački brat-laik Timotej Schwab, a sve su polikromirali i pozlatili franjevački slikari-pozlatari Luka Auleidner i Gerard Lechenbaur 1772.⁸⁰

Slike 59. i 60. Franjevačka crkva sv. Roka, Virovitica, lijevi i desni anđeo, fotografirala Nives Maksimović, 2019.⁸¹

⁸⁰ Usp. Doris Baričević, *nav. dj.*, 2008., str. 344.

⁸¹ konz.-rest. radove izveo obrt Gilda

Slika 61. Franjevačka crkva sv. Roka, Virovitica, glavni oltar, fotografirala Nives Maksimović, 2019.

3. DOKUMENTACIJA ZATEČENOG STANJA

Slika 62. Prednja strana, 63. Stražnja strana, 64. Desna bočna strana, 65. Lijeva bočna strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje prije konzervatorsko-restauratorskih radova, cjelina, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

3.1. Identifikacija materijala i stratigrafska analiza

Skulptura je puna plastika izrađena od lipinog drva, formirajući cjelinu od pet dijelova u koje ubrajamo: krila, postament s volutom, daščicu podno postamenta i lik anđela. Dijelovi su međusobno spojeni čavlicima. Stražnja strana skulpture duboko je izdubljena, bez polikromije, obojena crvenom bojom. Izuzev dlanova, draperije i krila, koji su vješto izrezbareni, ostatak forme je vrlo vjerojatno rad amatera. Postament s volutom na kojem se nalazi skulptura izrađen je u isto vrijeme kad i sam anđeo, dok je daščica u podnožju rezultat neke od naknadnih intervencija.

Na skulpturi se raspoznaju dva kronološka sloja kredno-tutkalne osnove koja su mjestimično vidljiva ispod preslika (kod desnog krila i na voluti postamenta). Osnova je nanesena cijelom površinom skulpture, do rubova vidljive forme.

U zoni inkarnata je pronađeno pet stratigrafskih, odnosno tri kronološka sloja. Ispod zatečenog svijetlo ružičastog, nalazi se sloj tamnije ružičastog preslika te bijela boja u sloju pretpostavljenog izvornog oslika (**slika 66, tablica 1**).

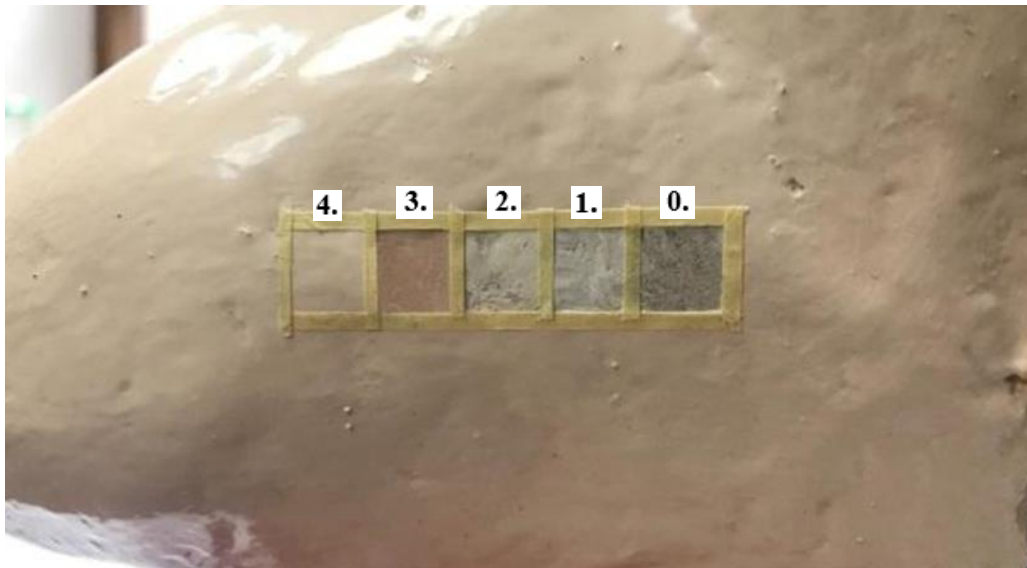
Na kosi postoji pet stratigrafskih, odnosno dva ili tri kronološka sloja - nije bilo moguće sa sigurnošću definirati izvorni sloj. U zoni obrva i očiju postoje, pretpostavlja se, dva kronološka sloja, no izvornik također nije bilo moguće definirati sa sigurnošću (**slika 67, tablica 2**).

Na draperiji je definirano devet stratigrafskih, odnosno četiri kronološka sloja. Ispod zatečenog sloja plave boje (*cobalt blue*), koji spada u četvrti kronološki sloj, pronađen je treći kronološki svjetlije plavi sloj (*prussian blue*). U drugom kronološkom sloju nalazi se imitacija pozlate (šlag metal) na podlozi koja simulira crveni poliment, dok je u izvornom sloju polirana pozlata na narančastom bolusu (**slika 69, tablica 4**).

Na krilima je pronađeno osam stratigrafskih, odnosno tri kronološka sloja. U izvornom sloju potvrđena je polimentna pozlata, no nažalost, samo u tragovima. U drugom kronološkom sloju ponovljen je izvorni izgled, no umjesto polimenta nalazi se oker boja, a umjesto zlata - šlag metal. U trećem kronološkom sloju zatečen je zeleno-zlatni uljni preslik (**tablica 7**).

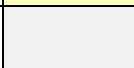

Nešto drugačija situacija nalazi se na postamentu-pronađeno je više slojeva nego na ostatku skulpture, od kojih su neki negirali, a drugi varirali izvorni izgled. U središnjoj zoni postamenta definirano je šest stratigrafskih i tri kronološka sloja. U pretpostavljenom izvornom sloju, na

kredno-tutkalnoj osnovi nalazi se imitacija drva izvedena u smeđim tonovima. Slijede dva sloja preslika, prvi oker s crvenim i smeđim žilama, a onaj zatečeni prikazuje zelenu mramorizaciju (**slika 68, tablica 3**). Na gornjoj strani volute pronađeno je čak devet stratigrafskih, odnosno pet kronoloških slojeva. Na pretpostavljeno izvornoj smeđoj boji nalaze se dva kronološka sloja imitacije pozlate, a zatim dva kronološka sloja u crvenoj boji (**slika 70, tablica 5**). Na rubnom dijelu volute pronađeno je najviše slojeva-dvanaest stratigrafskih, odnosno šest kronoloških. U izvornom sloju nalazi se polimentna pozlata, zatim slijedi aluminijski prah, pa tekuća bronca, dva kronološka sloja crvene boje i u zatečenom sloju - oker (**slika 71, tablica 6**).

Slika 66. Sonda br.1., Stratigrafski slojevi na inkarnatu, fotografirala Hana Knežević, 2019.

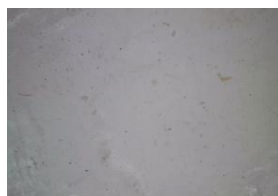
Tablica broj 1: Tablični prikaz stratigrafije u zoni inkarnata

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
4. PRESLIK		alkidna boja, svijetlo ružičasta	III	20. st.
3. PRESLIK		alkidna boja tamno ružičasta	II	20. st.
2. SLIKANI SLOJ		alkidna boja, titan bijela	I (?)	20. st.
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

Tablica broj 1.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na inkarnatu pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

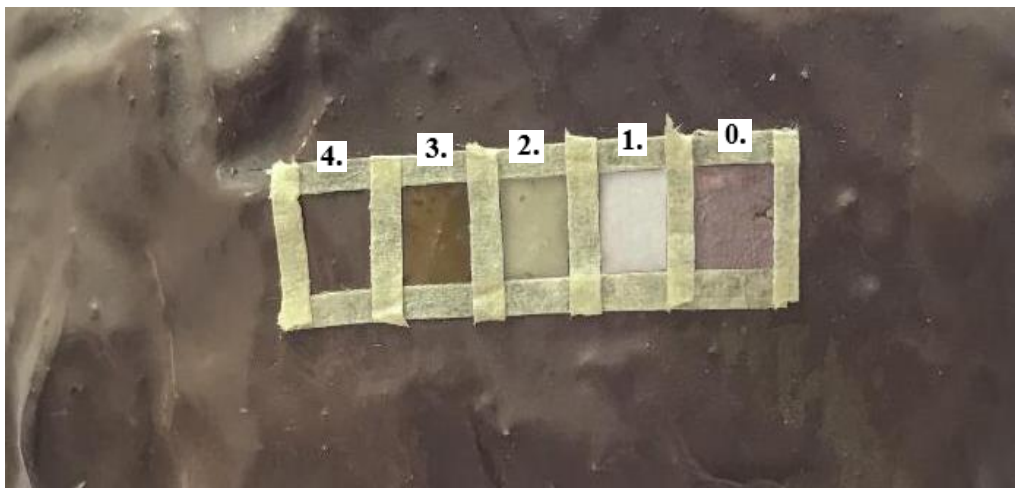
kredno-tutkalna osnova

izvorni oslik

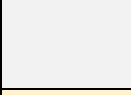

2. sloj preslik

Slika 67. Sonda br. 2., Stratigrafski slojevi na kosi, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Tablica broj 2: Tablični prikaz stratigrafije u zoni kose

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
4. PRESLIK		alkidna boja, tamno smeđa	II	20. st.
3. SLIKANI SLOJ		alkidna boja, svijetlo smeđa	I (?)	20. st.
2. SLIKANI SLOJ		alkidna boja, titan bijela	I. (?)	20. st.
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

Tablica broj 2.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na kosi pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

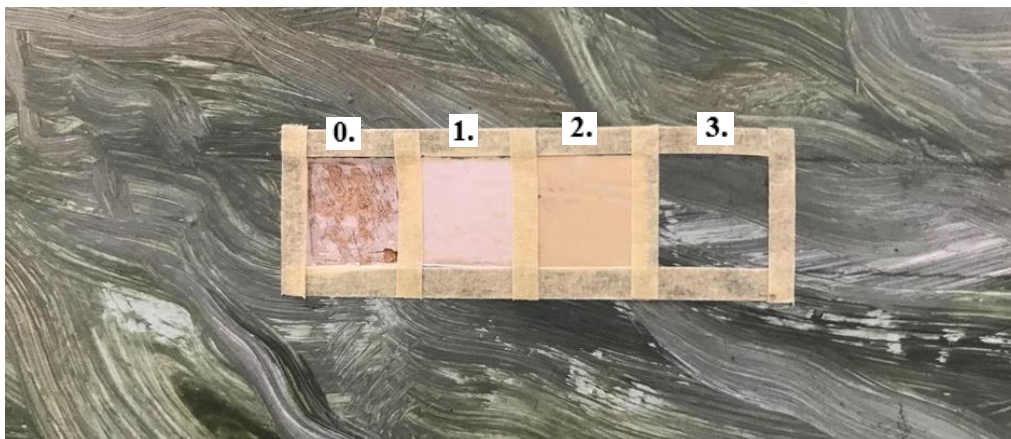
nosilac

kredno-tutkalna osnova

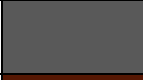
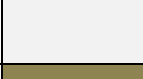

svijetlo smeđi preslik

Slika 68. Sonda br. 3., Stratigrafski slojevi na središnjici postamenta, fotografirala Hana Knežević, 2020.

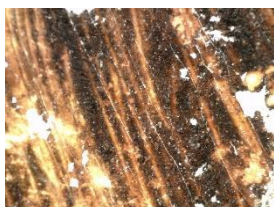
Tablica broj 3: Tablični prikaz stratigrafije u središnjici postamenta

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
5. PRESLIK		alkidna boja, mramorizacija s bijelim, oker i pastelno zelenim žilama	III	20. st.
4. PRESLIK		alkidna boja, mramorizacija s crvenim i smeđim žilama	II	20. st.
3. KIT		autokit	II	20. st.
2. SLIKANI SLOJ		akrilni polimer, smeđi oker	I (?)	20. st.
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

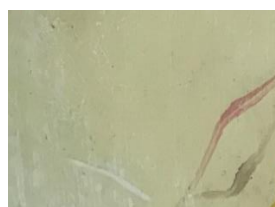
Tablica broj 3.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na središnjem dijelu postamenta pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

kredno-tutkalna osnova

tamno smeđi oslik

1. sloj preslika

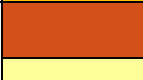
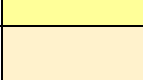

2. sloj preslika

Slika 69. Sonda br. 4., Stratigrafski slojevi na draperiji, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Tablica broj 4: Tablični prikaz stratigrafije u zoni draperije

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
8. PRESLIK		alkidna boja, <i>cobalt blue</i>	IV	20. st
7. PRESLIK		alkidna boja, <i>prussian blue</i>	III	20. st.
6. METALNI LISTIĆI		šlag metal, mesing	II	20. st.
5. POLIMENT		bolus crvene boje	II	20. st.
4. OSNOVA		kredno-tutkalna osnova	II	20. st..
3. METALNI LISTIĆI		zlatni listići	I	1827.g. (?)
2. POLIMENT		bolus žute i crvene boje	I	1827.g. (?)
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

Tablica broj 4.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na draperiji pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

plavi preslici

crveni bolus

zlatni listići

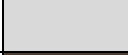
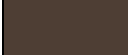

imitacija pozlate

Slika 70. Sonda br. 5., Stratigrafski slojevi na gornjoj strani volute, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Tablica broj 5: Tablični prikaz stratigrafije u gornjoj zoni volute

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
8. PRESLIK		alkidna boja, svijetlo crvena	V	20. st.
7. PRESLIK		alkidna boja, tamno crvena	IV	20. st.
6. OSNOVA		kredno-tutkalna	IV	20. st.
5. METALNI LISTIĆI		šlag metal, mesing	III	20. st.
4. LAK		šelak (?)	II	19. st. (?)
3. METALNI LISTIĆI		šlag metal, aluminij	II	19. st. (?)
2. SLIKANI SLOJ		smeđi oker	I	1827.g. (?)
1.OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0.NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

Tablica broj 5.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na gornjoj zoni volute pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

kredno-tutkalna
osnova

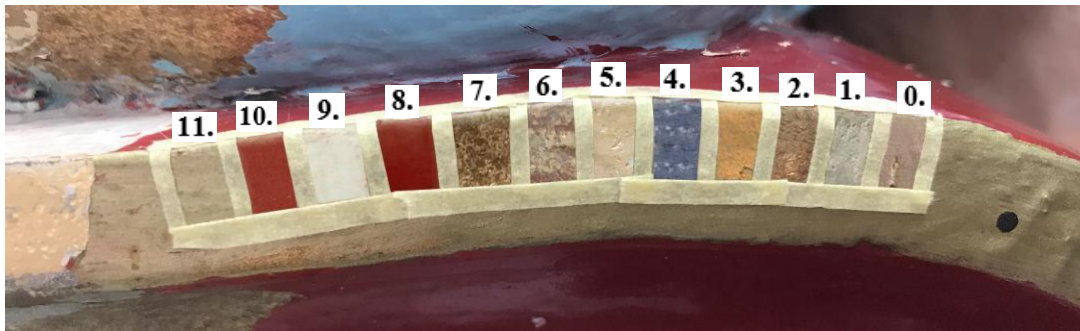
šelak

crveni preslik

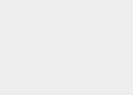

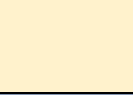

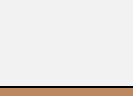

smeđi oslik

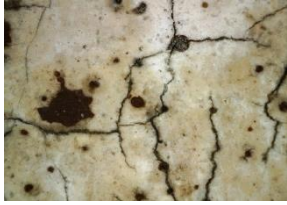

Slika 71. Sonda br. 6., Stratigrafski slojevi na rubnom dijelu volute, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Tablica broj 6: Tablični prikaz stratigrafije u rubnom dijelu volute

Tehnološki sloj	Grafički prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
11. PRESLIK		tekuća bronca, uljno vezivo	VI	20. st.
10. PRESLIK		alkidna boja, svijetlo crvena	V	20. st.
9. OSNOVA		kredno-tutkalna osnova	V	20. st.
8. PRESLIK		alkidna boja, tamno crvena	IV	20. st.
7. METALNI LISTIĆI		tekuća bronca	III	20. st.
6. METALNI LISTIĆI		aluminijski prah u vezivu	II	20. st.
5. OSNOVA		kredno-tutkalna osnova	II	20. st.
4. KIT		auto kit	II	20. st.
3. METALNI LISTIĆI		listići zlata	I	1827.g. (?)
2. POLIMENT		bolus crvene boje	I	1827.g. (?)
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

Tablica broj 6.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na rubnom dijelu postamenta pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

kredno-tutkalna osnova

2 sloj crvenog preslika

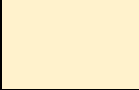

**alumijski prah u
vezivu**

**tekuća bronca, uljno
vezivo**

Tablica broj 7: Tablični prikaz stratigrafije u zoni krila

Tehnološki sloj	Graf. prikaz	Opis sloja	Kronološki sloj	Datacija
7. PRESLIK		tekuća bronca, uljno vezivo	III	20. st.
6. METALNI LISTIĆI		šlag metal, mesing	II	20. st.
5. PRESLIK		oker boja	II	20. st.
4.OSNOVA		kredno-tutkalna	II	20. st.
3. METALNI LISTIĆI		zlatni listići	I	1827.g. (?)
2. POLIMENT		bolus crvene boje	I	1827.g. (?)
1. OSNOVA		kredno-tutkalna	I	1827.g. (?)
0. NOSILAC		drvo/lipovina	I	1827.g. (?)

popravi

Tablica broj 7.1. Prikaz stratigrafskih slojeva na krilima pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.kredno-tutkalna
osnova

oker boja

crveni bolus

tekuća bronca,
uljno vezivo

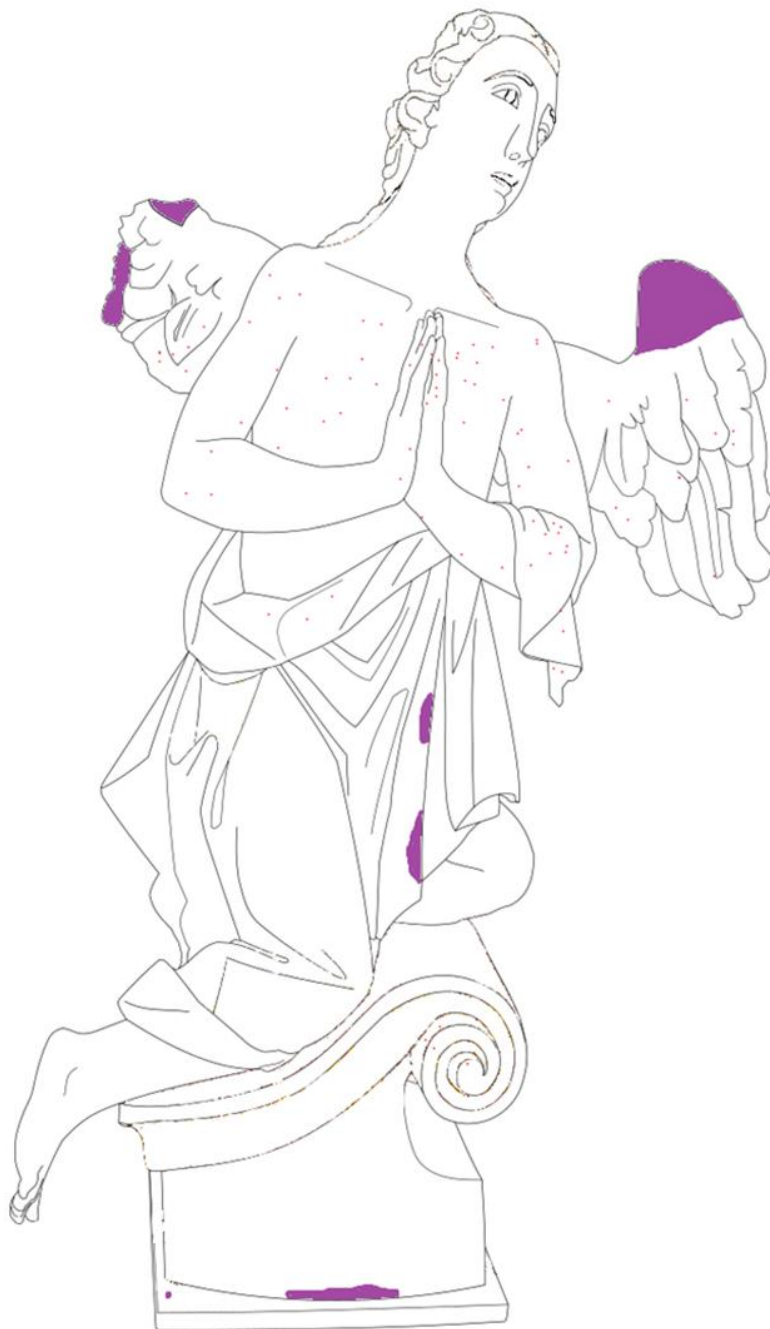
Zatečeno stanje skulpture prije radova

3.1.1. Nosilac

Najveća oštećenja u sloju nosioca nalaze se na krilima. Vršni dijelovi nedostaju u potpunosti, a na lukovima su pronađene neprimjerene rekonstrukcije izvedene u gipsu. Lijevo krilo sastoji se od sveukupno četiri komada, od kojih je samo jedan djelomično pričvršćen za skulpturu (**slika 72**). Preostala dva dijela potpuno su odvojena, a pronađena su pohranjena u crkvi. Također, vidljiva su brojna oštećenja u vidu rupica i manjih nedostataka forme, nastala djelovanjem crvotočine (**grafički prikazi 1 i 2**). Na krilima su uočljive prijašnje neadekvatne intervencije, od već navedenih gipsanih i silikonskih (**slika 79**) rekonstrukcija do umetnutih metalnih elemenata (četiri vijka-dva s prednje i dva s poleđine skulpture, te četrnaest industrijskih čavala) i drvene armature/konstrukcije koja je služila za pričvršćivanje krila na skulpturu (**slika 74**). Izvorno su krila bila pričvršćena uz anđela dvama kovanim čavlima. Poleđina krila premazana je nekom vrstom kita (vjerojatno se radi o auto-kitu) koji vizualno narušava čitljivost površine (**slika 73**).

1.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, oštećenja u sloju nosioca, prednja strana

Legenda		lokalityet	Rasinja
		objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
		naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	Mehanička oštećenja	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlaćena skulptura
	Oštećenja drvenog nosioca nastala uslijed djelovanja crvotočine	autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

2.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, oštećenja u sloju nosioca, stražnja strana

Legenda		lokalityet	Rasinja
		objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
		naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	Mehanička oštećenja	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlaćena skulptura
	Oštećenja drvenog nosioca nastala uslijed djelovanja crvotočine	autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

Slika 72. Lijevo krilo, prednja strana, zatečeno stanje nakon demontaže, cjelina, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 73. Poledina lijevog krila, zatečeno stanje, cjelina, fotografirao Ivan Goldin 2018.

Slika 74. Drvena konstrukcija na poledini krila, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Ostala oštećenja u sloju nosioca uglavnom se nalaze u donjoj zoni, odnosno na postamentu. Radi se o mehaničkim oštećenjima, pretežno na stražnjoj strani, koja ne ugrožavaju statiku same skulpture, no potrebno ih je sanirati (**slike 75 i 76**). Pretpostavka je kako je do tih oštećenja došlo prilikom premještanja skulptura sa staroga na novi oltar, ali i zbog djelovanja vlage i crvotočine.

Slike 75. i 76. Oštećenja u sloju nosioca, lijeva i desna stražnja donja strana postamenta, detalji, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Na donjoj daščici postamenta, koja izvorno ne pripada skulpturi, vidljive su tri rupe od čavala kojima je skulptura najvjerojatnije bila pričvršćena za oltar.

Poledina skulpture nije polikromirana (polikromija seže do rubova vidljive forme), no premazana je crvenom bojom (vjerojatno zbog zaštite). Cijelom površinom stražnje strane nalaze se rupice uzrokovane djelovanjem crvotočine te manja mehanička oštećenja na kojima je vidljiv trusni nosilac (**slika 77**).

Slika 77. Poledina skulpture preslikana crvenom bojom s vidljivim oštećenjima uzrokovanim djelovanjem crvotočine te paučinom, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Ispod debelog sloja preslika s prednje strane krila, vidljivi su metalni vijci (**slika 80**) kojima su krila bila pričvršćena za pozadinsku konstrukciju (**slika 74**) u nekoj od naknadnih intervencija. Vijci su zahvaćeni procesom korozije što je vidljivo na drvenom nosiocu na poledini skulpture.

Slika 78. Poledina skulpture nakon demoniranja lijevog krila, vidljivi su tragovi izvorne pozlate, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

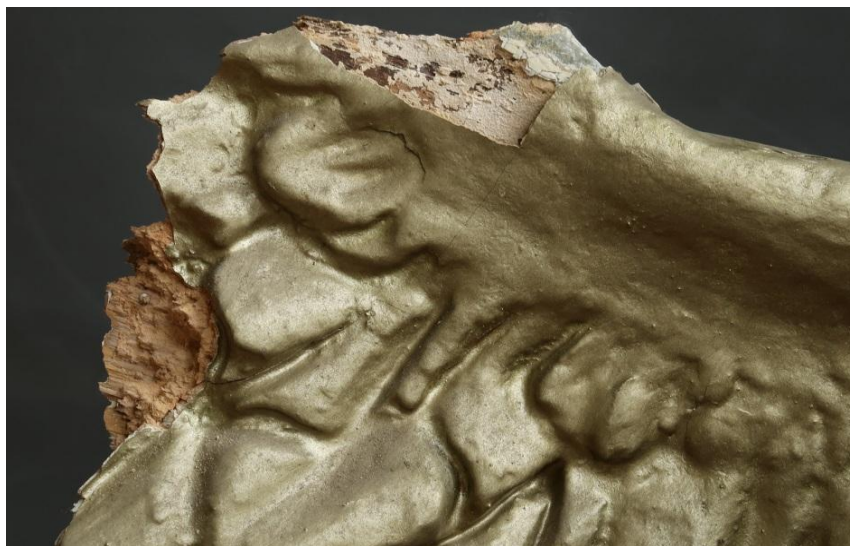
Slika 79. Rekonstrukcija izvedena u silikonu, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 80. Metalni vijak vidljiv ispod debelog sloja preslika, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

3.1.2. Osnova

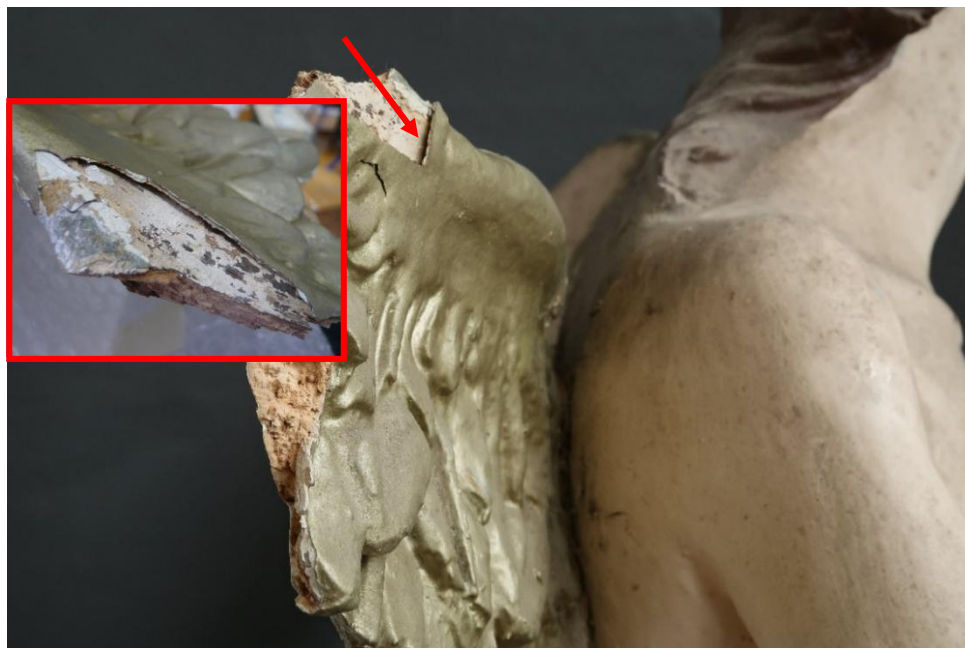
Osnova je kredno-tutkalna, većim dijelom je stabilna i čvrsto prianja uz nosilac. Nalazi se površinom cijele skulpture i postamenta u prvom kronološkom sloju, a nanescena je do rubova vidljive forme, znači ne i na poleđini. Nalazimo je još u drugom kronološkom sloju na draperiji i krilima, u četvrtom kronološkom sloju na gornjoj strani volute te u drugom i petom kronološkom sloju na rubu volute. Nedostaje na mjestima koja su podložna mehaničkim oštećenjima (izbočeni i rubni dijelovi – pogotovo krila (**slika 81**) i postament (**slika 82**), te lijeva natkoljenica). Na mjestima mehaničkih oštećenja došlo je do slabljenja veziva te je osnova postala trusna i odvaja se od nosioca (**slika 83**).

Slika 81. Nedostatci u sloju osnove, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 82. Nedostatci u sloju osnove, prednja donja strana postamenta, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 83. Nedostatci u slojevima nosioca i osnove, odvajanje osnove od nosioca, lijevo krilo, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

3.1.3. Poliment

Crveni poliment, lazurno nanesen, pronađen je u prvom kronološkom sloju na krilima i draperiji (slike 84 i 85, tablice 4.1 i 7.1). Na mjestima manjih oštećenja je istanjen i ispod se nazire osnova. U prvom kronološkom sloju, s unutarnje strane draperije, nalazi se žuti i crveni bolus u dobrom stanju očuvanosti. U gornjoj rubnoj zoni postamenta, ispod dvaju slojeva crvenog preslika, pronađen je dobro očuvani crveni bolus u prvom kronološkom sloju.

Slika 84. Crveni poliment, desna vanjska strana draperije, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 85. Crveni poliment, desno krilo, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

3.1.4. Metalni listići

Listići zlata pronađeni su u prvom kronološkom sloju na vanjskom i unutarnjem dijelu draperije (**slika 87**), krilima (**slika 86**) te gornjem rubnom dijelu postamenta. Radi se o tradicionalnoj poliranoj polimentnoj pozlata. Na draperiji je očuvano oko 50 % izvornog sloja pozlate, na krilima je pozlata pronađena samo u tragovima, a na gornjem rubnom dijelu postamenta očuvano je oko 5 % pozlate (**grafički prikaz 3**). Zlato nedostaje na mjestima mehaničkih oštećenja, što je i logično, te na najisturenijim dijelovima forme (najviše na desnoj natkoljenici). U pojedinim zonama draperije listići su istrošeni, a ispod se nazire crveni poliment.

Slika 86. Izvorna pozlata, mjesto na kojem je bilo pričvršćeno lijevo krilo, poledina skulpture, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 87. Izvorna pozlata, donja lijeva unutrašnja strana draperije, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 88. Izvorna pozlata vidljiva u tragovima, lijeva strana poledine skulpture, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Imitacija pozlate, tzv. *slagmetal* (listići mjedi), otkrivena je u drugom kronološkom sloju, u odličnom stanju očuvanosti, preko cijele površine oba krila. U istom kronološkom sloju, vrlo dobro očuvana, pronađena je i u zoni draperije te rubnom dijelu volute, te je također u dobro očuvanom stanju. Na gornjoj strani volute, u trećem kronološkom sloju, imitacija pozlate očuvana je samo mjestimično (**grafički prikazi 4 i 5**).

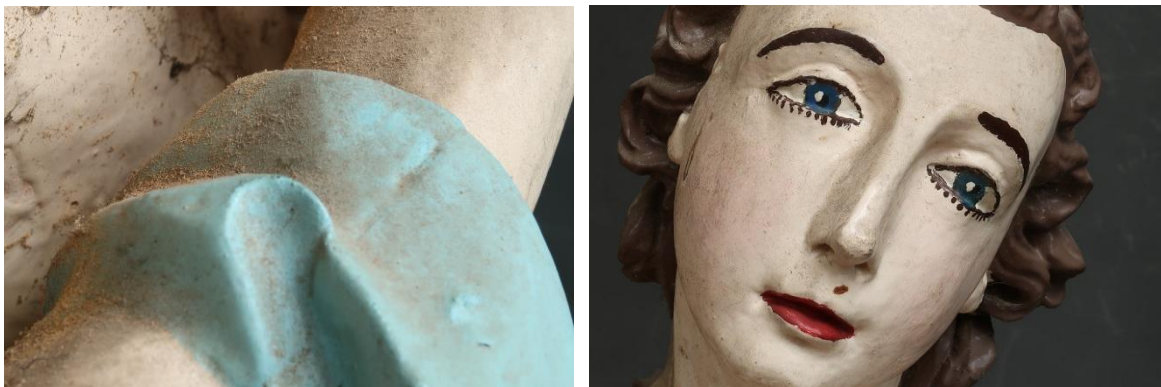

Slika 89. Imitacija pozlate, vanjska strana draperije, desna natkoljenica, detalj, fotografirala: Hana Knežević, 2019.

Imitacija posrebnjenja (alumijski prah u vezivu) otkrivena je u trećem kronološkom sloju na voluti (**grafički prikaz 4**). Na istaknutom i konkavnom dijelu, u potpunosti je očuvana, dok se na gornjoj površini volute ponavlja slična situacija kao i kod imitacije pozlate – pronađena je samo mjestimično.

3.1.5. Slikani sloj

Skulptura je zatečena u cijelosti preslikana debelim slojem uljane boje. Boja je nanescena u debelom sloju, nepažljivo, neprecizno i pomalo nemarno. U zoni inkarnata radi se o nježno ružičastoj, a u području draperije svijetlo plavoj boji. Kosa je smeđa, a na postamentu je zelena mramorizacija. Voluta je crvena, sa zlatnim rubom (**grafički prikaz 8**). Na mjestima mehaničkih oštećenja jasno je vidljivo kako je riječ o višeslojnom presliku koji je zapunio formu gotovo do neprepoznatljivosti te tako estetski degradirao skulpturu u odnosu na njen izvorni izgled. Vidljivi slikani sloj prekriven je prljavštinom i prašinom, no dobro prijanja uz donji sloj. Nedostatci i odignuća zatečeni su samo na mjestima oštećenja.

Slika 90. Sloj prljavštine i prašine, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

Slika 91. Estetski neprihvatljiv preslik, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

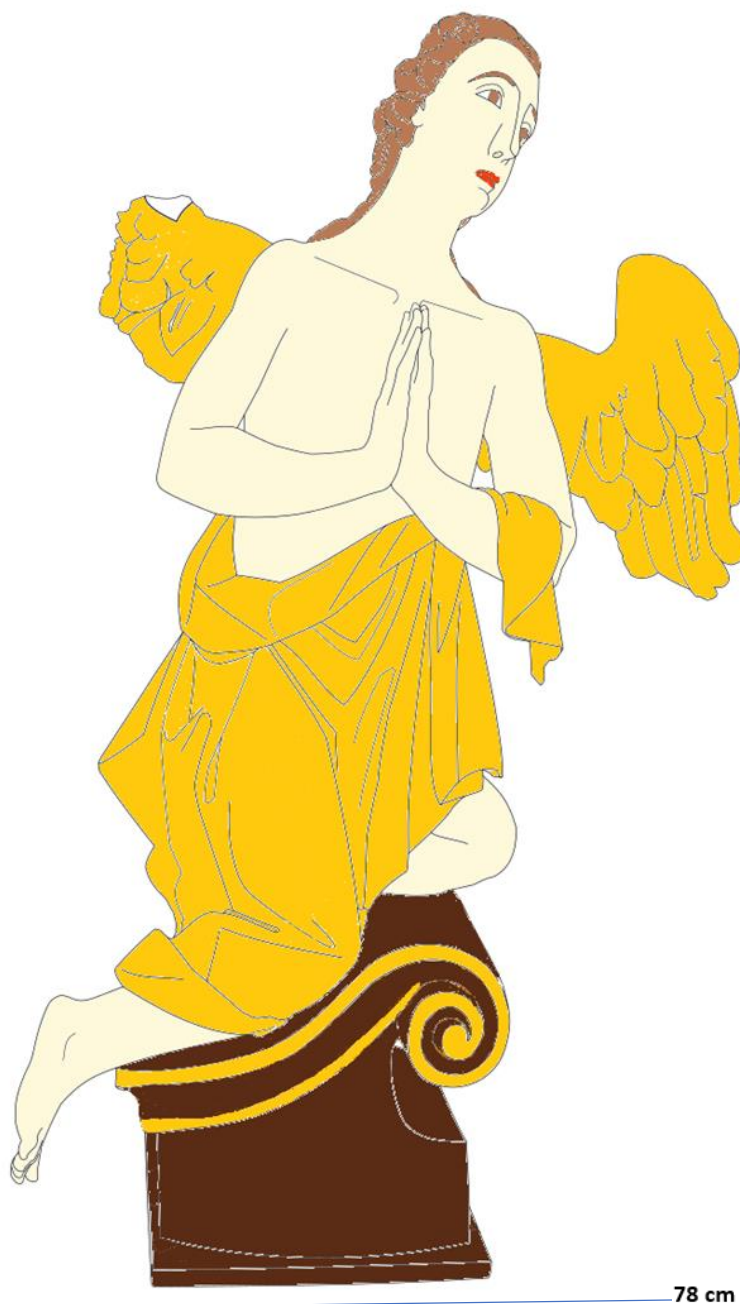

Slika 92. Postament, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

3.2. Grafička dokumentacija stratigrafskih slojeva

3.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, pretpostavljeni prvi kronološki sloj (izvorni), prednja strana

93.5 cm

78 cm

Legenda		lokalitet	Rasinja
	prvi kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	prvi kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	prvi kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
	prvi kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	prvi kr. sloj kose	datacija	1827. god. (?)
	prvi kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

4.

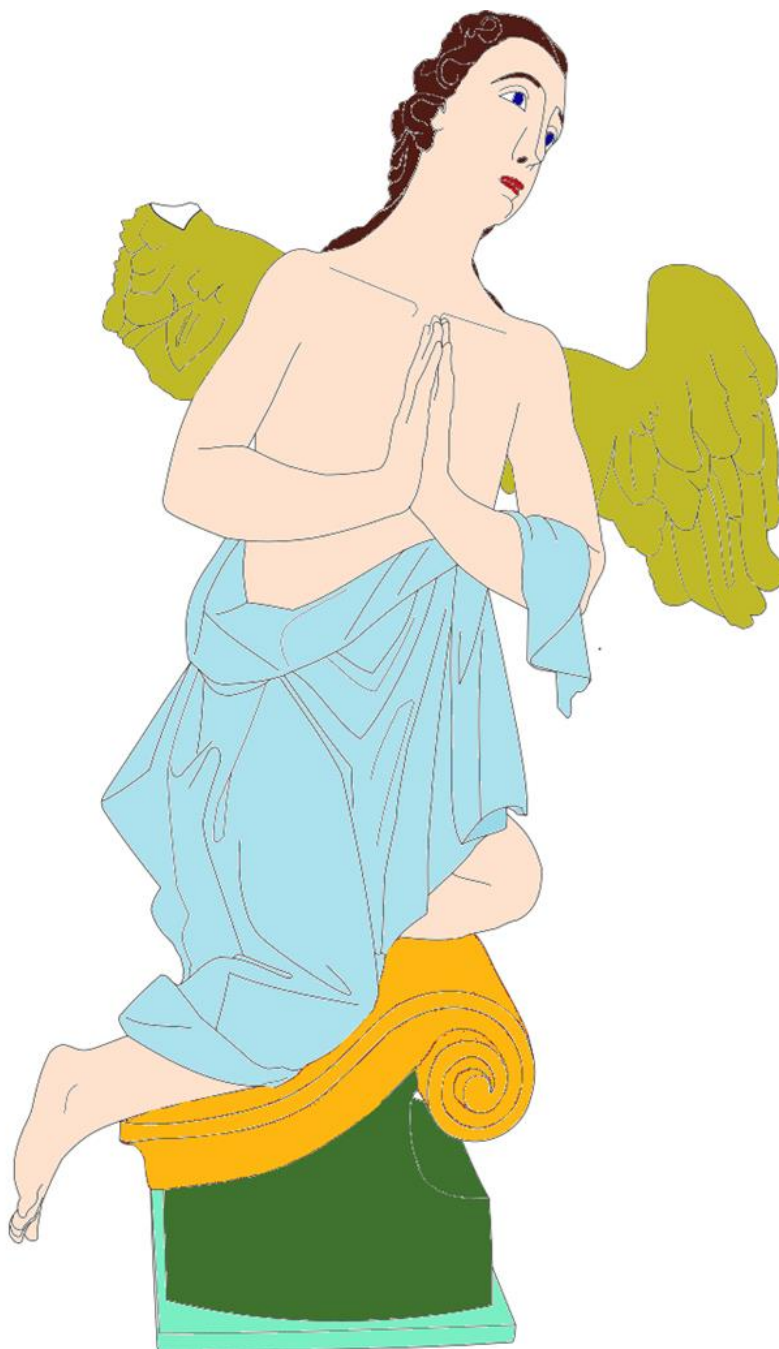
Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, drugi kronološki sloj, prednja strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
	drugi kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	drugi kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	drugi kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlaćena skulptura
	drugi kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	drugi kr. sloj kose	stoljeće/godina	1827. god.
	drugi kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

5.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, treći kronološki sloj, prednja strana

Legenda		lokaliitet	Rasinja
	treći kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	treći kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	treći kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
	treći kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	drugi kr. sloj kose	datacija	1827. god. (?)
	treći kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

6.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, četvrti kronološki sloj, prednja strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
	treći kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	treći kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	četvrti kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
	četvrti kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	drugi kr. sloj kose	datacija	1827. god. (?)
	treći kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

7.

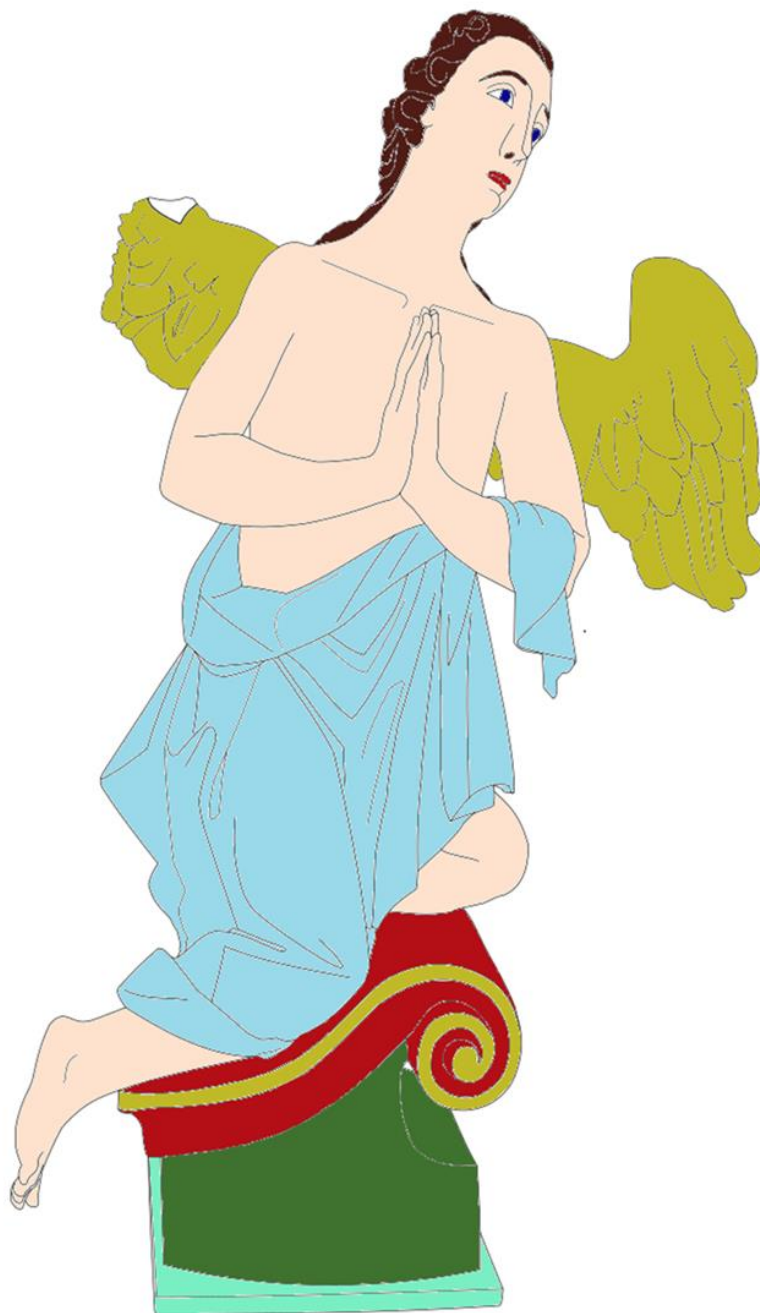
Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, peti kronološki sloj, prednja strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
	treći kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	treći kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	peti kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
	četvrti kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	drugi kr. sloj kose	datacija	1827. god. (?)
	treći kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

8.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, šesti kronološki sloj, prednja strana, zatečeno stanje

Legenda		lokalitet	Rasinja
	treći kr. sloj inkarnata	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	treći kr. sloj krila	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	šesti kr. sloj volute	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
	četvrti kr. sloj draperije	autor	nepoznat
	drugi kr. sloj kose	datacija	1827. god. (?)
	treći kr. sloj postamenta	voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

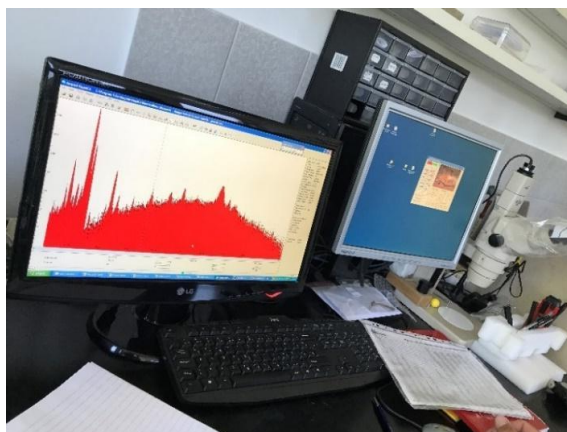
3.3. Analize pigmentata i veziva

3.3.1 XRF analiza

XRF je nedestruktivna, brza, univerzalna i relativno jednostavna analitička metoda za multielementnu analizu artefakata i kao takva u svijetu je tretirana kao jedna od najosnovnijih fizikalnih metoda za istraživanja u konzervatorsko-restauratorskom području. U svojoj prijenosnoj inačici, korištenoj u ovom istraživanju, ova je tehnika također neinvazivna, a samo problemi koji nisu riješeni tom metodom na terenu analiziraju se dodatno primjenom specijaliziranije laboratorijske opreme. Dakle, XRF rezultati s terena služe i kao vrijedne smjernice za daljnje sustavno i ciljano uzimanja uzoraka, čime potrebu uzorkovanja svode na minimum. To je svojstvo od posebne važnosti kada je riječ o istraživanju vrijednih i jedinstvenih objekata, što je u ovom području gotovo i pravilo.⁸²

XRF može pružiti informaciju samo o površinskom sastavu materijala. Rezultate XRF metoda se može dobro nadopuniti metodama poput Raman i FTIR (Fourier Transform Infrared) spektroskopije.

Rendgensku fluorescentnu analizu ove skulpture je pomoću prijenosnog mikro-XRF uređaja izveo red. prof. dr. sc. Vladan Desnica u prirodoslovnom laboratoriju Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina.

Slika 93. Prikaz snimanja skulpture prijenosnim mikro-XRF uređajem

⁸² Izvor: <file:///C:/Users/hanak/Downloads/Desnica.pdf>, pristupljeno: 01. travnja, 2021.

3.3.2. Rezultati XRF analize

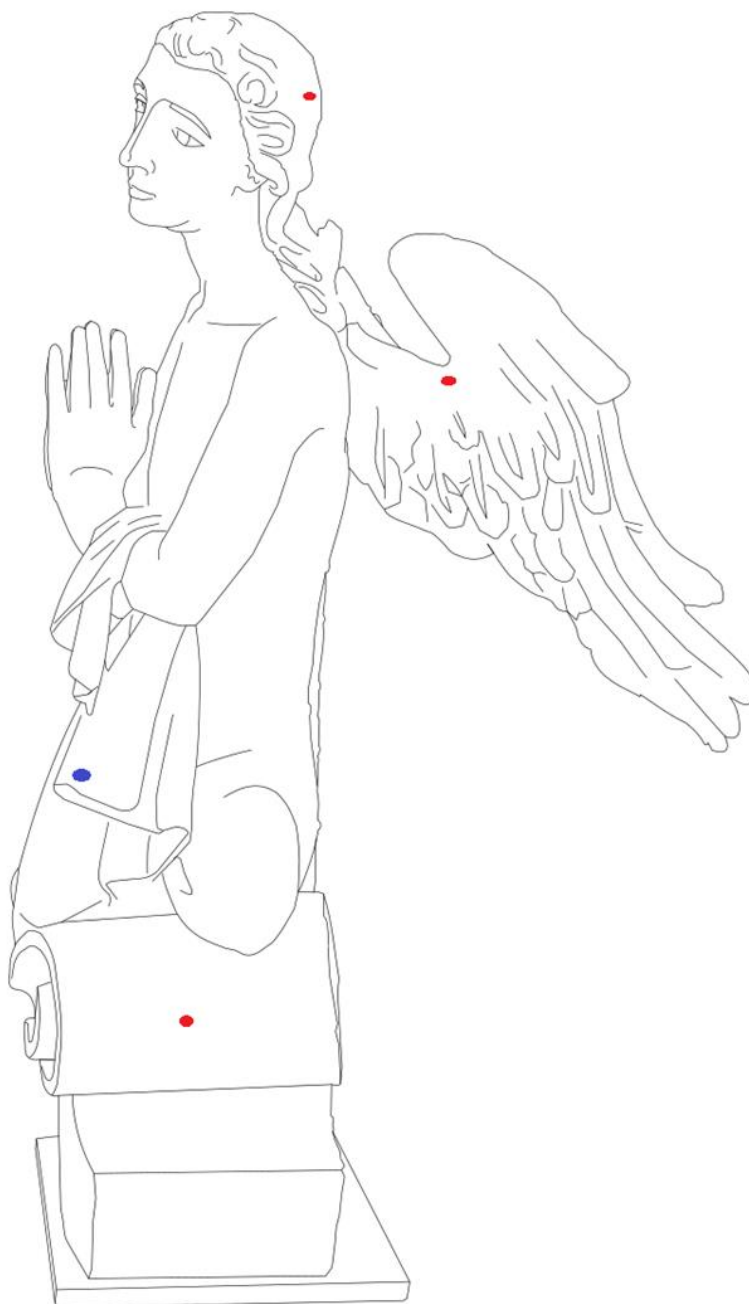
Rendgenskom fluorescentnom analizom snimljena su područja slikanog sloja draperije i postamenta radi određivanja vrste pigmenata kako bi jasnije donijeli odluku o daljnjim konzervatorsko-restauratorskim radovima.

U području prvog kronološkog (izvornog) sloja postamenta utvrđeni su osnovni pigmenti: cinkova bijela i *smeđi oker*, a u sloju preslika draperije *litopon* bijela i kobalt plava. Pigment *litopon* se koristio od kraja 19. stoljeća⁸³ te njegovo prisustvo dokazuje da taj sloj inkarnata ne pripada izvornoj polikromiji. Na području draperije snimljena je plava radi određivanja izvornog sloja oslika. Također, na području krila, rubnog dijela postamenta i draperije snimljeni su *šlag metal* i zlatni listići. Analizom metalnih listića utvrđena je pozlata u izvornom sloju na krilima, draperiji i rubnom dijelu postamenta (**grafički prikazi 11 i 12**).

⁸³ PODGORSKI JASMINKA, *Konzervatorsko–restauratorska istraživanja i radovi na slici Čudesne zaruke sv. Katarine*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 39., 2015., 203.

11.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, desna bočna strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
Naznačena mjesta uzimanja uzorka za FTIR analizu		objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
		naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
Naznačena mjesta snimanja za XRF analizu		tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
		autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

12.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, stražnja strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
Naznačena mjesta uzimanja uzorka za FTIR analizu		objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
		naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
Naznačena mjesta snimanja za XRF analizu		tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlaćena skulptura
		autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021.
		izradila	Hana Knežević

Tablica broj 8. Rezultati mjerenja provedenih analizom rendgenske fluorescencije

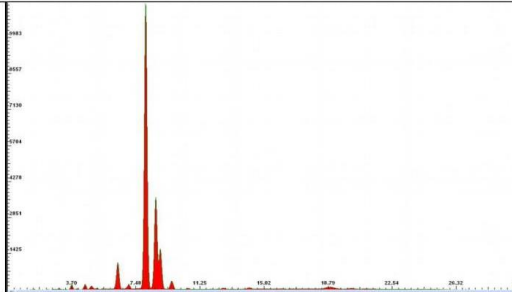
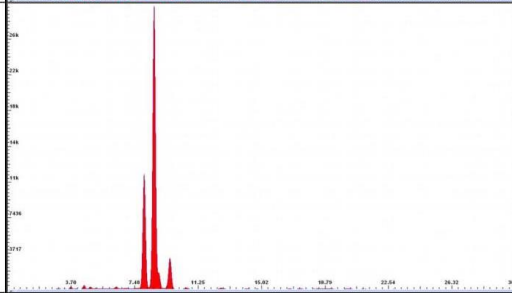
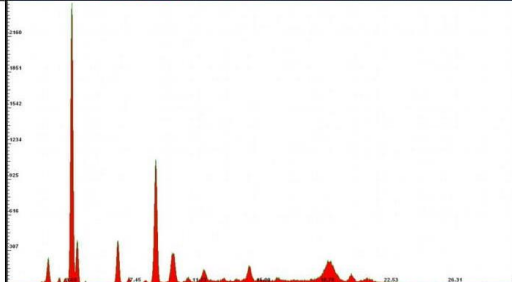
Rezultati laboratorijskog istraživanja

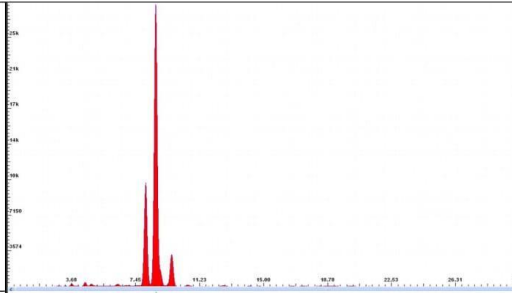
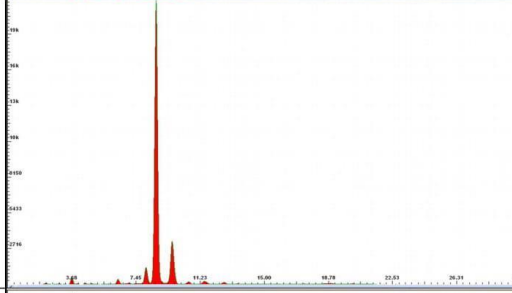
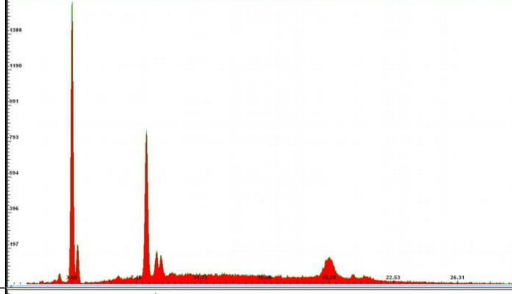
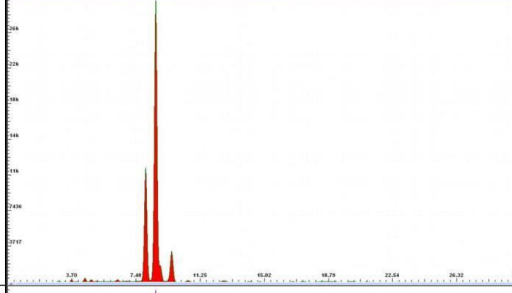
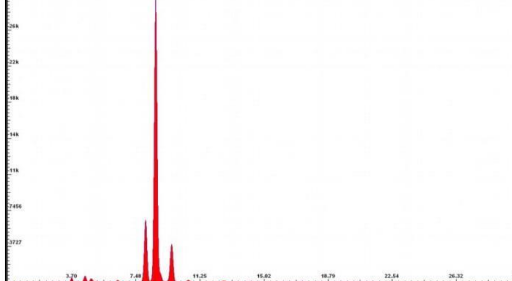
Objekt: lijevi Anđeo s glavnog oltara, crkva sv. Križa, Našašće

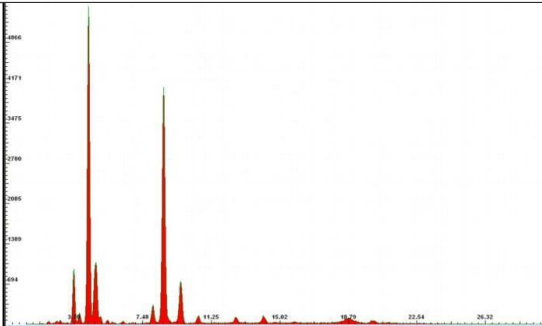
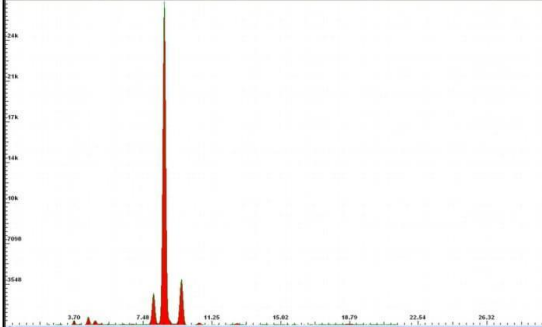
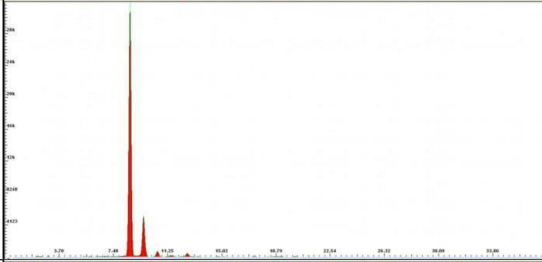
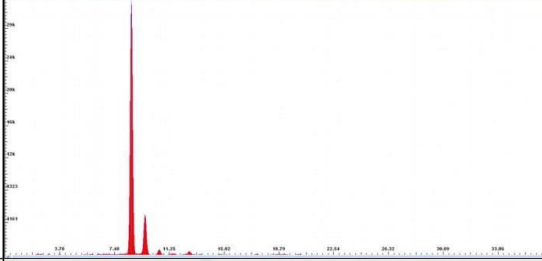
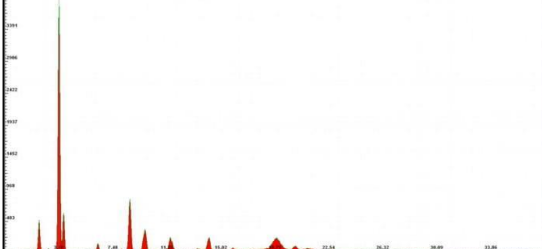
Metoda: analiza rendgenske fluorescencije (engl. XRF, X-Ray Fluorescence analysis)

Analize zatražio/la: Hana Knežević

Proveo: izv.prof.dr.sc. Vladan Desnica

Redni broj analize	Broj/ime uzorka i opis mjernog područja	Detektirani elementi	Interpretacija rezultata	XRF Spektar (intenzitet/energija (keV))
1	Zelenkasto područje, krilo anđela, glatki dio	Fe, Cu, Zn, Ca, Ba, (Al, Sr, Hg, Pb)	Zelena zemlja, ostaci šlagmetala	
2	Zlatni dio, pored točke br.1	Cu, Zn, Ca, Fe, Ba, (Al, S, K, Sr, Pb)	Šlagmetal	
3	„zlatnasta“, podest, sonda	Ca, Zn, S, Fe, Au, (K, Ti, Cu, Pb)	Zlato, gipsana podloga, ostaci šlagmetala	

4	„zlatnasta 2“, sonda na plaštu	Cu, Zn, K, Ca, Fe, Ba, Pb, (Al, Sr)	Šlagmetal	
5	Zlato, uzorak (desno krilo)	Ca, Zn, S, Fe, Au, (K, Cu, Ba, Pb)	Zlato, šlagmetal	
6	„zlatnasta 3“, draperija, stražnja strana	Ca, Cu, Zn, (Al, Fe)	Bakar, vjerojatno u prahu s vezivom	
7	Zlato, draperija 2	Cu, Zn, K, Ca, Fe, Ba, Pb, (Al, Sr)	Šlagmetal	
8	Zlato, draperija 3	Cu, Zn, K, Ca, Fe, Ba, Pb, (Al, Sr)	Šlagmetal	

9	Plava - uzorak	Ba, Zn, Ca, Cu, Sr, (S, Fe, Co)	Kobaltova plava, barijeva i cinkova bijela, moguće litopon	
10	„Zlatnasti“ uzorak br 2	Cu, Zn, Ca, Ba, Pb, (S, Fe, Sr)	Šlagmetal	
11	Zlato, obrub draperije	Zn, Au, Pb, (Ca, Fe, Cu, Sr)	Cinkova bijela, zlato	
12	Zlato, obrub draperije, druga pozicija	Zn, Au, Pb, (Ca, Fe, Cu, Sr)	Cinkova bijela, zlato	
13	Zlato, rub postamenta	Ca, S, Zn, Sr, Au, (Fe, Cu)	Gips, zlato, cinkova bijela	

14	Rub postamenta, pored zlata (pored br. 13)	Ca, S, Fe, Zn, Sr, (K, Cu, Pb)	Gipsana podloga, cinkova bijela, moguće nešto smeđeg okera	

Tabela 1: Rezultati mjerenja provedenih analizom rendgenske fluorescencije. U stupcu „detektirani elementi“ masno su otisnuti elementi s najjačim intenzitetom (proporcionalno njihovoj koncentraciji), obično su navedeni ostali elementi, a u zagradama su navedeni elementi koji su detektirani samo u tragovima. Površina analiziranog područja je ca. 1,5 mm u dijametru, a instrumentalni parametri XRF uređaja namješteni su bili na 35 kV i 0,1 mA, dok je vrijeme snimanja po spektru iznosilo 60 s.

Detalji o XRF metodi u članku (str. 187) pod

http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Bastina/godisnjak_18.05.min_kulture_web1.pdf

3.3.3. FTIR analiza

FTIR (Fourier Transform Infrared) spektrofotometrija mjeri apsorpcije molekula uzorka u dijelu infracrvenog spektra. Te apsorpcije potječu od funkcionalnih skupina, dijelova molekula koji uglavnom određuju njihove karakteristike. U dijelu infracrvenog spektra svaka molekula ima karakteristične apsorpcije pa se taj dio naziva "otisak prsta". Usporedbom karakterističnih apsorpcija u spektru uzorka s onim iz baze standarda te kombinacijom s ostalim metodama, FTIR spektrofotometrija se uspješno koristi za identifikaciju materijala, no za razliku od XRF analize, FTIR spektrofotometrija je pogodna za analizu i identifikaciju organskih i nekih anorganskih materijala. FTIR analiza je nedestruktivna metoda, ali je ipak potrebno uzeti minimalnu količinu uzorka (nekoliko mg) s analiziranog objekta.⁸⁴

FTIR analize uzoraka s ove skulpture proveo je doc. dr. sc. Domagoj Šatović u prirodoslovnom laboratoriju Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina.

Slika 94. Uzimanje uzorka za FTIR analizu, preslik sa rubnog dijela postamenta, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

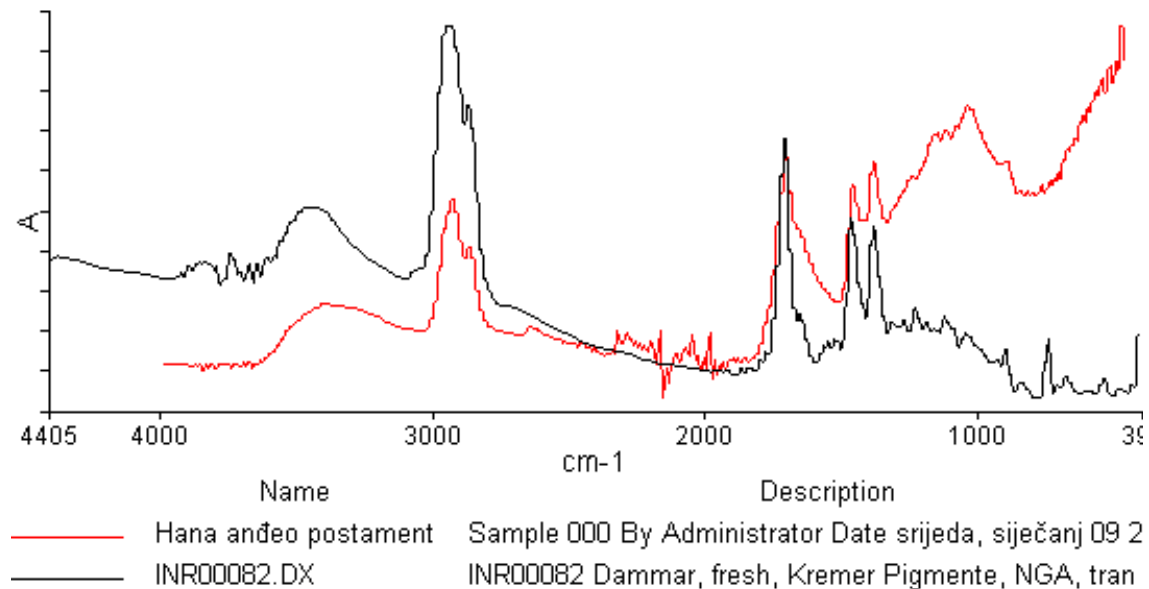

Slika 95. Mikro-uzorci pripremljeni za FTIR analizu, fotografirala Hana Knežević, 2019.

⁸⁴ DESNICA VLADAN, skripta: *Instrumentalna analiza*, Odsjek za restauriranje i konzerviranje umjetnina, Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb, listopad 2012, V1.1, 50.- 51.

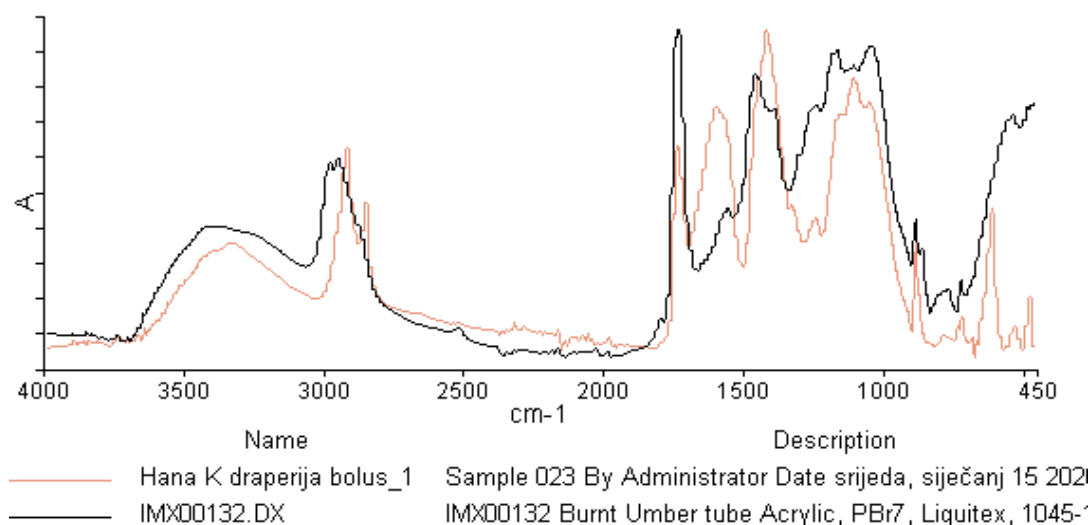
Rezultati FTIR analize 1. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka preslika sa postamenta skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: donja zona postamenta i referentnog spektra IRUG baze podataka.

Spektar uzorka se vrlo dobro poklapa sa spektrom uzorka „dammar“ iz baze podataka. U uzorku je vjerojatno prisutan i određeni zemljani pigment (vrh na oko 1100cm⁻¹).

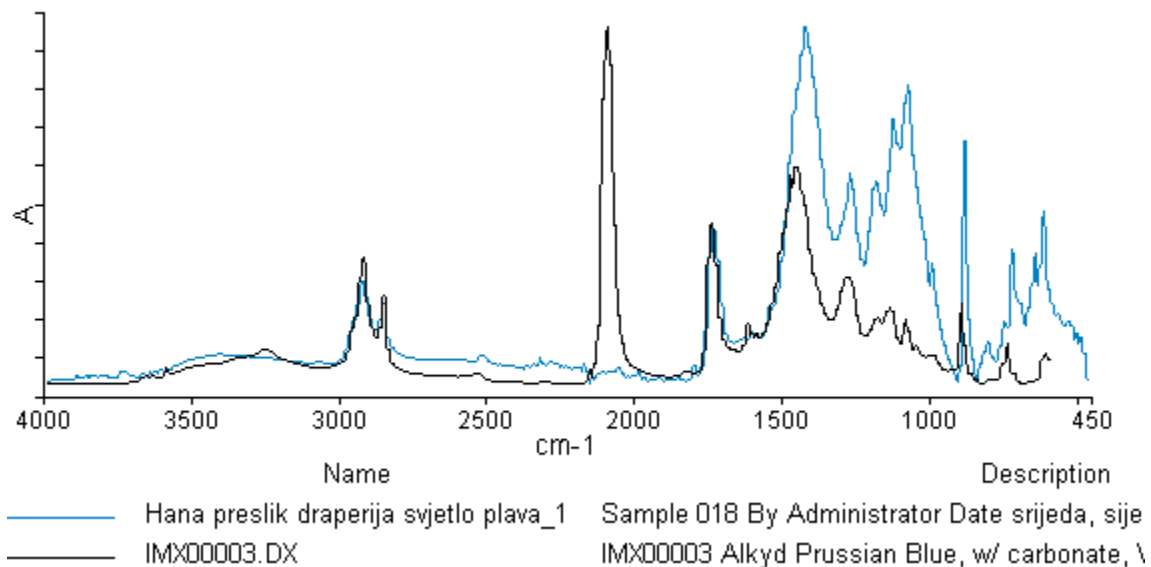
Rezultati FTIR analize br.2. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva u podlozi za mjedene listiće „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: draperija i referentnog spektra IRUG baze podataka.

Spektar uzorka pokazuje prisustvo akrilnih veziva (izražen vrh na oko 1700cm⁻¹). U uzorku je takodjer prisutan određeni zemljani pigment.

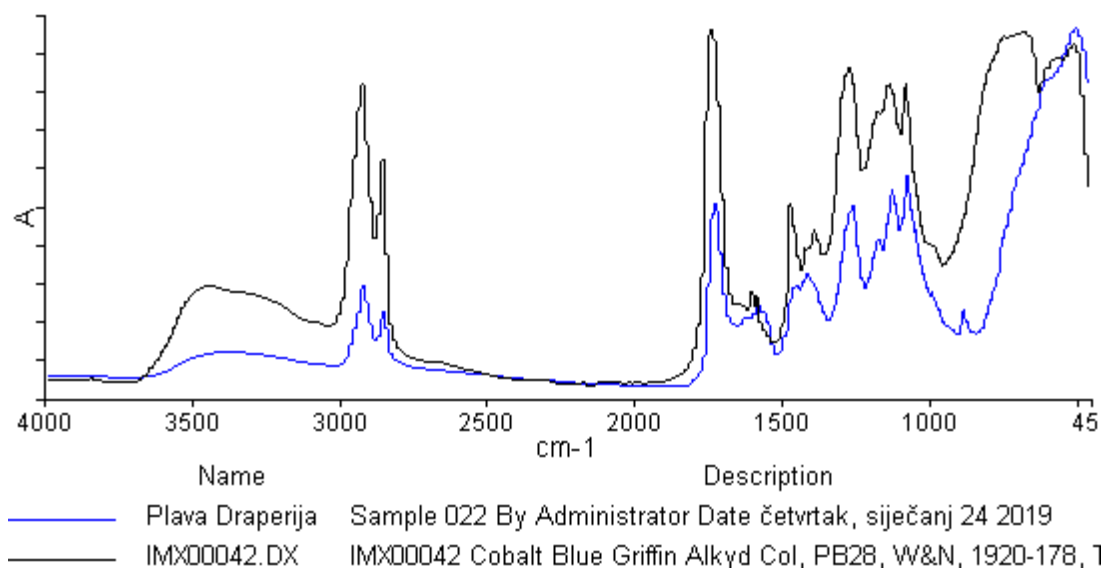
Rezultati FTIR analize br. 3. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva u slikanom sloju sa preslika draperije skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: draperija, lijeva noga i referentnog spektra IRUG baze podataka

Spektar uzorka preslika draperije pokazuje vrlo dobro poklapanje sa spektrima alkidnih veziva iz IRUG baze podataka. Vjerojatno se radi o novijim alkidnim bojama.

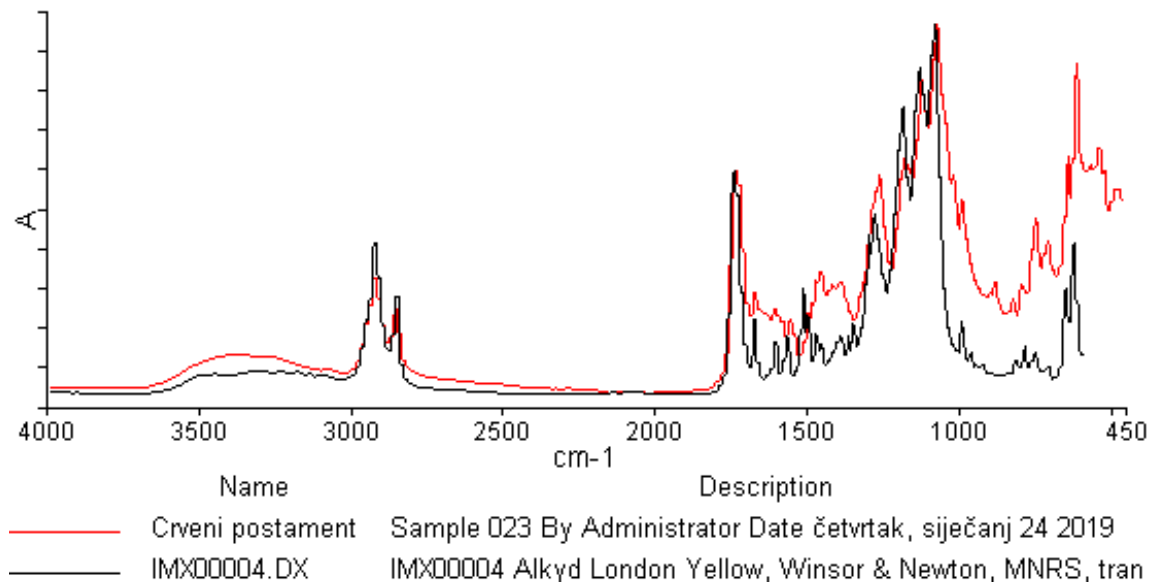
Rezultati FTIR analize br.4. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva na zatečenom slikanom sloju draperije sa skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: unutarnja strana draperije i referentnog spektra IRUG baze podataka

Spektar uzorka preslika draperije pokazuje vrlo dobro poklapanje sa spektrima alkidnih veziva iz IRUG baze podataka. Vjerojatno se radi o novijim alkidnim bojama.

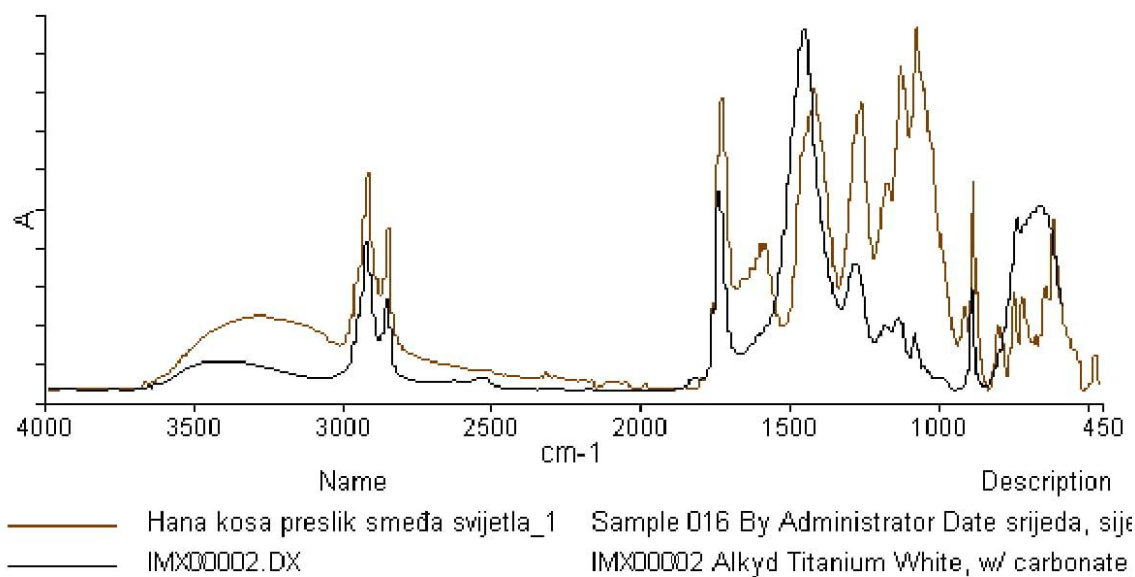

Rezultati FTIR analize br. 5. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: gornja zona postamenta i referentnog spektra URUG baze podataka

Spektar uzorka „crveni postament“ pokazuje vrlo dobro poklapanje sa spektrima alkidnih veziva iz IRUG baze podataka. U uzorku je moguće i prisustvo željezovih oksida (vrh na oko 630 cm⁻¹). Vjerojatno se također radi o novijim alkidnim bojama.

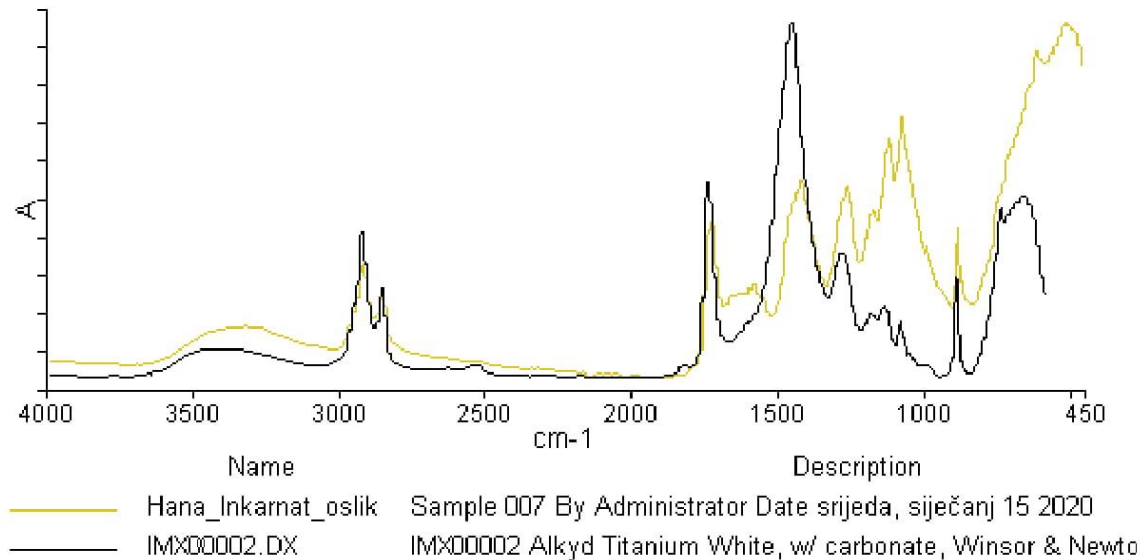

Rezultati FTIR analize br. 6. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka preslika kose mjesto uzimanja uzorka: poledina skulpture i referentnog spektra URUG baze podataka

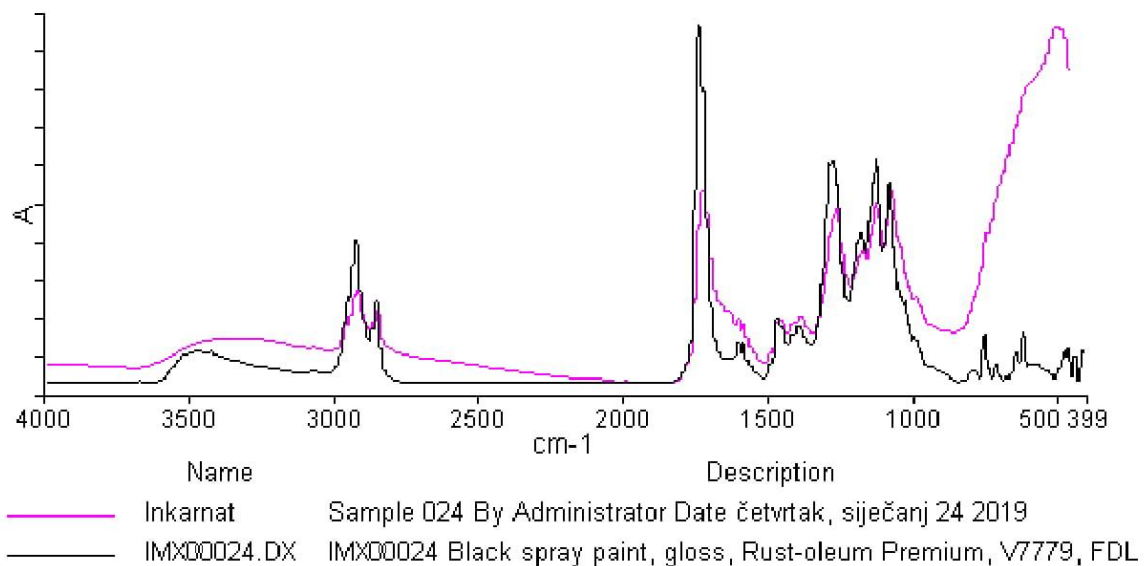
Rezultati FTIR analize br. 7. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka izvornog slikanog sloja skulpture „Anđeo Adorant“, mjesto uzimanja uzorka: torzo

Spektar uzorka oslika inkarnata pokazuje vrlo dobro poklapanje sa spektrima alkidnih veziva iz IRUG baze podataka. Vjerojatno se radi o novijim alkidnim bojama.

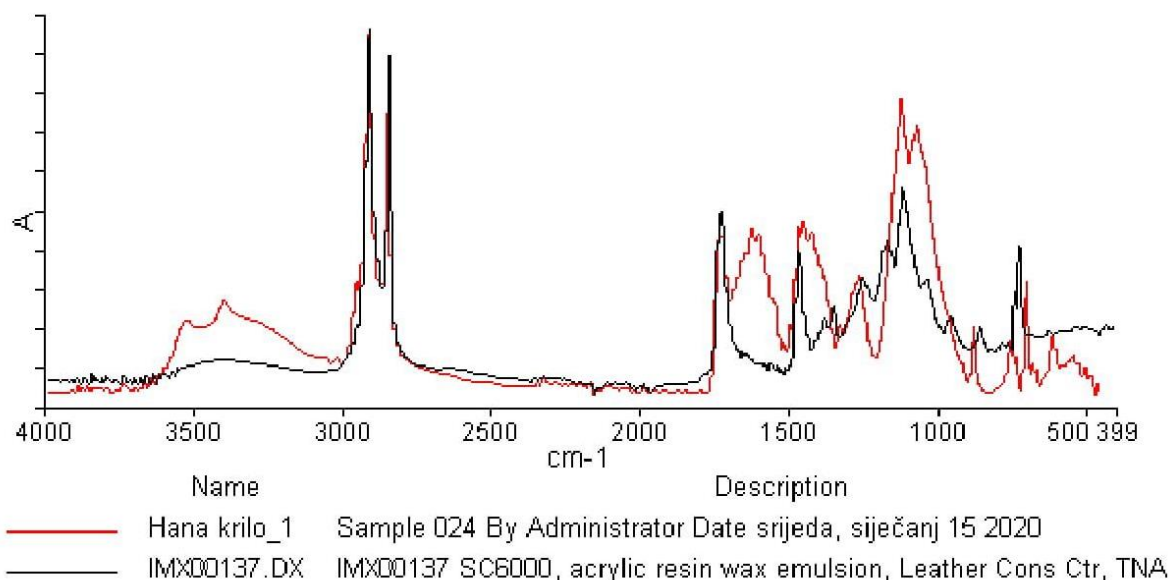
Rezultati FTIR analize br. 8. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka inkarnata a Anđela adoranta i referentnog spektra URUG baze podataka

Na spektrogramima uzorka inkarnata vidljivi su vrhovi vibracija alkidnih veziva. Pretpostavka je da se radi o novijim alkidnim bojama.

Rezultati FTIR analize br. 9. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka premaza sa zelenog preslika skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: zeleni preslik na desnom krilu i referentnog spektra URUG baze podataka

Spektar uzorka premaza sa zelenog preslika vrlo dobrim preklapanjem sa spektrom referentnog uzorka a akrilne smole iz IRUG baze podataka ukazuje da se radi o akrilnom premazu.

3.3.4. Rezultati FTIR analize

FTIR spektrofotometrijskom analizom su snimljeni uzorci s reprezentativnih mjesta na skulpturi kako bi se pomoglo u definiranju stratigrafije. Sveukupno je uzeto devet uzoraka i to sa sljedećih mjesta: donja zona postamenta (uzorak 1), draperija (uzorak 2), draperija-lijeva noga (uzorak 3), unutarnja strana draperije (uzorak 4), gornja zona postamenta (uzorak 5), preslik kose (uzorak 6), torzo (uzorak 7), inkarnat (uzorak 8) i zeleni preslik na desnom krilu (uzorak 9).

Utvrđeno je kako su slojevi preslika na inkarnatu, draperiji i krilima izvedeni novijim alkidnim i akrilnim bojama. Ono što nas je zbunilo su rezultati analiza bijele boje za koju smo pretpostavili da se radi o izvornom sloju. Naime, prema analizi radi se o novijoj alkidnoj boji koja nikako ne može biti iz 1827. kad je datiran oltar. Zaključujemo kako je možda postojao

neki drugi izvorni oslik koji je već prije uklonjen ili je toliko oštećen da ga nije bilo moguće pronaći i definirati ili anđeli zapravo nisu izvorno s toga oltara.

9.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, prednja strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
	Naznačena mjesta uzimanja uzorka za FTIR analizu	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	Naznačena mjesta snimanja za XRF analizu	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	Naznačena mjesta uzimanja mikrouzoraka	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
		autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021
		izradila	Hana Knežević

10.

Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, lijeva bočna strana

Legenda		lokalitet	Rasinja
	Naznačena mjesta uzimanja uzorka za FTIR analizu	objekt	Župna crkva Našašća sv. Križa
	Naznačena mjesta snimanja za XRF analizu	naziv skulpture	Lijevi anđeo adorant
	Naznačena mjesta uzimanja mikrouzoraka	tehnika izvedbe	drvena polikromirana i pozlačena skulptura
		autor	nepoznat
		datacija	1827. god. (?)
		voditeljica radova	doc. mag. art. Ana Božičević
		mentorica	doc. mag. art. Ana Božičević
		datum	veljača 2021
		izradila	Hana Knežević

4. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI

4.1. Dezinsekcija

Nakon demontaže, a prije dopremanja u radionicu Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina, skulptura je podvrgnuta obradi u Laboratoriju za radijacijsku kemiju i dozimetriju Zavoda za kemiju materijala na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu. Zbog razine biološkog zagađenaja i aktivne crvotočine skulptura je ozračena dozom od 6 kGy. (slika 96).

Slika 96. Izvor gama-zračenja na Institutu Ruđer Bošković, fotografirala Dora Mihanović, 2016.

4.2. Terenska istraživanja

U poglavlju 2.3. opisana su terenska istraživanja tijekom kojih je pregledana crkva i stanje njezinog inventara te su prikupljene informacije od župnika vlč. Damira Tita Šmintića. Na službenoj web stranici općine Rasinja pronađeni su podatci o povijesti crkve i mjesta.

Treba napomenuti da su, uz crkvu, razgledani i dokumentirani vlastelinsko groblje i dvorac de Pallin koji su danas u izrazito zapuštenom stanju.

Ustanovljeno je kako su oltari i skulpture (anđeli adoranti) slični po formalno stilskim karakteristikama nekim crkvenim inventarima u okolici Rasinje, a to su: župna crkva Svetog Kuzme i Damjana u Kuzmincu (**str. 47**), sv. Margareta u Subotici Podravskoj (**str. 50**), župna crkva sv. Bartola apostola u Bartolovcu (**str. 53**) i franjevačka crkva sv. Roka u Virovitici (**str. 55**).

Gotovo cijeli crkveni inventar župne crkve Našašća sv. Križa je izvoran, osim glavnoga oltara koji je postavljen 2001. Inventar je nedavno restauriran.

4.3. Vizualno opažanje

Nakon povratka s dezinfekcije, prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova, skulptura je fotografski dokumentirana te je izvršen detaljan vizualni pregled. Tijekom vizualnog opažanja primijećena su najmanje dva sloja preslika koja su zapunila formu gotovo do neprepoznatljivosti i time znatno estetski degradirala skulpturu.

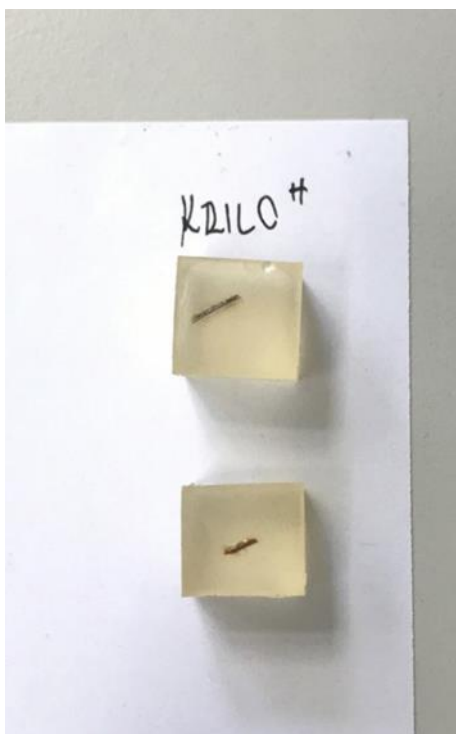
U svrhu boljeg određivanja kronologije i stratigrafije slojeva, sa referentnih područja uzeti su mikro-uzorci za analizu poprečnog presjeka (**grafički prikazi 9 i 10**). Dino-Lite digitalnim mikroskopom pregledana su i zabilježena površinska oštećenja te je dodatno razjašnjena stratigrafija na pojedinim mjestima.

4.4. Uzorkovanje

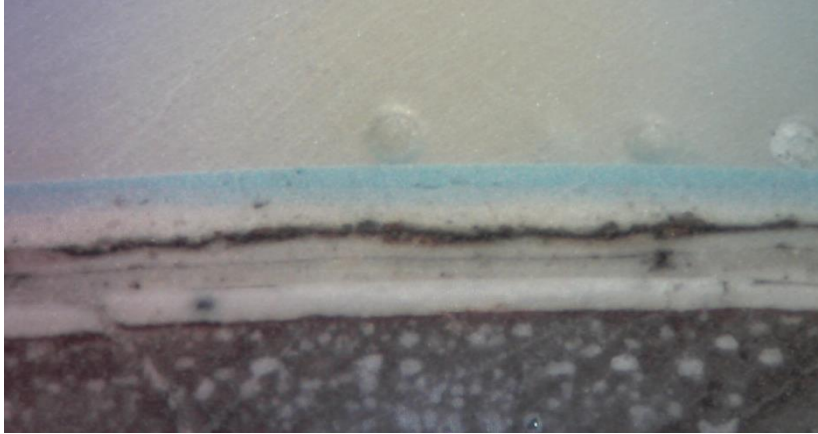
Mikrouzorci za analizu poprečnog presjeka uzimaju se s manje vidljivih, no ipak reprezentativnih mjesta kako bi destrukcija izvornog sloja bila što manja. Poželjna mjesta uzimanja uzorka su uz sam rub postojeće *lacune* ili oštećenja.

Sa skulpture su uzeta tri uzorka u svrhu jasnijeg definiranja stratigrafije. Mjesta uzimanja mikrouzoraka su označena u grafičkoj dokumentaciji (**grafički prikazi 8 i 9**). Prvi mikrouzorak je sa desnog krila, a drugi i treći uzeti su sa draperije.

Svaki mikrouzorak pohranjen je u plastičnu posudicu na kojoj su naznačeni podatci o mjestu uzimanja. Uzorci su zatim pažljivo položeni u silikonski kalup, svaki u zasebno, za to predviđeno mjesto i zaliveni dvokomponentnom epoxy smolom. Nakon sušenja smole, u svrhu izrade poprečnog presjeka, uzorci su brušeni i polirani brusnim papirom okomito na stratigrafske slojeve, najprije grubljom granulacijom pa postupno do najfinije granulacije brusnog papira kako bi se postigla najbolja moguća čitljivost mikrouzorka. Nakon brušenja i poliranja mikrouzorci su fotografirani optičkim mikroskopom.

Slika 97. Mikro-uzorci pripremljeni za analizu poprečnog presjeka, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 98. Prikaz uvećanja poprečnog presjeka uzorka sa plavog preslika (uzorak br. 2.), vanjska strana draperije, snimila Hana Knežević, 2019.

Analizom mikrouzoraka br. 1. uzetog s gornje zone lijevog krila definirani su sljedeći slojevi: tekuća bronca, šlag metal/mesing, oker boja, kredno-tutkalna osnova, zlatni listići, bolus, kredno-tutkalna osnova, nosilac

Analizom mikrouzoraka br.2. uzetog s područja vanjske strane draperije (grafički prikaz 9.) definirani su sljedeći slojevi: alkidna boja,/cobalt blue, alkidna boja/prussian blue, šlag metal, /mesing, bolus kredno-tutkalna osnova, zlatni listići, bolus, kredno-tutkalna osnova i nosilac

Analizom mikrouzoraka br. 3. uzetog s područja vanjske strane draperije (grafički prikaz 10) definirani su sljedeći slojevi: kredno-tutkalna osnova, zlatni listići, bolus, kredno-tutkalna osnova i nosilac

4.5. Podljepljivanje polikromije

Nakon detaljnog pregleda, dokumentiranja i fotografiranja zatečenog stanja skulpture, krenulo se s podljepljivanjem i stabiliziranjem odignutih slojeva. U tu svrhu korištena je *Disperzija K9*⁸⁵ razrijeđena vodom u omjeru 1:4 te *white spirit* kao sredstvo za razbijanje površinske napetosti. Odignuti slojevi spuštani su laganim, kružnim pokretima toplinske lopatice zagrijane na 60°C preko silikonskog papira. Problematicnim se pokazao pozlaćeni sloj draperije na desnom koljenu skulpture (**Slika 100**). Oštećenja u tom području bila su u obliku manjih i većih ljuski koje su se potpuno odvajale od nosioca, stoga je bio potreban dodatni oprez. Slikani sloj dobro je reagirao na podljepljivanje pomoću toplinske lopatice te su svi slojevi uspješno vraćeni na izvorno mjesto.

Slika 99. Spuštanje odignutih slojeva polikromije toplinskom lopaticom, u tijeku radova, detalj, lijevo koljeno, fotografirala Sara Šipek 2020.

Slika 100. Stanje nakon podljepljivanja i spuštanja odignutih slojeva toplinskom lopaticom, u tijeku radova, detalj, desno koljeno, fotografirala Hana Knežević 2020.

⁸⁵ Disperzija K9 je univerzalna akrilna disperzija, slična sredstva za podljepljivanje: Primal AC33, Mowilith, Plextol D 49, izvor: <https://www.facebook.com/juricekobrt/photos/a.10150324772245394.582927.149119170393/10150597295840394/?type=3&permPage=1>

4.6. Konsolidiranje drvenog nosioca

Nosilac je bio u naizgled dobrom stanju, no nakon pornijeg pregleda pokazao se trusnim na dijelovima krila, donjoj zoni volute i na mjestima mehaničkih oštećenja. Dijelovi skulpture oslabljeni crvotočinom i utjecajem vlage, bez polikromije, konsolidirani su natapanjem i injektiranjem 5 %-tnog, a zatim 7 %-tnog *Paraloida B-72* otopljenog u acetonu. Tijekom procesa uklanjanja preslika bilo je potrebno nastaviti s injektiranjem konsolidanta u dublje slojeve nosioca zato što su debeli nanosi preslika zakrivali oštećena i trusnija mjesta koja nisu bila isprva vidljiva.

Slika 101. Desno krilo tijekom konsolidiranja drvenog nosioca, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2020.

4.7. Čišćenje površinske prljavštine

Na cijeloj površini skulpture bio je prisutan tanak sloj prašine i prljavštine. Prije početka čišćenja skulpture napravljene su probe kako bi se utvrdila optimalna metoda koja daje najbolje rezultate. Probe su izvedene kemijskim načinom, od najblažeg prema agresivnijim sredstvima: *white spiritom*, prirodnim enzimima, acetonom i etilnim alkoholom, zasebno na inkarnatu, draperiji i postamentu. Najprihvatljivijim se pokazao White spirit zato što je uklanjao prljavštinu bez oštećivanja površine.

4.8. Uklanjanje preslika

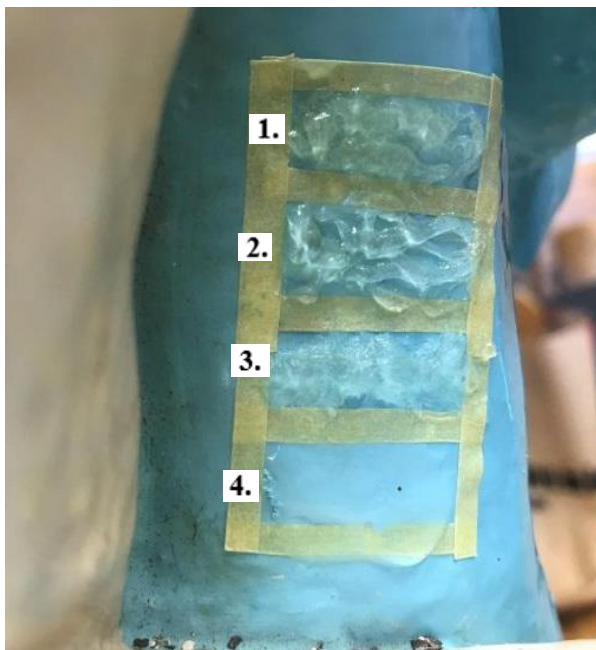
Kao što je već spomenuto, skulptura je u cijelosti bila višestruko preslikana što je dokazano prethodnim istraživanjima. Prije odluke o daljnjim konzervatorsko-restauratorskim radovima učinjene su probe uklanjanja preslika kako bi se odredio obim očuvanog pretpostavljenog izvornog oslika, ali i definirala tehnologija za daljnje postupke. Kako su probe dale zadovoljavajuće rezultate (dobro očuvan pretpostavljeni izvorni oslik i definirana tehnologija), a radna skupina je bila složna oko estetske neprihvatljivosti zatečenog slikanog sloja, u dogovoru s vlasnikom i nadležnim Konzervatorskim odjelom u Bjelovaru, donesena je odluka o uklanjanju slojeva preslika i vraćanju skulpture u pretpostavljeno izvorno stanje.

Na desnom anđelu adorantu, s istoga oltara, usporedno su izvođeni konzervatorsko – restauratorski radovi u okviru diplomskoga rada diplomantice Sare Šipek, te su se dobiveni rezultati mogli uspoređivati. Na lijevom anđelu izvorni je oslik bio sačuvan u zoni draperije, krila i mjestimično na voluti, a na desnom anđelu ostatci izvornog oslika sačuvani su mjestimično na voluti i krilima. Izvornost inkarnata i kose upitna je na oba anđela.

Sondiranjem je, kao izvorni oslik, definiran sloj bijele boje koji, zbog sastava (**Rezultati FTIR analize br. 8**), nikako nije mogao nastati istovremeno kada i oltar kojem skulptura pripada. No, budući da je ispod njega pronađen samo drveni nosilac, odlučeno je kako će skulptura biti prezentirana u tom povijesnom sloju. Inkarnat je bio preslikan dva puta. Prvi sloj preslika bio je debljeg, a drugi tanjeg nanosa. Oba sloja bila su u dobrom stanju očuvanosti.

Na krilima je izvorna pozlata utvrđena već vizualnim opažanjem, prilikom demontiranja krila na samom početku konzervatorsko-restauratorskih radova, stoga je odmah zaključeno kako će taj neprikladan preslik biti uklonjen.

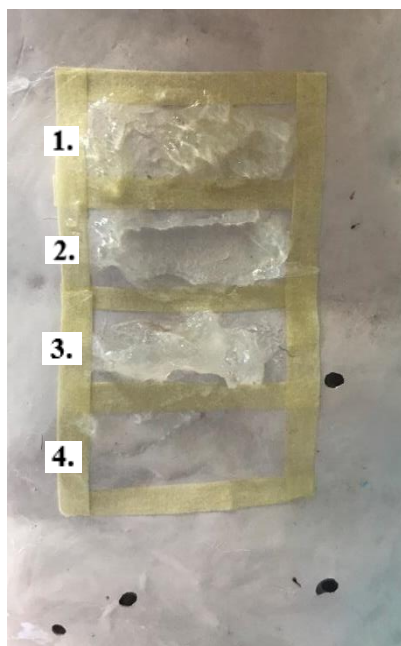
U zoni draperije, ispod tri sloja preslika (dva sloja plave boje i sloj šlag metala), pronađen je dobro očuvani sloj pozlate na crvenom bolusu, stoga je odlučeno kako će preslik biti u potpunosti uklonjen.

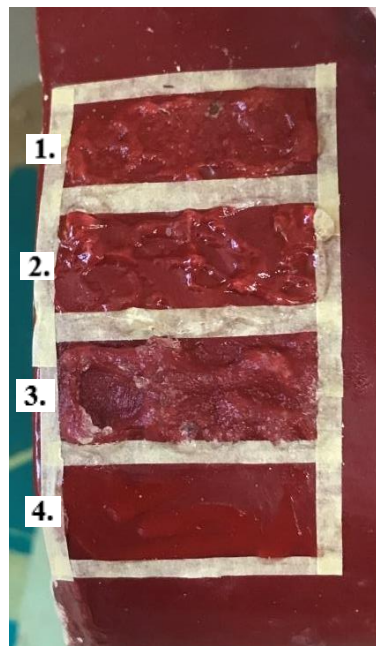
Slika 102. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, draperija, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 103. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, kosa, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 104. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, inkarnat, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 105. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, postament, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020

Probe uklanjanja preslika izvedene su kemijskim načinom-gelovima: izopropanol gelom, DMSO, Ethomen C-12 i *Paint & varnish remover* gelomi to na referentnim zonama: torzu skulpture (**Slika 104**), gornjoj zoni volute (**slika 105**), unutrašnjoj strani draperije (**slika 102**) i kosi (**Slika 103**). Od navedenih gelova najboljim se pokazao gel komercijalnog naziva *Paint & Varnish remover*, no niti jedan od isrobanih gelova nije davao podjednako dobre rezultate na svim zonama skulpture.

Paint & Varnish remover pokazao se preagresivnim na području inkarnata, stoga je korišten za uklanjanje preslika na voluti, krilima i draperiji, uz zaustavljanje kemijske reakcije *White spirit*-om.

Preslik na inkarnatu uklanjan je uglavnom mehaničkim putem.

Slika 106. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, zona draperije, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

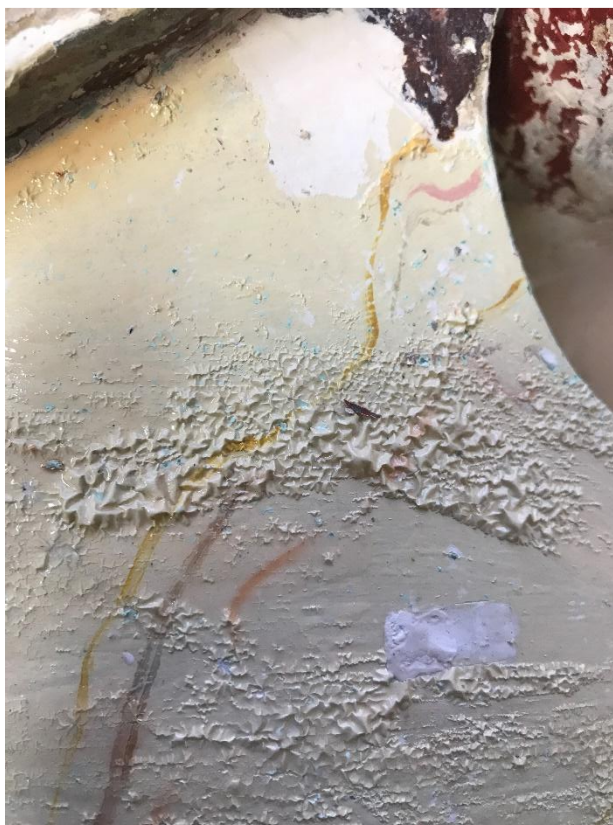
Dočišćavanje preslika izvedeno je mehaničkim putem, pogotovo na dijelovima koji su bili teže dohvatljivi.

Slika 107. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, desno krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 108. Uklanjanje preslika mehaničkim načinom, kosa, u tijeku radova, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

Slika 109. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, središnji dio postamenta, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Poledina krila bila je prekrivena nekom vrstom kita koji je također uklonjen kemijskim načinom pomoću *Paint&Varnish* remover gela tako što se sintetičkim kistom nanosio gel da bi površina omekšala, a zatim je, nakon kratkog vremena, kit mehanički uklonjen. Reakcija je zaustavljena *White spiritom*.

Slika 110. Uklanjanje kita kemijskim načinom pomoću *Paint&Varnish* gela, poledina lijevog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

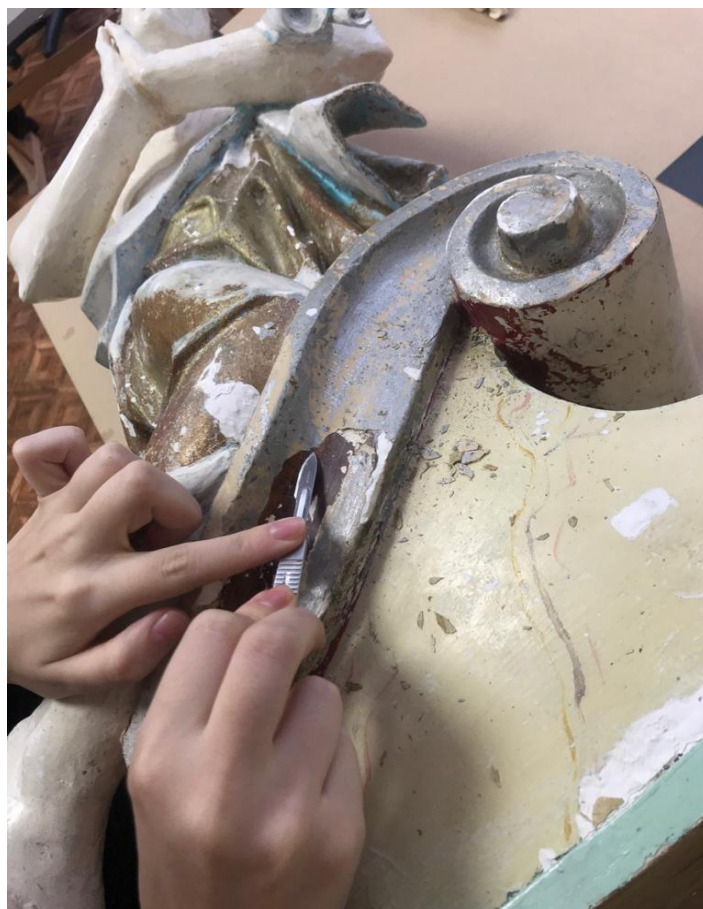
Slika 111. Uklanjanje kita iz rupica u nosiocu mehaničkim načinom pomoću svrdla, u tijeku radova, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 112. Desno krilo nakon demontaže i uklanjanja preslika, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 113. Desno krilo nakon djelomične demontaže i djelomičnog uklanjanja kita, poledina, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 114. Uklanjanje preslika mehaničkim načinom, gornji dio postamenta, u tijeku radova, detalj, fotografirala Sara Šipek, 2019.

Slika 115. Prednja strana, **116.** Desna bočna strana, **117.** Lijeva bočna strana, **118.** Stražnja strana, **skulptura** „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon uklanjanja preslika s lijeve polovice skulpture, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 119. Prednja strana, **120.** Desna bočna strana, **121.** Stražnja strana, **122.** Lijeva bočna strana, **skulptura** „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon uklanjanja preslika, u tijeku radova, cjelina, fotografirao Mislav Fleck, 2019.

4.9. Nadoknade u sloju nosioca

Oštećenja u sloju nosioca nastala djelovanjem crvotočine, konsolidirana su prvo 5%-tnim, a zatim 7%-tnim *Paraloidom B-72* u Acetonu. Nakon što je nosilac postao stabilan, rupice su zapunjena komercijalnim *Grilith Holzkitt* kitom za drvo, nijanse *Eiche*. Kit je odabran zbog svog sastava⁸⁶ koji je najsličniji nosiocu, te zbog reverzibilnosti.

Slika 123. Grilith kit, nijansa Eiche, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 124. Popunjavanje oštećenja nastalih djelovanjem crvotočine, poleđina lijevog krila, u tijeku radova, detalj fotografirala Hana Knežević, 2019.

⁸⁶ Grilith kit je kit za drvo, idealno za poravnavanje furnira, sastav: otapala, alkidna smola, celulozni nitrat i drveno brašno, izvor: <https://www.adler-lacke.com/at/produkte/pflege-reparatur/service-reparatur/grilith-holzkitt-natur-100-ml~p6647>, pristupljeno 1.travanj 2021.

Mehanička oštećenja nosioca koja su posljedica udaraca na rubnim dijelovima skulpture, također su rekonstruirana *Grilith* kitom za drvo (**slika 126**). Višak kita uklanjan je acetonom. Mjesta nadoknada u sloju nosioca koja služe kao podloga *Planatol* kitu, nakon isparavanja acetona i sušenja *Grilith* kita, izolirana su 10%-tnom otopinom zečjeg tutkala u svrhu boljeg prijanjanja idućeg sloja.

Oštećenja od čavala i vijaka u gornjoj zoni skulpture (krila i poleđina skulpture) popunjavana su kitom te će na tim mjestima uslijediti nadoknade u sloju osnove (**Slika 125**).

Slika 125. Oštećenje uzrokovano metalnim vijkom, prednja strana desnog krila, u tijeku radova, detalj fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 126. Rekonstrukcija odlomljenog dijela nabora, draperija oko desne ruke, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

4.9.1. Demontiranje krila

Demontiranje krila izvedeno je pri samom početku konzervatorsko-restauratorskih radova na ovoj skulpturi. Krila su bila pričvršćena vijcima i čavlima, a naknadno je dodana i drvena armatura/konstrukcija koja ih je dodatno pridržavala (**slika 127**). Prvo se krenulo s uklanjanjem vijaka i čavala na prednjoj (**slika 130**), a zatim i na stražnjoj strani krila (**slika 128**). Nakon toga odvojena je drvena armatura čiji su rubovi dodatno bili zapunjeni auto kitom radi čvrstoće. Odvajanje nije bilo lako, no uspješno je izvedeno tako da nije došlo do novih oštećenja na krilima.

Slika 127. Uklanjanje vijaka sa stražnje strane krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 128. Drvena armatura nakon uklanjanja vijaka, pozadina lijevog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2019.

Slika 129. Odvajanje lijevog krila, pozadina, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 130. Uklanjanje vijaka, prednja strana desnog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Dorotea Podolšak, 2020.

Slika 131. Vijci i čavli uklonjeni s krila, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

4.9.2. Spajanje i rekonstrukcija nedostajućih dijelova krila

Nakon demontaže krenulo se u spajanje i rekonstruiranje nedostajućih dijelova krila. Uz konsolidiranje drvenog nosioca usporedno su uklonjeni neodgovarajući slojevi preslika (**slike 113 i 133**). Lijevo krilo je bilo razdvojeno u tri dijela, te je imalo neadekvatnu gipsanu nadoknadu na luku. Desno krilo bilo je u jednom komadu, ali je također imalo gipsanu nadoknadu na istom mjestu (**slika 132 i 134**). Zajedno s tim nestručnim gipsanim intervencijama, uklonjeni su vijci, te čavli zahvaćeni procesom korozije koji su služili kao poveznica između drva i gipsa (**slika 133**). Odlomljeni dijelovi dobro su konsolidirani, a zatim spojeni pomoću dvokomponentnog epoksidnog ljepila komercijalnog naziva *Bison* koje osigurava potrebnu čvrstoću. Nedostajući dijelovi, prije svega lukovi, prvo su izmodelirani u plastelinu, a zatim rekonstruirani dvokomponentnim *Araldite*⁸⁷ kitom koji je vezan na drvene tiple postavljene u nosilac kao armatura. Manji detalji na lukovima i spojevima lijevog krila, te rekonstrukcije pera izvedeni su *Grilith* kitom. Rekonstrukcije su obrađivane brusnim papirom različitih granulacija (800-1200) do željene kakvoće površine. Sve rekonstrukcije su, prije nanošenja kredno-tutkalne osnove, premazane 5%-tnom otopino šelaka u etanolu radi bolje izolacije.

⁸⁷ Araldite SV i HV 427 kombinira stabilnost aralditskih smola i obradivost drveta, pastaste forme, sastav: HV 427 učvršćivač i SV araldite, proizvođač: Kremer - pigmente, izvor: <https://www.kremer-pigmente.com/media/pdf/97970e.pdf>, pristupljeno: 1. travanj 2021.

Slika 132. Desno krilo nakon demontaže, obilježena je gipsana rekonstrukcija, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 133. Desno krilo nakon uklanjanja preslika i konsolidiranja drvenog nosioca, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 134. Spoj drvenog nosioca i gipsane nadoknade, desno krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 135. Izrada modela za rekonstrukciju nedostajućih dijelova u plastelinu, lijevo krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 136. Bušenje rupa za armaturu od drvenih tipli, desno krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Sara Šipek, 2019.

Slika 137. Razdvojeni dijelovi pripremljeni za spajanje, lijevo krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 138. Spajanje razdvojenih dijelova, lijevo krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 139. Krila u tijeku spajanja i izrade rekonstrukcija, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 140. Krila u tijeku spajanja i izrade rekonstrukcija, poleđina, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 141. Lijevo krilo, **142.** Desno krilo, zatečeno stanje, prednja strana, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 143. Krila nakon spajanja, izvedenih rekonstrukcija u sloju nosioca i kredno- tutkalne osnove te šelakiranja, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

4.10. Nadoknade u sloju osnove

Nadoknade u sloju osnove izvedene su *Planatol BB* akrilnom emulzijom pomiješanom s destiliranom vodom u omjeru 1:2 uz dodavanje bolonjske krede do zasićenja. U slučaju plićih oštećenja, kit je nanašan kistom (**Slika 144**), dok je za oblikovanje dubljih oštećenja korištena kitalica/špahtla.

Dijelovi na koje je *Planatol* kit nanesen su: oštećenja na pozlaćenoj draperiji, postamentu, krilima, kosi i inkarnatu, slijedeći mjesta nedostajuće izvorne kredno-tutkalne osnove koja je bijele boje.

Nakon obrade *Planatol* kita brusnim papirom i acetonom, slojevi nadoknada premazani su 5%-tnom otopinom šelaka u etanolu u svrhu izolacije podloge i smanjenja upojnosti pri nadoknadama u sloju oslika koje su slijedile.

Za rekonstrukciju sloja osnove na krilima korištena je 6%-tna kredno-tutkalna otopina.

Slika 144 . Nanošenje *Planatol* kita kistom, detalj lica, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

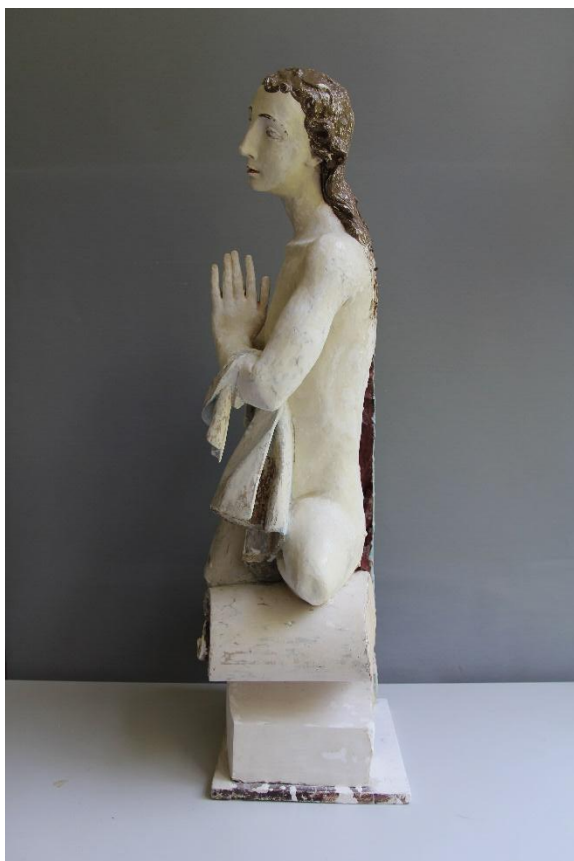
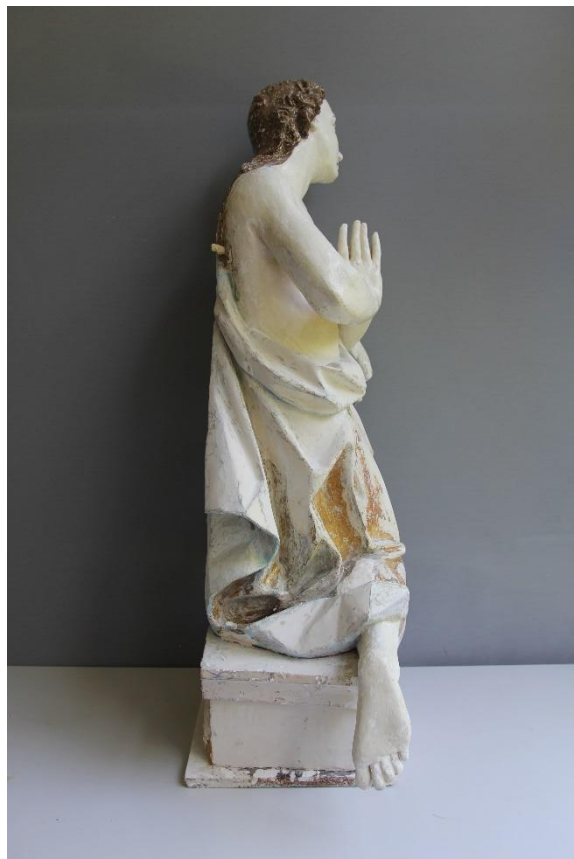
Slika 145. *Planatol* kit, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 146. Nadoknade u sloju osnove, lijeva ruka, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 147. Nadoknade u sloju osnove, detalj dlanova, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 148. Prednja strana, **149.** Lijeva bočna strana, **150.** Desna bočna strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju osnove, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

4.11. Nadoknade u sloju polimenta i pozlate

Na prethodno obrađenu površinu draperije, volute i krila, nanosena su dva lazurna sloja žutog te jedan lazuran sloj crvenog bolusa. Nakon sušenja poliment je pažljivo iščetkan do visokog sjaja posebnom četkom. Zatim je nanesen sloj *Kolner Instacoll System Base* ljepila, pričekalo se oko 15-ak minuta i nakon toga su postavljeni listići zlata. Listići su nakon sušenja ulašteni krpicom od mikrovlakna do postizanja visokog sjaja. Na mjestima manjih oštećenja u sloju pozlate za reintegraciju sloja korišteno je zlato u prahu uz gumiarabiku kao vezivo i dodatak goveđe žući. Zlatni listići potom su mjestimično namjerno oštećeni kako bi se u sjaju i izgledu prilagodili očuvanom izvornom sloju i tako što bolje vizualno uklopili u cjelinu.

Slika 151. Prednja strana, **152.** Lijeva bočna strana, **153.** Stražnja strana, **skulptura „Lijevi anđeo adorant“**, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju žutog polimenta, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 154. Prednja strana, **155.** Lijeva bočna strana, **156.** Stražnja strana, **skulptura „Lijevi anđeo adorant“**, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju crvenog polimenta, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 157. Krila nakon nanašanja žutog bolusa, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 158. Krila nakon nanašanja crvenog bolusa, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 159. Krila nakon poliranja polimenta, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 160. Lijevo krilo nakon nanašanja *Kolner Instacoll System* baze, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

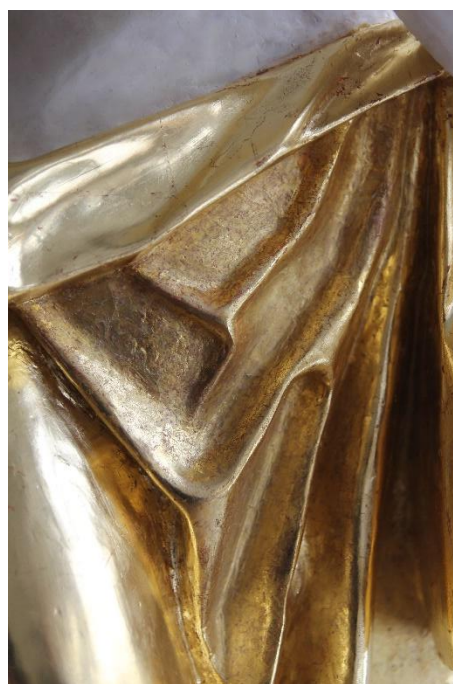

Slika 161. Postavljanje transfer listića zlata na *Kolner Instacoll System* bazu, lijevo krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 162. Pozlaćivanje, lijevo krilo, u tijeku radova, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 163. Nanašanje bolusa, u tijeku radova, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 164. Pozlaćena draperija oko desne ruke, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 165. Usklađivanje izvorne i nove pozlate, draperija, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 166. Lijevi i desni anđeo adorant, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Dorotea Podolšak, 2020.

Slika 167. Prednja strana, **168.** Lijeva bočna strana, **169.** Stražnja strana, **170.** Desna bočna strana, **skulptura** „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon rekonstrukcije pozlate, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

4.12. Nadoknade u sloju oslika

Prije početka nadoknada u sloju oslika, skulptura je izolirana 15%-tnom otopinom *Laropala* u *Shellsolu D40* i *Shellsolu A*. Nakon sušenja laka reintegracija u slikanom sloju u zoni inkarnata i kose izveden je akrilim bojama (*Goya*). Voluta i usne su retuširane temperama (*Aero*), te mjestimično akvarel bojama (*Winsor & Newton*).

Slika 171. Desna bočna strana prije reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 172. Desna bočna strana nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 173. Lice u tijeku reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 174. Lice nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

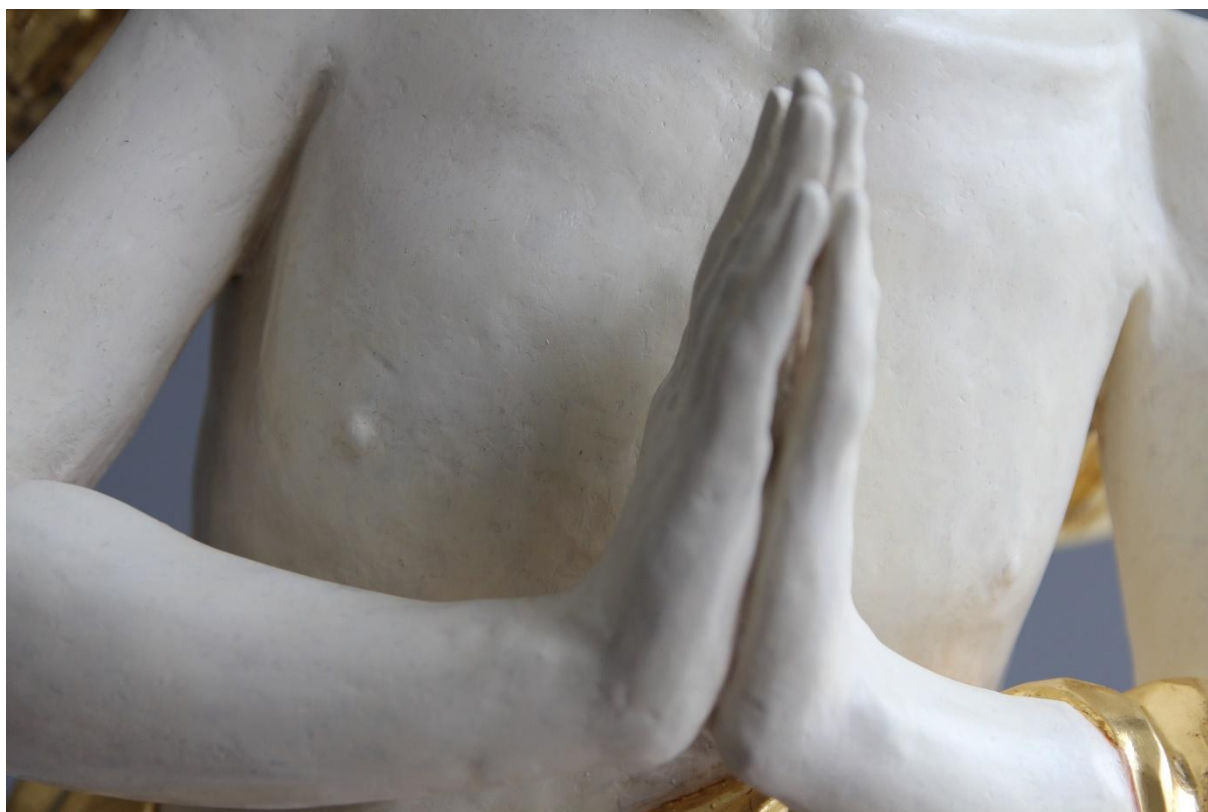
Slika 175. Lice nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

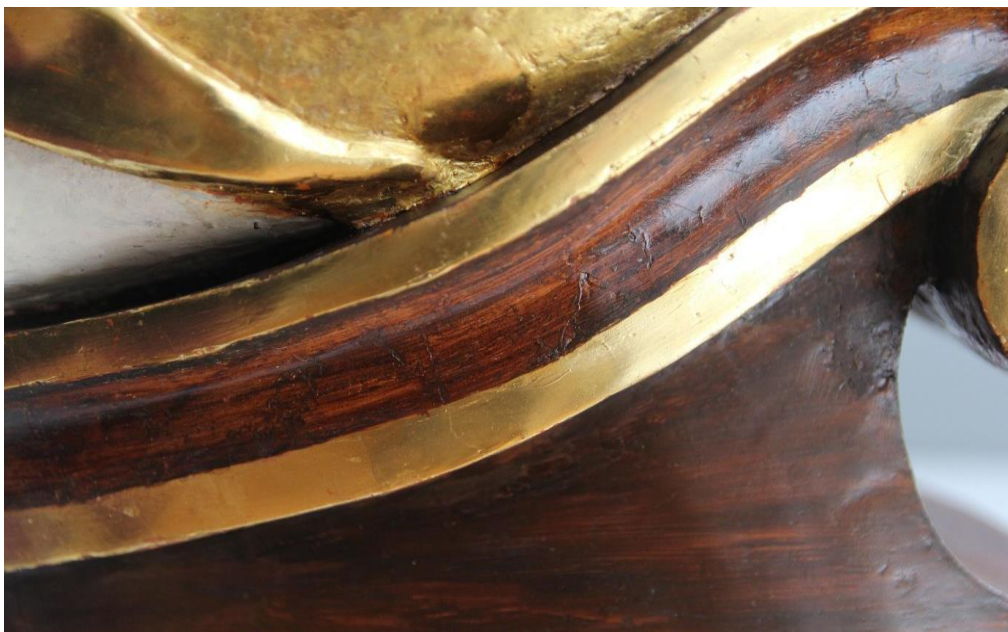
Slika 176. Lice prije reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 177. Ruke nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 178. Skulptura nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 179. Postament nakon reintegracije slikanog sloja i pozlate, u tijeku radova, detalj, fotografirao Ante Pereza, 2020.

Slika 180. Postament nakon reintegracije slikanog sloja i pozlate, u tijeku radova, cjelina, fotografirao Ante Pereza, 2020.

4.13. Završno lakiranje

Završno lakiranje izvedeno je kako bismo zaštili skulpturu i fiksirali retuš. U tu svrhu korištena je 15%-tna otopinom *Laropala*.⁸⁸ Lak je nanesen kistom u tankom sloju.

Slika 181. Završno zaštitno lakiranje, postament, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 182. Pripremljena 15%-tna otopina Laropala, fotografirala Hana Knežević 2020.

⁸⁸ Laropal A 81, aldehidna smola, sastav -Laropal A 81, Shellsol D40, Shellsol A, Kraton, Tinuvin 292, izvor : https://www.alu.unizg.hr/alu/cms/upload/okiru/strucni_tekstovi/izv.prof.mr.art._Tamara_Ukraincik_LAKOVI_U_RESTAURIRANJU_STAFELAJNIH_SLIKA_2020.pdf , pristupljeno 1. travanj 2021.

Slika 183. Desna bočna strana, **184.** Lijeva bočna strana, **185.** Prednja strana, **186.** Poledina, **skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god.,** stanje nakon izvedenih cjelovitih konzervatorsko-restauratorskih radova, cjelina, fotografirao Ante Pereza, 2020.

5. MATERIJALI, PRIBOR, ALATI I OPREMA

Korišteni materijal (kemikalije, otapala, punila)

- *white spirit*
- disperzija K-9
- aceton
- amonijak
- izopropanol
- Ethomeen C-25
- Carbopol EZ-2
- dimetilsulfoksid (DMSO) gel
- Rust-oleum
- etilni alkohol
- destilirana voda
- klucel
- Grilith kit (*Grilith Holzkitt Buche/Lärche*)
- Planatol BB
- bolonjska i šampanjska kreda
- prirodni enzimi
- zečje kožno tutkalo
- etanol
- žuti, crveni bolus (*Lefranc & Bourgeois*)
- zlatni listići (*Orange Doppel Gold, 22.5 Karat, Noris Blattgoldfabrik*)
- zlato u prahu (*Pudergold Dunkelorange 22.5 Karat, Noris Blattgoldfabrik*)
- rakija za pozlatu
- akvarel boje (*Winsor & Newton*)
- damar smola
- Paraloid B 72
- dvokomponentno epoksidno 5-minutno ljepilo (*BISON*)
- šelak *oranž*
- terpentin
- mat voštana pasta, (*Lefranc & Bourgeois*)

Korišteni pribori, alati i oprema

- drveni štapići
- drvene pločice, lipovina 20x20 cm
- pinceta
- špahtle
- staklenke
- tarionik
- brusni papir (granulacija od 400 do 1200)
- zaštitna folija sa zračnim mjehurićima
- toplinska špahtla
- medicinski skalpel
- medicinske šprice i igle
- medicinske rukavice
- zaštitna maska 3M
- filteri za masku 3M, 6059 za organske, anorganske i kisele plinove, amonijak i derivate
- celulozna vata
- plastelin
- kistovi raznih debljina
- usisavač sa nastavcima
- menzura, stakleni štapić
- laboratorijska vaga
- kuhalo, posuda sa dvostrukim dnom
- sito
- ljepljiva traka
- škare
- plastični spremnik za mikrouzorke
- higrometar, ovlaživač zraka
- pribor za pozlatu

Oprema za dokumentaciju

- fotoaparati *Nikon D5600*
- zoom-objektiv *AF-S DX NIKKOR 18-55MM f/3.5-5.6G VR II*
- prijenosni mikro-XRF uređaj
- *PerkinElmer Spectrum Two FT-IR Spectrometer*
- *PerkinElmer Spectrum One FT-IR Spectrometer*
- *Mettler Toledo DSC 823e*
- optički mikroskop
- digitalni mikroskop – *Dino-Lite 5MP*
- printer
- prijenosno računalo
- stativ
- Kodak tonska karta i karta za kontrolu boja
- siva pozadina za fotografiranje (*Lasolite™ Professional Grey Vinyl*)

6. Ispitivanje i komparacija tradicionalne polimentne i suvremene tehnologije pozlate

Govorimo li o tradicionalnoj polimentnoj pozlati valja istaknuti njezinu specifičnost u odnosu na druge vrste pozlata, koja se očituje prije svega u posebno pripremljenoj podlozi, tehnici polaganja zlatnih ili srebrnih listića, završnoj obradi te izgledu. Takva vrsta pozlate može se izvoditi samo na drvenom nosiocu te zahtijeva određeni nivo znanja i vještine. Nedostatak se očituje u osjetljivosti na promjene u mikroklimatskim uvjetima što može dovesti do oštećenja na umjetninama. Stoga, početkom 19. st., započinje razvoj novih tehnologija kojima se željelo olakšati izvođenje, ali i osigurati trajnost pozlaćenim predmetima. Unatoč novim materijalima, niti jedna metoda nije dala u potpunost zadovoljavajuće rezultate prvenstveno zbog nemogućnosti postizanja visokog sjaja u procesu završne obrade. Na Međunarodnoj radionici pozlate održanoj 24. ožujka 2018. na Odsjeku za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, susreli smo se sa suvremenim načinom pozlate koji udovoljava zahtjevima struke. U sklopu diplomskog rada na ovoj skulpturi provedeno je istraživanje i usporedba tih dviju metoda, te je na osnovu dobivenih rezultata donešen plan konzervatorsko-restauratorskih radova.

6.1. Cilj istraživanja

Cilj ovoga istraživanja bio je usporediti tradicionalnu polimentnu i odabranu suvremenu tehnologiju⁸⁹ izrade pozlate. Zadani parametri kojima smo se vodili tijekom istraživanja su:

- završni izgled i dojam
- brzina i jednostavnost upotrebe (razina profesionalnosti pozlatara)
- postojanost u interijeru i eksterijeru
- otpornost na mehanička oštećenja
- otpornost na izravan utjecaj vlage (postojanost u različitim mikroklimatskim uvjetima)
- primjenjivost na različitim podlogama (potrebna razina pripremljenosti podloge)
- razina zahtjevnosti i potrebnih vještina pri usklađivanju s izvornom pozlatom
- kompatibilnost s ostalim materijalima
- reverzibilnost

⁸⁹ Kölner Instacoll System pozlate koji je razvila tvrtka Noris Blattgoldfabrik

- mogućnost reaktiviranja
- vrste metalnih listića koji se mogu upotrijebiti
- cijena i dostupnost

6.2. Tijek istraživanja

Za istraživanje su pripremljene dvije pločice lipinog drva dimenzije 20 x 20 cm. Na njima su simulirani stratigrafski slojevi koji se obično nalaze na drvenoj polikromiranoj i pozlaćenoj skulpturi. Pločice su prvo obrađene brusnim papirom, a zatim, sa svih strana impregnirane 10%-tnom otopinom zečjeg tutkala. Sljedeći dan je nanescna 7%-tna kredno tutkalna osnova (šampanjska i bolonjska kreda u omjeru 1:1) koja je obrađena do željene kakvoće površine. Usljedio je izolacijski sloj 5%-tnog šelaka, a zatim tri sloja 4%-tnog polimenta (2 sloja žutog i jedan sloj crvenog bolusa). Obradom površine pomoću posebne četke postignut je sjaj polimentne podloge.

Slika 187. Testne pločice nakon nanesenog prvog sloja žutog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 188. Testne pločice nakon nanesenog drugog sloja žutog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 189. Testna pločica nakon nanesenog sloja crvenog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Pločice su podijeljene u tri zone od kojih svaka predstavlja jednu od podloga za ispitivanje pozlate. Zona br. 1 premazana je *Kölner Instacoll System base* ljepljivom te je na nje nanosena pozlata transfer listićima. Zona br. 2 pozlačena je tradicionalnom metodom te su slobodni listići zlata zalijepljeni pomoću rakije. Zona br. 3 premazana je *Instacoll size HA* ljepljivom na koje su položeni transfer listići zlata.

Slika 190. Testna pločica, zona br.1. premazana *Kölner Instacoll System base*, fotografirala Hana Knežević 2020.

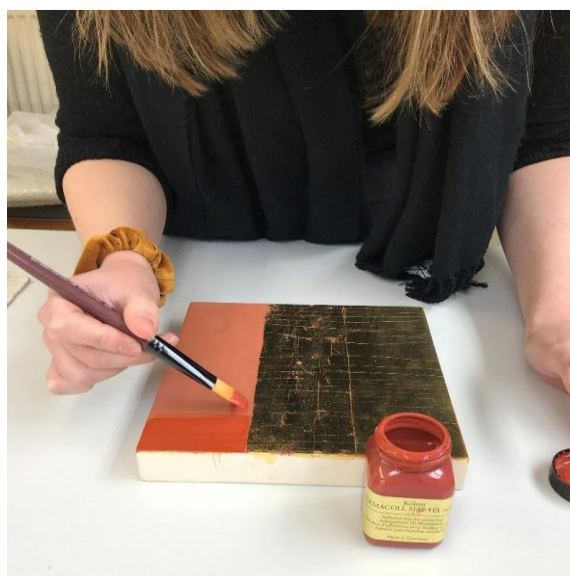
Slika 191. Testna pločica, zona br.1. nakon polaganja zlatnih listića, fotografirala Hana Knežević 2020.

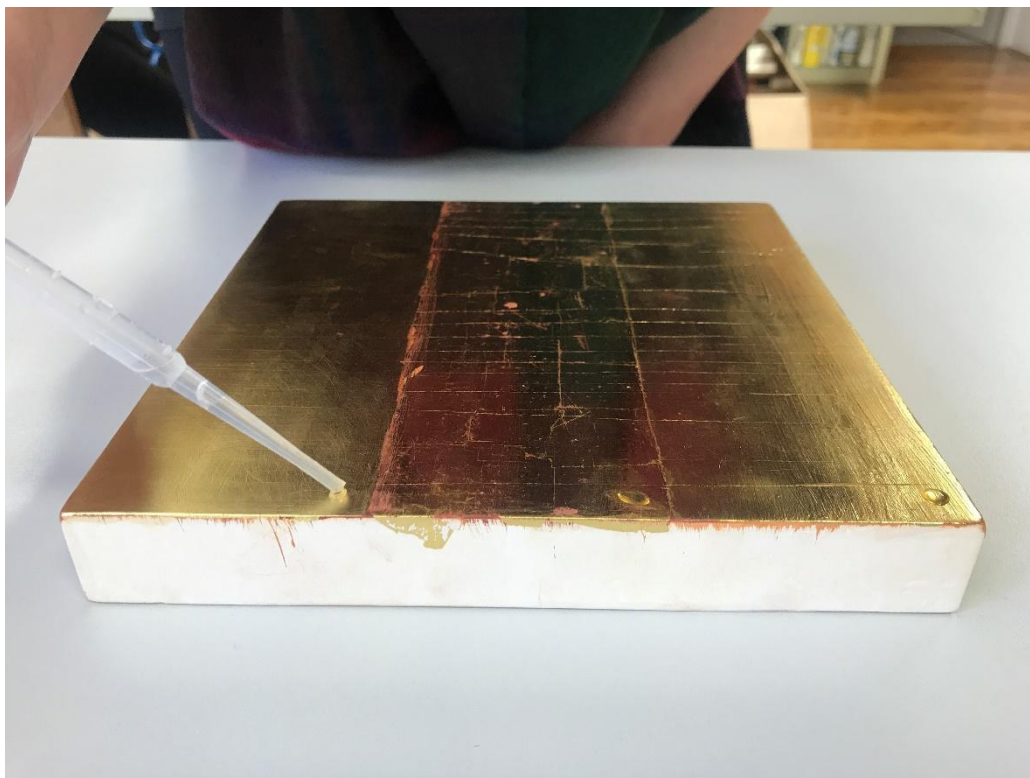
Slika 192. Testna pločica, zona br 2. Tradicionalna polirana pozlata, fotografirala Hana Knežević 2021.

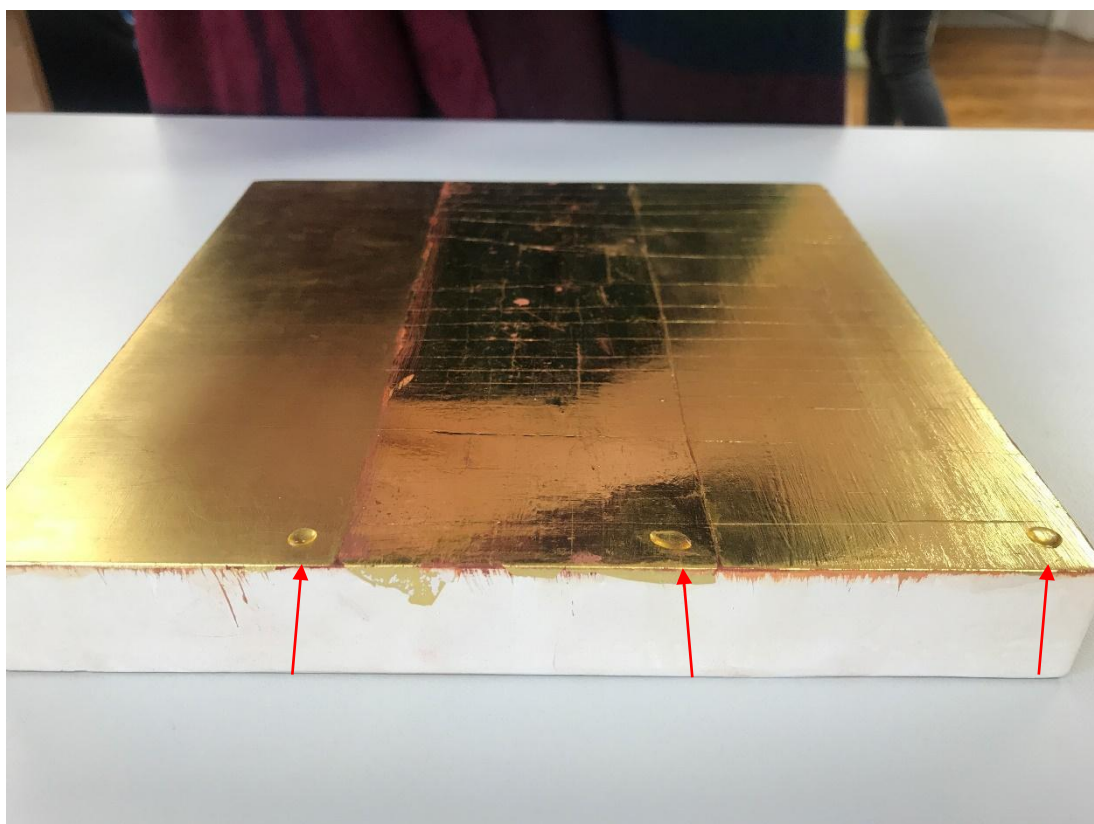
Slika 193. *Kölner Instacoll* proizvodi (*Base, Activator, Size HA*) korišteni tijekom ovog istraživanja, fotografirala Hana Knežević, 2021.

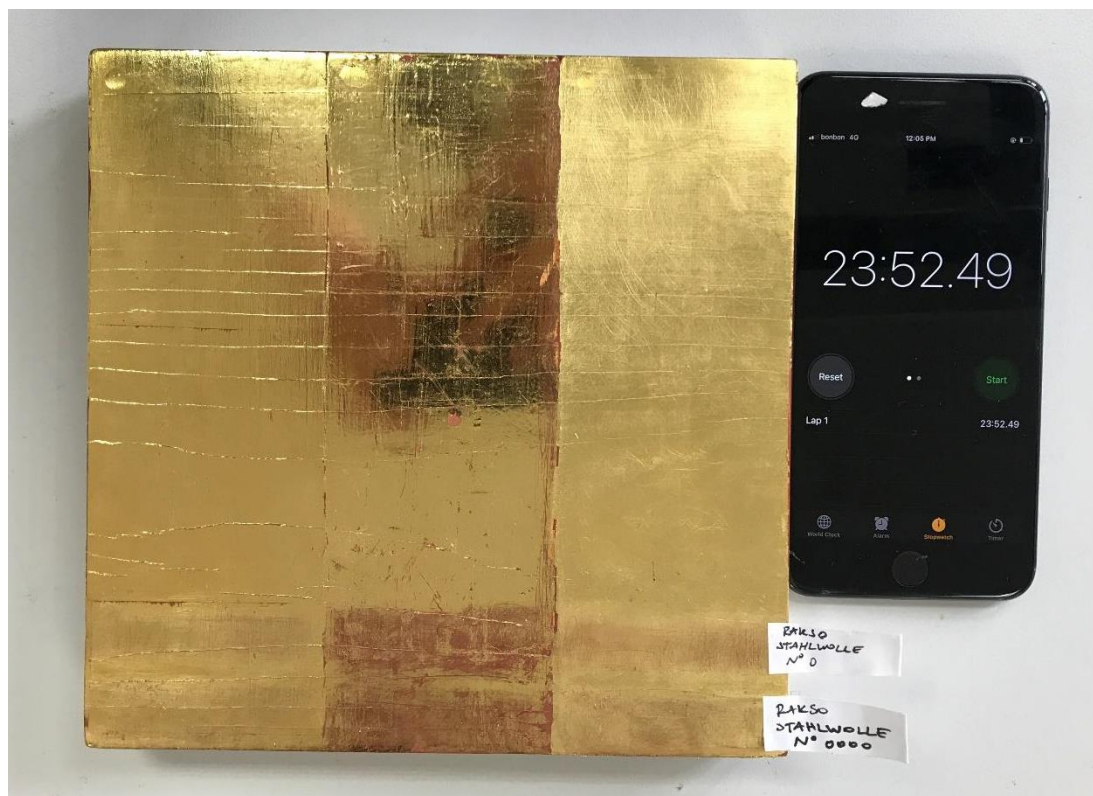
Slika 194. Pozlaćivanje, jedna od faza radova, fotografirala Ana Božičević, 2021.

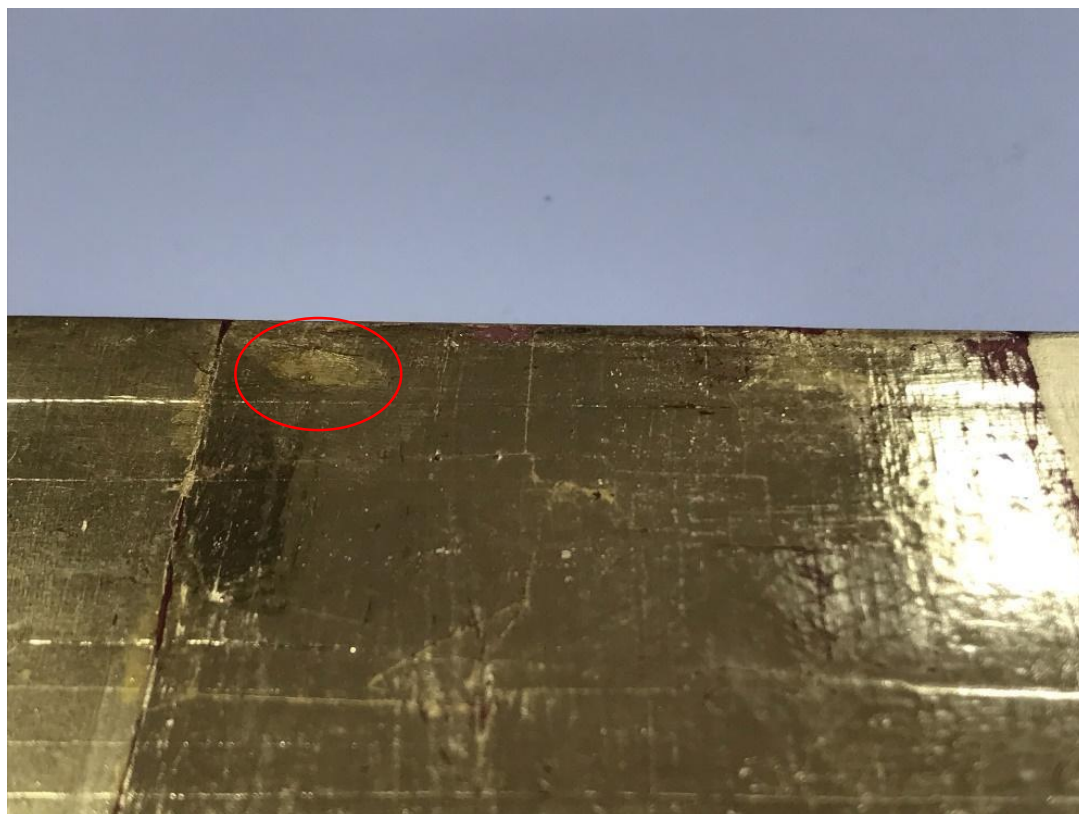
Slika 195. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, fotografirala Ana Božičević 2021.

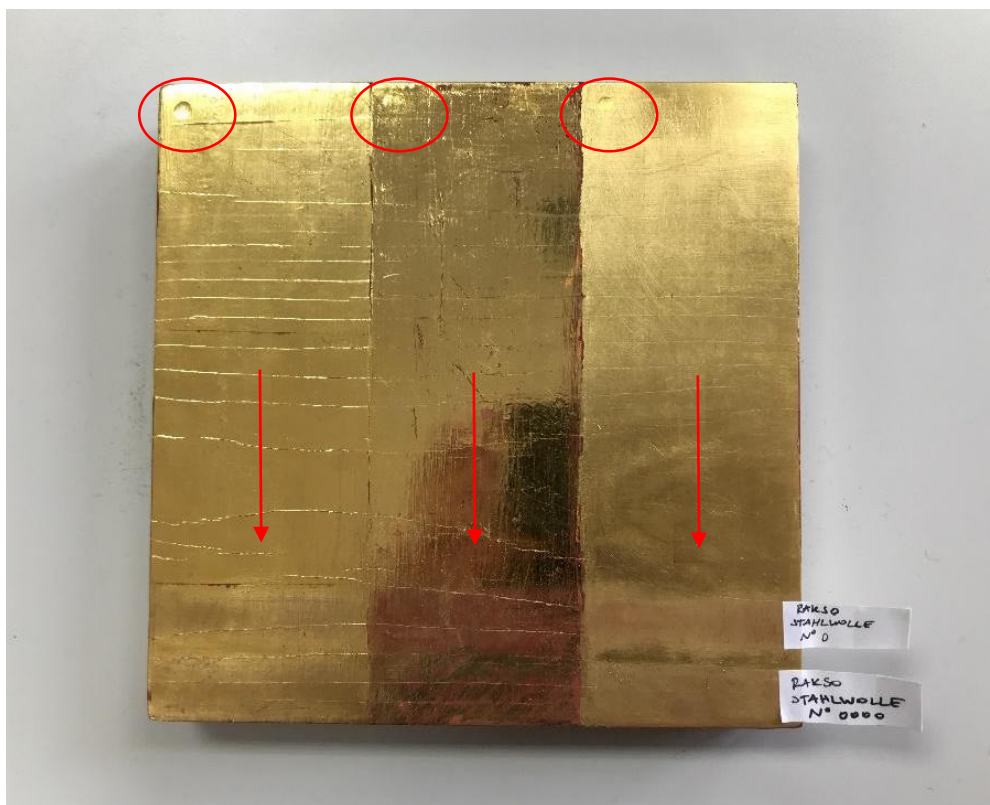
Slika 196. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, vidljive su kapljice vode u svakoj od tri testne zone, fotografirala Ana Božičević 2021.

Slika 197. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, vrijeme upijanja kapljice vode u zoni br. 2, fotografirala Ana Božičević 2021.

Slika 198. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, oštećenje zlatnog listića nastalo u zoni br. 2 tijekom testiranja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 199. Test usklađivanja s izvornom pozlatom i test na izravni utjecaj vlage, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 200. Test usklađivanja s izvornom pozlatom, komercijalna pakiranja metalne vune korištene tijekom istraživanja, fotografirala Hana Knežević 2021.

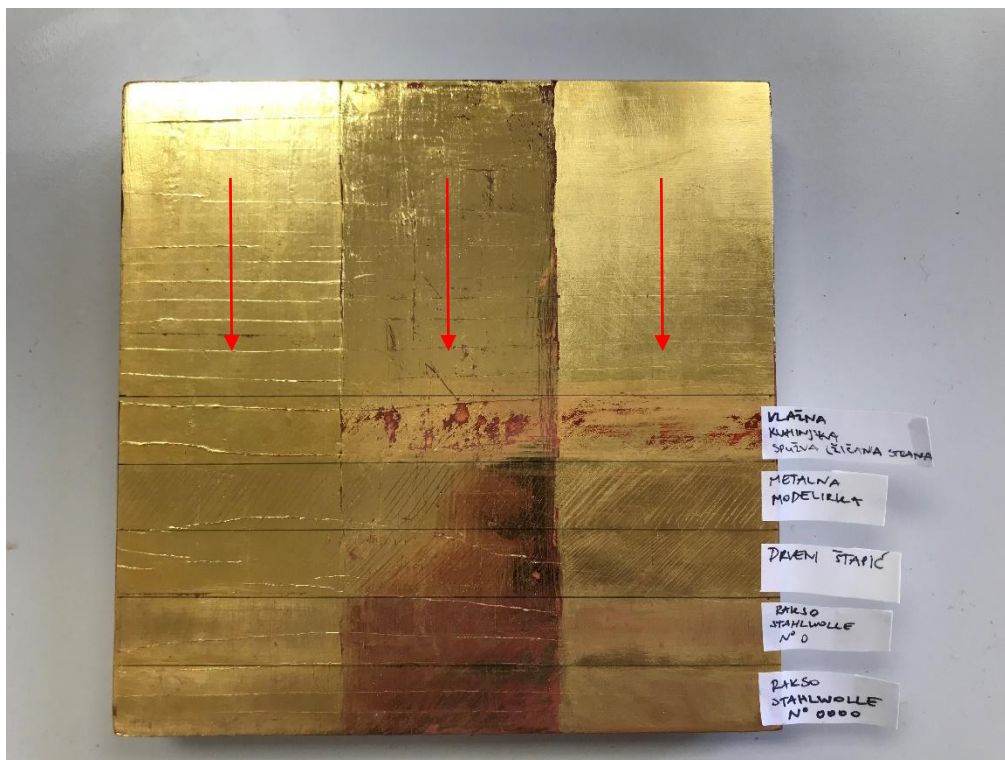
Slika 201. Test usklađivanja s izvornom pozlatom, metalna vuna na drvenim štapićima korištena tijekom istraživanja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 202. Test otpornosti na mehanička oštećenja, grebanje metalnim predmetom, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 203. Test otpornosti na mehanička oštećenja, grebanje oštrim predmetom, detalj testne zone br. 3, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 204. Rezultati testa otpornosti na mehanička oštećenja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Na drvenim pločicama izvedena su sljedeća testiranja:

- Test otpornosti na mehanička oštećenja (grebanje drvenim štapićem, grebanje metalnim predmetom, grebanje grubljom stranom vlažne kuhinjske spužvice)
 - Zona br.1 (*Kölner Instacoll System base*) pokazala je minimalna oštećenja tijekom grebanja drvenim štapićem, manja oštećenja tijekom grebanja metalnim predmetom i gotovo nikakva oštećenja tijekom grebanja grubljom stranom vlažne kuhinjske spužvice
 - Zona br. 2. (tradicionalna polimentna pozlata) pokazala je manja oštećenja tijekom grebanja drvenim štapićem, jača oštećenja tijekom grebanja metalnim predmetom i značajna oštećenja tijekom grebanja grubljom stranom vlažne kuhinjske spužvice (dolazi do oštećenja polimenta ispod zlatnog listića)
 - Zona br. 3. (*Kölner Instacoll System high active*) pokazala je minimalna oštećenja tijekom grebanja drvenim štapićem, manja oštećenja tijekom grebanja metalnim predmetom i umjerena oštećenja tijekom grebanja grubljom stranom vlažne kuhinjske spužvice

- Test usklađivanja s izvornim slojem pozlate (dvije različite granulacije metalne vune-N0000 i N0)
 - Zona br. 1 (*Kölner Instacoll System base*) grebanjem metalnom vunom postiže se mat efekt
 - Zona br. 2 (tradicionalna polimentna pozlata) pri grebanju metalnom vunom N0000 nastaju manja oštećenja, a pri grebanju vunom N0 nastaju značajnija oštećenja
 - Zona br. 3 (*Kölner Instacoll System high active*) mat efekt pozlate dodatno se pojačao grebanjem metalnom vunom

- Test otpornosti na izravan utjecaj vlage (test upojnosti vode)
 - Zona br. 1 (*Kölner Instacoll System base*) podloga je u potpunosti upila kapljicu vode za 56:24 minute, na mjestu upijanja ne ostaju oštećenja
 - Zona br. 2 (tradicionalna polimentna pozlata) podloga je u potpunosti upila kapljicu vode za 23:52 minute, na mjestu upijanja ostaju manja oštećenja
 - Zona br. 3 (*Kölner Instacoll System high active*) podloga je u potpunosti upila kapljicu vode za 54:37 minute, na mjestu upijanja ne ostaju oštećenja

6.3. Rezultati istraživanja

Tablica broj 9: Komparacija tradicionalne polimentne i suvremene *Kolner Instacoll System* pozlate

Kategorije ispitivanja pozlate	<i>Kölner Instacoll System base</i> (zona br. 1)	Tradicionalna polimentna pozlata (zona br. 2)	<i>Kölner Instacoll System high active</i> (zona br. 3)
Završni izgled/dojam	Umjereno sjajna	Poliranjem ahatom postiče se visoki sjaj, profinjeniji sjaj	Postiže se mat sjaj
Brzina i jednostavnost upotrebe	Jednostavna i brza upotreba koja ne zahtijeva veliku vještinu	Potrebno je duže vrijeme i vještina za postizanje željenog efekta	Jednostavna i brza upotreba koja ne zahtijeva veliku vještinu
Postojanost	Postojana u interijeru i eksterijeru	Postojana u idealnim mikroklimatskim uvjetima, isključivo u interijeru	Postojana u interijeru i eksterijeru
Otpornost na mehanička oštećenja	Otporna na slabiji mehanički pritisak	Nije otporna na mehanička oštećenja	Umjereno otporna na slabiji mehanički pritisak
Otpornost na izravan utjecaj vlage	Postojana na vlagu	Lako se uklanja već i vlažnom krpicom	Postojana na vlagu
Primjenjivost na različitim podlogama	Primjenjiva na gotovo svim podlogama, ne zahtijeva posebne pretpripreme radnje	Primjenjiva isključivo na drvenom nosiocu (potrebna priprema površine)	Primjenjiva na gotovo svim podlogama, ne zahtijeva posebne pretpripreme radnje
Prilagodba originalu	Prilagođava se originalu uz pomoć vaticice natopljene etanolom, ne može se mehanički trošiti	Jednostavno se prilagođava originalu uz pomoć metalne vune	Prilagođava se originalu uz pomoć vaticice natopljene etanolom, ne može se mehanički trošiti
Kompatibilnost s ostalim materijalima	Kompatibilno sa svim podlogama, ne zahtijeva posebnu pretpripremu	Koristi se isključivo na drvenom nosiocu na prethodno pripremljenoj podlozi	Kompatibilno sa svim podlogama, ne zahtijeva posebnu pretpripremu
Reverzibilnost	Lakše se uklanja kemijskim putem	Lako se uklanja vodom i mehaničkim putem	Lakše se uklanja kemijskim putem
Mogućnost reaktiviranja	Moguće reaktivirati i nakon dugog vremena pomoću odgovarajućeg reaktivatora	Ako je vezivo u bolusu u redu, moguće ga je reaktivirati	Moguće reaktivirati i nakon dugog vremena pomoću odgovarajućeg reaktivatora
Vrsta metalnih listića	Sve vrste metalnih listića, slobodni i transfer	Zlatni i srebrni listići, isključivo slobodni listići	Sve vrste metalnih listića, slobodni i transfer
Cijena i dostupnost	Relativno visoka cijena, dostupna samo u usko specijaliziranim trgovinama	Cjenovno prihvatljivija i dostupnija u trgovinama	Relativno visoka cijena, dostupna samo u usko specijaliziranim trgovinama
Dostupne boje podloge	Transparentna i žuta, ograničenost boje, nemogućnost miješanja boja	Sve dostupne boje polimenta (bijeli, žuti, crveni, crni, plavi...), mogućnost postizanja željenog tona miješanjem različitih nijansi polimenta	Transparentna, žuta, crvena i crna

Rezultati istraživanja su pokazali kako je tradicionalna pozlata vizualno i estetski prihvatljivija jer se postiže visoki, ali ipak profinjeniji sjaj od *Instacol high active* pozlate. *Kölner* nudi nekoliko opcija završnog izgleda površine - od umjereno sjajnog do izuzetno visokog sjaja, no u nekim slučajevima odaje dojam plastičnosti.

Instacol System pozlata je znatno jednostavnija za postavljanje, ne zahtijeva posebnu pripremu podloge, niti posebno umijeće pozlatara. Listići zlata lijepe se vrlo brzo i jednostavno što znatno skraćuje vrijeme rada, ali i gubitke u ionako skupom materijalu.

Tradicionalna polimentna pozlata može se izvoditi samo na drvenom nosiocu, uz prethodno pripremljenu podlogu, a postojana je isključivo u interijeru, dok testirana suvremena metoda može biti aplicirana gotovo na svaku podlogu te je postojana neovisno radi li se o interijeru ili eksterijeru.

Suvremena tehnologija pozlate pruža veću otpornost na mehanička oštećenja, ali i na izravan utjecaj vlage što nikako nije zanemarivo ukoliko se umjetnina nalazi u prostoru s nekontroliranim mikroklimatskim uvjetima.

Obje vrste pozlata se daju lijepo uskladiti s izvornim slojem, no krajnji rezultat, naravno, ovisi o vještini i iskustvu restauratora.

Jedna od važnijih razlika jest i vrsta metalnih listića koji se mogu koristiti prilikom pozlaćivanja. Kod tradicionalne pozlate moguće je upotrijebiti samo listiće pravoga zlata i srebra i to u slobodnom obliku, dok kod *Instacol System*-a dolaze u obzir sve vrste metalnih listića i to u oba oblika-slobodni i transfer.

Cjenovno je prihvatljivija izvedba tradicionalne pozlate, a potreban materijal je dostupniji budući da *Instacol System* može biti kupljen samo u usko specijaliziranim trgovinama.

6.4 Pozlata

6.4.1. Povijest pozlate

Nije poznato tko je proizveo prvo zlato u listićima, no znamo da su Kinezi bili upoznati s tehnikom njegove proizvodnje 2000, a Egipćani 1600 godina prije Krista. Stari Grci i Rimljani koristili su zlatne listiće za ukrašavanje dijelova arhitekture. Iz Rimskog carstva zlato je kasnije preneseno u Njemačku i Francusku, gdje je u crkvenom slikarstvu srednjega vijeka imalo posebno ikonografsko značenje kao simbol svjetlosti i svetosti.⁹⁰ Zlato pronalazi svoju primjenu u razdoblju kasne gotike i rane renesanse, no nestankom zlatne podloge u zapadnjačkom slikarstvu početkom 16. st.⁹¹ biva djelomično izgubljeno (vraća se u razdoblju rokoka). Drvene pozlaćene skulpture svoj vrhunac dostižu u razdoblju baroka, gdje je često cijeli crkveni inventar vrlo detaljno razrađen i bogato pozlaćen.

Slika 205. Maska Amenemope, izvor: <https://www.flickr.com/photos/10647023@N04/1244426858/in/pool-443927@N22> preuzeto 05. siječnja 2020.

U 19. st. proizvodnja zlatnih listića doseže vrhunac. Zlato koje se izrađivalo u ranijim stoljećima bilo je mnogo deblje od današnjeg, ali zato i postojanije.⁹²

⁹⁰ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 3.

⁹¹ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 3.

⁹² Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3.

6.4.2. Proizvodnja zlata u listićima

Iako je u proteklom stoljeću vjerojatno bilo više radikalni(ji)h inovacija u načinu dobivanja zlatnog listića nego u 400 godina prije toga, najveći se dio procesa tek neznatno izmijenio.⁹³ Mehanički rad upotrebljava se za proizvodnju zlata u listićima. Najprije se zlato lijeva u zlatne šipke debele 3-5 mm⁹⁴ i široke 2-3 cm⁹⁵ koje se, dok su još u užarenom stanju, obrađuju valjanjem. Nakon toga slijedi proces rastezanja i rastanjivanja zlata, a to se radi teškim čekićima. Zlato se okreće nakon svakog udarca, a obrađuje se tako dugo dok pojedini listovi ne dosegnu veličinu od 10 cm² nakon čega se režu na četiri jednaka dijela i stavljaju u pravi kalup za tučenje među tzv. *kožice za tučenje zlata* koje su izrađene od posebnih dijelova govedih crijeva (ne tako davno zamijenjene su listovima plastike).⁹⁶ Nakon tog procesa, tih 400 zlatnih listova slože se u jedan svežanj, upakira se u posebne kožice za tučenje zlata, zatim se omota pergamentom i nastavi tući dok se ne postigne željena veličina listova, koji se opet režu na četiri jednaka dijela⁹⁷, stavljaju se u kalup i istanjuju do željene tankoće i veličine. Zlato se valjanjem može istanjiti u vrlo tanke listiće debljine od 0.00014 do 0.00011 mm.⁹⁸ Na kraju se listići režu u pravilan kvadratan oblik i ulažu u knjižice od svilenog papira (u svakoj knjižici/blokiću ima 25 zlatnih listića, a pakiranje sadrži 12 knjižica ili 300 zlatnih listića). Normalna je veličina tih listića 80 x 80 mm, ali ima ih i od 70 do 120 mm. Na isti se način priređuje srebro, aluminij, bakar u listićima ili *metalno zlato* (tzv. *šlag metal*).

Slika 206. Radionica proizvodnje zlata, izvor: <http://www.firegold.com/goldLeaf.html>, preuzeto 05. siječnja 2020.

⁹³ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

⁹⁴ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

⁹⁵ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

⁹⁶ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

⁹⁷ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

⁹⁸ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 3

6.4.3. Vrste zlata

Zlato se dijeli prema debljini listića na jednostavno ili obično, dvostruko (priprema se na isti način kao i obično zlato, ali ga se ne istanjuje toliko)⁹⁹ i na trostruko zlato.

Čistoća zlata izražava se u karatima (karat je broj dijelova čistoga zlata koje sadrži metal za kojega se pretpostavlja da se sastoji od 24 dijela; tako se čisto zlato sastoji od 24 dijela zlata i definira kao 24 karatno zlato, a neka legura koja sadrži 16 dijelova zlata i 8 dijelova drugih metala nazvana je 16 karatno zlato itd.)¹⁰⁰ Uobičajeno legure obojenog zlata imaju stopu između 12 i 22 karata što ovisi o udjelu drugih metala koje sadrže.¹⁰¹ Ti drugi metali dodaju se zbog čvrstoće i promjene boje zlata.¹⁰²

Po boji razlikujemo bijelo (u sebi sadrži srebro), zatim citronsko i zeleno, te crveno zlato (u sebi sadrži bakar). Vanjski radovi izvode se samo s dukatnim zlatom, dok citronsko, zeleno i narančasto zlato mora imati zaštitni sloj tj zaštitni lak.

Zlatni listići na tržište dolaze u dva oblika: kao odvojeni listići (u knjižici u kojoj je svaki zlatni listić slobodno postavljen između dvije stranice pa, ako se knjižicom nevješto rukuje, može iskliznuti i/ili se zgužvati)¹⁰³ i kao “transfer” listići (prešani na papir).

“Transfer” listići se prije umetanja između stranica knjižice postavljaju na veoma tanki svileni papir koji je širi od samog listića. Taj svileni papir s listićem zatim se umeće između stranica knjižice. Kada je knjižica kompletirana, stavlja se pod prešu, tako da se zlatni listići dobro priljube uz svileni papir. Transfer zlato se od običnog zlata razlikuje po tome što ono čvrsto leži na papiru u knjižici u kojoj je zapakirano. Zbog toga je transfer zlato uobičajen odabir za rad u vanjskim uvjetima.¹⁰⁴

⁹⁹ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 4.

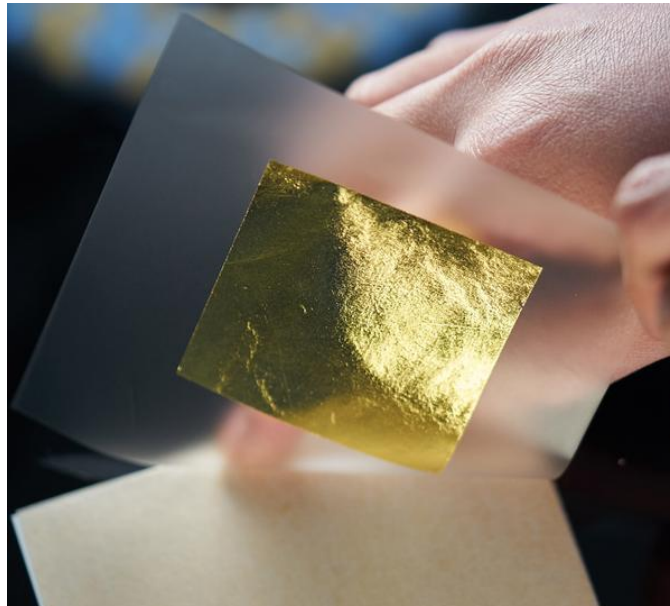
¹⁰⁰ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 4.

¹⁰¹ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 4.

¹⁰² Dukatno zlato ima 23 karata, narančasto 22, citronsko 18 karata te zeleno zlato 16 karata

¹⁰³ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 4.

¹⁰⁴ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str. 4.

Slika 207. Transfer zlato, izvor: <https://originalartisangold.com/products/>, preuzeto: 05. siječnja 2020.

“Držanje” zlata za papir može se postići laganim mašćenjem papira ili snažnim prešanjem već zapakiranih knjižica (od čega na površini listića može ostati blaga tekstura), a u nekim se knjigama iz 19. st. spominje i umetanje komada/listića tankog svilenog papira koji se prethodno istrljao voštanom svijećom između listova knjižice koja se onda pritisne tako da zlatni listići prionu uz svileni papir.¹⁰⁵

Slika 208. Razne vrste šlag metala, fotografirala Hana Knežević 2021.

¹⁰⁵ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 5.

Metalni prahovi

Zlato se može kupiti sâmo, u prahu ili već pomiješano s malo gumiarabike u obliku tablete koja sadrži 1.56 grama zlata.¹⁰⁶ Općenito je ovaj oblik dosta skup stoga ga se danas može nabaviti samo kod specijaliziranih dobavljača. Primarno ga koriste restoratori. Zlato u prahu može se napraviti tako da se samelju ostaci zlatnih listića (ili oni u cijelosti) s malo prozirnog meda (na jednu punu žlicu ne-spljoštenih ostataka zlatnih listića ide pola čajne žličice meda; od ove će se količine dobiti tek 0.2 g zlatnog praha koji će biti to finiji što je mljevenje bilo duže).¹⁰⁷ Najbolji rezultati postižu se ako se zlatni listići polaganim spiralnim potezima tučka melju u tarioniku. Nakon 10-15 minuta dobiva se smeđa smjesa iz koje se mora isprati med, a to se radi tako da se smjesa stavlja u bačvastu čašu te se tada smjesa prelijeva vrućom vodom.¹⁰⁸ Zlato se tada taloži na dnu čaše, a voda s otopljenim medom se pažljivo odlije u drugu posudu (postupak je potrebno ponoviti 5-6 puta od kojih zadnja dva puta taj proces izvodimo destiliranom vodom).¹⁰⁹ Nakon toga zlatni prah se ostavlja da se potpuno osuši.

Prema tradiciji, boja pripremljena sa zlatom u prahu držala se u školjkama dagnji, pa otuda i naziv “zlato u školjci” – njem. *Muschelgold*. Brončani prahovi lakše se pribavljaju a dolaze i u raznim nijansama (od blijedo zlatne do bakrenasto smeđe). Primarni problem je što brončani prahovi brzo oksidiraju stoga ih se mora zaštititi lakom. Prahovi se razlikuju po veličini čestica. Važno je napomenuti da se način obrade znatno promijenio u današnjem vremenu i da se time promijenilo ponašanje brončanog praha (ima slabiji sjaj od starih bronca)¹¹⁰

Slika 209. Pudergold, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 210. Pudergold, fotografirala Hana Knežević, 2019.

¹⁰⁶ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 5.

¹⁰⁷ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 5.

¹⁰⁸ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 5.

¹⁰⁹ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 6.

¹¹⁰ Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 6.

6.4.4. Pribor za pozlaćivanje

Jastučić za pozlatu

Listići zlata koji su prethodno odvojeni režu se nožem na jastučiću za pozlatu. Jastučić se sastoji od drvene daščice koja je na gornjoj strani obložena tankom tkaninom (spužva, filc i sl.)¹¹¹ koja je zatim prekrivena kožom (obično jelenjom, iako se spominju teleća i koža divokoze – moraju biti okrenute plišanom stranom prema gore)¹¹². S jedne se strane jastučića postavlja zaštitna pregrada (obično je izrađena od pergamene i visoka oko 15 cm) kako bi se izbjeglo bilo kakvo pomicanje listića prouzrokovano zračnim strujanjima (vjetrom, propuhom...) ili promjenom položaja samog jastučića (jer se on u ruci drži malo nagnut; kao i slikarsku paletu, drži ga se umetanjem palca u traku koja je fiksirana ispod daščice).¹¹³

Slika 211. Jastučić za pozlatu, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Jastučić se mora držati čistim te ne smije doći u dodir s masti. Ako se jastučić dulje vrijeme nije koristio ili ako se u nekom dijelu zaprljao, mora ga se temeljito očistiti a to se radi tako što se na jastučić pospe mala količina krede, gipsa ili pudera¹¹⁴. Nakon toga on se otrlja suhom, čistom krpom ili čistim, suhim oštrim kistom.

¹¹¹ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 14.

¹¹² Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 14.

¹¹³ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 14.

¹¹⁴ Sagita Mirjam Sunara: Pozlata na drvu, Sveučilište u Splitu, str 14.

Nož za pozlatare

Za rezanje pojedinačnih listova na jastučiću potreban je nož. Može se nabaviti poseban nož (plosnat s drvenom drškom, opremljen s dvije strane oštricama, bez šiljka i sprijeda potpuno zaokružen) ili prilagoditi obični kuhinjski nož (potrebno je samo da ima što dužu dršku – barem 150 mm dužine).¹¹⁵ Oštrica noža mora biti dovoljno naoštrena kako bi se listić zlata mogao prerezati, ali ne toliko da se prereže jastučić na kojem se listić reže. Nož se mora redovito provjeravati i po potrebi oštriti jer ako ima ikakvih oštećenja (malih zasjeklina) ona mogu oštetiti zlatni listić.

Slika 212. Nož za pozlatare, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Četka za poliranje polimenta

Četka za poliment koristi se u svrhu postizanja tvrdog odsjaja time da se poliment iščetka prije pozlaćivanja. Za istu svrhu mogu poslužiti vrlo fine čelične vunice ili njihovi supstituti.¹¹⁶

Mekani kist

Mekani kist koristi se tako da se umoči u rakiju koja se obilno nanosi na već polirani poliment, nanosi se na malo većoj površini od željene veličine zlatnog listića koji se aplicira na poliment. Pozlatarskim kistom uzima se zlatni listić i nanosi na poliment dok je još obilno mokar od rakije.¹¹⁷ Idealno je da se nanošenje listića ponavlja uz preklope od cca 1 mm.

¹¹⁵Sagita Mirjam Sunara: *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str 14.

¹¹⁶Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku*, str. 13.-14.

¹¹⁷Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku*, str.16.

Slika 213. Meki kistovi, preuzeto: <https://www.astrejaplus.hr/proizvod/kistovi-za-akvarel/>, 1.travanj 2021.

Ahat

Kad je zlatni listić položen i podloga je gotovo suha slijedi poliranje pozlate. Poliranje je proces glađenja pozlaćenih površina. U prošlosti su se za male polirače koristili pasji i vučji zubi, dok su se veći polirači izrađivali od hematita (željezna ruda).¹¹⁸ Danas se koriste polirači od dragog kamena ahata, najčešći oblik je tzv. “pasji zub”. Ahat se nalazi tj. umetnut je u metalni prstenasti okov koji je pričvršćen na debelu drvenu dršku.

Slika 214. Ahat za poliranje zlata, izvor: <https://www.gerstaecker.de/Achat-Poliersteine.html> preuzeto 13. siječnja 2020.

Polirači dolaze u raznim dimenzijama i oblicima, variraju cjenovno, te se moraju pripaziti i čuvati tako da se umotaju u tkaninu ili se zaštićuju na neki sličan način. Treba ih se držati podalje od brusnog papira i sličnog da ne bi nastala oštećenja. Ako polirač nije gladak, površina

¹¹⁸ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013*. Sveučilište u Dubrovniku, str.18.

neće biti u potpunosti ispolirana. Polirač koji nije savršeno gladak može se ponovo izglancati brusnim papirom finoće od 400 do 600, a onda posut impregniranim prahom cerijeveg oksida koji se obično može naći kod klesara; umjesto cerijeveg oksida može se koristiti i gips u prahu koji je u biti oksid kositra, samo je postupak sporiji.¹¹⁹

Kistovi za prenošenje zlatnih listića.

Cenino Cenini spominje da se za prenošenje zlatnih listića koristi čvrst komad papira.¹²⁰ Tijekom vremena metoda je evoluirala te se počeo dodavati tanki sloj vjeveričine ili hermelinove dlake između dva lista debljeg papira.¹²¹ Za dodavanje manjih komadića zlatnih listića u svrhu popravljivanja pozlaćenih dijelova koriste se lepezasti kistovi.

Slika 215. Kistovi od vjeveričje dlake, fotografirala Hana Knežević, 2019.

¹¹⁹ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013.* Sveučilište u Dubrovniku, str. 18.

¹²⁰ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013.* Sveučilište u Dubrovniku, str. 14.

¹²¹ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013.* Sveučilište u Dubrovniku, str. 14.

6.4.5. Tipovi pozlate

Polimentna pozlata

Na suhoj i prethodno obrađenoj (brusnim papirom) krednoj osnovi radi se izolacija tzv. lešenje.¹²² Izolacija se radi od tutkalne otopine 3-5%-tne koja se u tarioniku dodaje u malo žutog polimenta, da se može vidjeti gdje je kredno-tutkalna osnova već izolirana. Tutkalna otopina može sadržavati malo alkohola (do 10%) ili kemijskog fungicida.¹²³ Izolacija se radi s mekanim plosnatim kistom. U današnje vrijeme u tu svrhu se koristi šelak, koji se topi u etanolu ili špiritnom gorivu (otopina 3-5%-tna), nakon čega se i on nanosi ravnomjerno i lazurno (koristi se isti tip kista). Temperatura smjese za osnovu ne smije biti viša od 40 C, kao i za bolus. Bolus je tutkalna otopina + poliment, ali jače obojena polimentom od leša. Rade se tri sloja bolusiranja, nanose se okomito na prethodni. Novi sloj bolusa postavlja se nakon što prethodni prosuši ili izgubi sjaj. Bolus se radi s 3%-tnim tutkalom. Bolus mora biti poluproziran, razmaziv i ne topliji od 30-35 C¹²⁴. Proba je li bolus dobar za pozlatu radi se tako da se na njega nanese rakija; ako se bolus briše onda je preslabo vezan, dok ako ne pije onda je prejako vezan. Mekani kist za rakiju umoči se u rakiju koja se obilno nanese na bolus na nešto većoj površini nego što je veličina listića. Pozlatarskim kistom uzme se zlatni listić i nanese na bolus mokar od rakije. Postupak nanošenja listića ponavlja se uz preklape od cca. 1-2 mm. Nakon 5-10 min od nanošenja listića uzima se meki kist te se laganim pritiskom svi mjehurici ili neravnine nastale u procesu pozlate uklanjaju. Na taj način zlatni listić se potpuno priljubi uz površinu. Manji popravci na pozlati rade se tako da se dahom ovlaži podloga i priljepi komadić listića, ili na isti način kako se pozlaćivalo tj. pomoću rakije.¹²⁵

¹²² Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 13.-14.

¹²³ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 13.-14.

¹²⁴ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 13.-14.

¹²⁵ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 13.-14.

Varijacije tradicionalne polimentne pozlate

Poznate su razne stare i suvremene varijacije tradicionalne polimentne pozlate. Pod stare prvenstveno spada pozlata na bjelanjak koja je vjerojatno i starija od pozlate na tutkalo.¹²⁶ Također možemo spomenuti da pod stare spada i polaganje listića srebra koji, nakon aplikacije zlatnog laka (lazure), dobivaju vrlo profinjen zlatni efekt.¹²⁷

Pozlata na bjelanjak

Osim tutkalne polimentne pozlate postoji i jajčana polimentna pozlata. U smjesi s bolusom, umjesto tutkalne otopine, koristi se razrijeđeni bjelanjak. Bjelanjak se u bočici smućka da se malo zapjeni.¹²⁸ Dolije se voda s trunkom sapuna, šećera ili meda, da bi bilo razmazivo kao tuš i to na 1 dio bjelanjka, 2 dijela vode.¹²⁹ Pozlata na bjelanjak nešto je zahtjevnija metoda pozlaćivanja od metode pozlate na tutkalo.

Denis Vokić je u svojoj skripti *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* najbolje objasnio razliku polimentne tutkalne pozlate i pozlate na bjelanjak na navedenom primjeru:

»Dijelove namještaja izložene trenju nije primjereno pozlaćivati tutkalnom polimentnom pozlatom jer se vrlo lako oštećuje; primjerenije je pozlatiti polimentnom pozlatom na bazi bjelanjka (ili još otpornijom uljnom mikstionskom pozlatom). Ako se polimentnom pozlatom pozlaćuje nešto što je izloženo trenju, onda takvu pozlatu treba obvezno zaštititi pastom od tvrdog mikrokristalinskog voska.«

Ova metoda danas nije toliko popularna zbog toga što, kao što je već ranije spomenuto, s njom nije jednostavno raditi.

¹²⁶ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 20.

¹²⁷ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 20.

¹²⁸ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 20.

¹²⁹ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 20.

Srebrni listići sa zlatnom lazurrom

Jedan od profinjenijih efekata pozlaćivanja je bio da se postave srebrni listići, a na njih se nanosi zlatno/žuta lazura. Ova metoda bila je jako popularna u doba baroka (ponajviše u doba historicizma).¹³⁰ Srebrjenje listićima identičan je proces pozlaćivanju zlatnim listićima, razlika je naravno u metalu ali i u debljini listića (srebrni listić je malo deblji i teži). Do 19. st. takve se lazure radilo od uljeno smolnog laka kojemu bi se dodalo zlatno-žutu boju.¹³¹ Za tu se namjenu koristilo razne pigmente. Najčešće se u literaturi još od srednjega vijeka spominje bojilo aloja, ali i gotovo svi drugi žuti pigmenti i bojila (žute tal. *lacca* ili eng *lake* boje).¹³²

Šelak se pojavljuje tek početkom 19. st., tada preuzima ulogu u lakiranju i toniranju namještaja te na pravljenju zlatnih lazura na srebrnim listićima. Od tada do danas najčešće su za zlatne lazure korišteni limun ili orange šelak (otopljen u alkoholu).

Patinu se može imitirati na kraju pomoću polusuhog akvarela ili ako je bojazan da šelak ne pobijeli - tanko se prstom razvuče polusuha uljena boja ili tonirana voštana pasta.¹³³

Kölnerova pozlata

Kölner pozlata je nastala u Austriji, a srodna je vrstama polimentne te vodenoj pozlati. Vezivo je sintetička smola koja je reverzibilna organskim otapalima. Općenito je popularna među restauratorima u SAD-u.¹³⁴ *Kölner* poliment može biti akrilna slikarska osnova. Tako, pozlata može biti postavljena na elastičnu podlogu koja će bez oštećenja podnositi velike mikroklimatske promjene. Iako je *Kölnerova* pozlata svestrana i često se koristi ipak se ne može mjeriti s pravom polimentom pozlatom u profinjenosti.

¹³⁰ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 21.

¹³¹ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 21.

¹³² Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 22.

¹³³ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 22.

¹³⁴ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 22.

Mikstionska pozlata

Koriste se dva tipa mikstiona: uljni i vodeni. Uljni mikstion sastoji se od sušivog ulja u kojem su rastaljene odgovarajuće smole i u kojeg je dodan sikativ.¹³⁵ Nazivamo ih tri satni, šest satni i dvanaest satni, a sami nazivi ovise o sikativiziranosti. Vodeni mikstion je na bazi disperzije sintetičnih smola. Akrilna disperzija Plekstol 360 može poslužiti kao vodeni mikstion.¹³⁶ Na vodenom mikstionu zlato se može lijepiti čim voda ishlapi te se oni nazivaju petnaest minutnim.

Zbog svoje svestranosti većina pozlate na metalnim javnim skulpturama napravljena je uljnom mikstionskom pozlatom. Na takvim predmetima, naravno, ne koristi se mekani petnaestminutni mikstion jer je ta metoda previše osjetljiva i lako se može oštetiti. Pozlata uljnim mikstionom izuzetno je trajna i pruža izvrsnu zaštitu metalu na koji je nanosena, otporna je na visoke temperature (ljeti) te na atmosferske promjene (kiša, snijeg itd.). U slučaju da će pozlaćeni dio biti izložen vremenskim (ne)prilikama treba se koristiti nešto deblje zlatne listiće.¹³⁷

Uljni mikstioni

Nazivi tri satni, šest satni i dvanaest satni označavaju vrijeme koje je potrebno da mikstion iz mokrog stanja pređe u ljepljivo. Listiće zlata ili šlag metala lijepi se na uljni mikstion kad „škripi“ pod prstom tj. aplicirani mikstion ne smije biti gnjecav (nedovoljno suhi), ali ni tvrd (presuh).¹³⁸ Mikstionima za popravke smatraju se tri satni i šest satni, dok se dvanaest satni koristi za finije rezultate tj. on omogućuje najujednačenije i najprofinjnije rezultate. Dvanaest satni mikstion najsporije steže i najdulje zadržava idealni stupanj ljepljivosti prije potpunog sušenja kada se pretvara u čvrsti film. Time omogućuje ujednačeni efekt lijepljenja na cijeloj površini (većoj površini kao npr. ukrasni okvir). Vremenski period u kojem se na mikstion može postaviti pozlata ovisi o par čimbenika. Prvo, mikstioni raznih proizvođača se malo razlikuju bez obzira na isto satne oznake.¹³⁹ Drugo, starost mikstiona, naravno starenjem mikstion se

¹³⁵ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 24

¹³⁶ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 24

¹³⁷ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 24.

¹³⁸ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 25.

¹³⁹ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 26.

kvari, ne suši se dovoljno brzo (danima ostaje mokar) te se na njemu postiže tzv. mekana pozlata¹⁴⁰ (lako se oštećuje prvih mjeseci). Treće, toplina u prostoru i debljina nanosa. Kako bi se nanio savršeno tanak/ujednačen sloj mikstiona, podloga mora biti dobro obrađena (ne smije biti porozna), a mikstion se nanosi topao (niži viskozitet i bolja razmazivost).¹⁴¹ Mikstion se eventualno može malo razrijediti terpentinskim uljem ili sličnim samo ako tako piše na uputama proizvođača.

Ova metoda pozlate najbolje je predviđena za pozlatu dijelova namještaja koji su izloženi trenju ili neadekvatnom čišćenju (vlažna krpa).

Pozlata na vodenoj bazi pravim zlatom u prahu

Najbolji rezultati postižu se s otopinom tutkala i zlatom u prahu. Uobičajeno se koristi 3-5%-tna otopina tutkala razrijeđena rakijom (mogu se koristiti razne vrste rakije ili razrijeđeni etanol).

Denis Vokić je u svojoj skripti *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* detaljnije spominje korištenje rakije u svrhu pozlate na navedenom primjeru:

»U kontinentalnoj Hrvatskoj najčešće dobra šljivovica, u Italiji lozovača, u Poljskoj votka, u Engleskoj gin itd. 3-5%-tna tutkalna otopina razrjeđuje se rakijom u omjerima 2:1 - 1:3. Koliko će se razrijediti ovisi o pripremljenosti ili sačuvanosti bolusne podloge koja, ako je onakva kakva treba biti za lijepljenje listića traži 3%-tnu tutkalnu otopinu razrijeđenu rakijom na 1:2 ili 1:3 (3% tutkalna otopina : rakija). «

Pravilo omjera je empirijsko i glasi: "Ako se boja nakon sušenja briše pod prstom (slabo je vezana) doda se tutkalne otopine, ako se sjaji (prejako je vezana) doda se rakije"¹⁴². Tutkalna boja ne smije biti jače vezana od osnove jer tutkalo ima naglašenu tenziju utezanja što može rezultirati skidanjem (ljuštenjem) retuša. Rakija ovdje služi smanjenju površinske napetosti

¹⁴⁰ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 26.

¹⁴¹ Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 26.

¹⁴² Denis Vokić: *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima* – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 28.- 29.

vode, time omogućava lakše manipuliranje zlatnim prahom s vezivom, a i lakše nanošenje kistom.

Postupak je da se kist umoči u tutkalnu otopinu koja je razrijeđena rakijom, naravno tako da ne kapa s kista. Nakon toga vlažni kist prinosimo u posudicu sa zlatnim prahom tako da se prah prihvati za vlažni kist. Važno je napomenuti da se prah prima bez pritiska ili trljanja da tutkalo s kista ne bi kapnulo u posudicu s prahom. Naravno, podloga za retuš mora biti pripremljena i čista (mora biti odmašćena ili lakirana) inače se retuš skuplja u kapljice i ne veže se za podlogu. U tom slučaju površinsku napetost gdje se retuš ne prima možemo razbiti tako da na taj dio protrljamo prepariranom goveđom žući.

Pozlata na uljnoj bazi pravim zlatom u prahu

S uljnim mikstionom mogu se izvoditi razni uzorci. Kad se mikstion polu-osuši (da škripi pod prstom) na njega se posipa zlato u prahu.¹⁴³ Nakon potpunog sušenja mikstiona kistom se pokupi višak zlata u prahu koje se nije zalijepilo. Na mjestima gdje je mikstion postavljen ostat će zlatni ornamenti. Na ovaj način su renesansni slikari slikali zlatne ornamente na rubovima haljina Bogorodica s djetetom.¹⁴⁴

Instacoll

Instacoll je razvijen 1990-ih godina¹⁴⁵ za izvedbu pozlate u zatvorenom i otvorenom prostoru. To je nova tehnologija pozlate kojoj je baza akrilna mješavina, njome se brzo i efikasno postiže visoki sjaj bez procesa ahatiranja pozlate. Ova nova metoda pozlate već je temeljito testirana te je zadovoljila sve uvjete za dugotrajnu vanjsku pozlatu.

Instacoll System sastoji se od dvije komponente: Komponenta 1: BASE i Komponenta 2: ACTIVATOR.

Površina na koju se *Insacoll* baza nanosi mora biti prethodno pripremljena (ne smije biti porozna). Baza se nanosi u tankom sloju posebnim *Kölner* sintetičkim kistom ili se aplicira

¹⁴³ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 29.

¹⁴⁴ Denis Vokić: Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013. Sveučilište u Dubrovniku, str. 29

¹⁴⁵ Izvor: [Artists Materials - How to Use Kölner Instacoll System - Natural Pigments](#), pristupljeno 08. veljače 2021.

prskanjem (pomoću prskalice). Nakon sušenja osnovnog sloja, što može potrajati i do sat vremena, moguće je postavljati zlatne listiće još sat vremena.¹⁴⁶ Za dugotrajniju pozlatu ili za kasniju intervenciju pozlate, površina se može ponovo aktivirati posebnom tekućinom. Aktivator se također nanosi u vrlo tankom sloju, tako da reaktivira površinu i time omogućava ponovno prijanjanje zlatnih listića na obrađenu površinu. Ova aktivacija može se primijeniti ili ponoviti nakon dugo vremena. Aktivacija je suha nakon nekoliko minuta, a zatim održava tretirano područje spremnim za zlatni listić najmanje jedan sat.¹⁴⁷

Baze instacolla

Baze dolaze u sljedećim bojama:

Instacoll Baza žuta, Instacoll baza bistra, Instacoll Baza žuti mat, Instacoll Baza prozirni mat.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Izvor: [KVP-Catalog_page_12-29.pdf \(kolner-vergolderprodukte.de\)](#), str. 12., pristupila 08.02.2021.

¹⁴⁷ Izvor: [KVP-Catalog_page_12-29.pdf \(kolner-vergolderprodukte.de\)](#), str. 12., pristupila 08.02.2021.

¹⁴⁸ Noris Blattgoldfabrik, Alles für den Vergolder, 2015./2016., str. 5/1.

7. ZAKLJUČAK

Iako se prvotno mislilo kako obje skulpture anđela adoranata izvorno pripadaju starome oltaru iz crkve Našašća sv. Križa u Rasinji, datiranom u 1827., tijekom izrade ovog diplomskog rada to se pokazalo upitnim. Istraživačkim radovima je, naime, kao izvorni sloj, definirana bijela boja inkarnata. Rezultati FTIR analize pokazali su kako se radi o titanovoj bijeloj koja je u upotrebi tek od početka 20. st., stoga je nemoguće da se taj sloj vremenski poklapa s godinom izrade oltara. Postoje tri mogućnosti:

- ispod pretpostavljenog izvornog sloja nalazi se pravi izvorni sloj koji je već ranije uklonjen ili je toliko oštećen da ga nismo uspjeli pronaći
- anđeli izvorno nisu pripadali navedenom oltaru
- oltar, zajedno s anđelima, ne datira iz navedene godine

Konzervatorsko-retaurotorski radovi na ovoj skulpturi su bili izrazito kompleksni iz nekoliko razloga: nije bilo moguće sa sigurnošću definirati izvorni sloj, bilo je potrebno izraditi složene rekonstrukcije na krilima i trebalo je odlučiti koju tehnologiju pozlate ćemo koristiti.

Također, terenska i povijesnoumjetnička istraživanja su bila opsežna i zahtjevna.

Nakon provedenog istraživanja i komparacije tradicionalne polimentne polirane i suvremene pozlate u sklopu ovog diplomskog rada, u dogovoru s nadležnim Konzervatorskim odjelom u Bjelovaru odlučeno je kako će se za rekonstrukcije u sloju pozlate koristiti suvremena Instacoll System tehnologija. Razlozi su prije svega dobra postojanost pri promjeni mikroklimatskih uvjeta, te postizanje željenog sjaja bez potrebe za poliranjem ahatom. Naime, vezivo u kredno-tutkalnoj osnovi je mjestimično oslabilo i ona je postala trusna, stoga je svaki mehanički pritisak zapravo prijetnja za polikromiju.

8. LITERATURA

Badurina, Anđelko, *Terezija od Djeteta Isusa*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 296.

Baričević, Doris, *Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach*, u: *Peristil*, 25, 1982., str. 107 – 132.

Baričević, Doris, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008.

Belaj, Krunoslav, *Povijest školstva u Rasinji*, u: *Podravski zbornik*, 28, 2002., str. 133 – 144.

Brdarić, Franjo, *Arhiđakonat Komarnički (1334. – 1934.)*, u: Blaž Magjer, *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb, 1937., str. 338 – 362 [II. izdanje: Novigrad Podravski, Osnovna škola Blaž Madjer, 1992.]

Brdarić, Franjo, *Iz povijesti župa Koprivnički Ivanec, Kuzminec, Rasinja, Imbriovec, Peteranc, Drnje, Legrad i Štrigova*, priredio: Dragutin Feletar, Koprivnica, Meridijani, 2015., str. 86 – 99.

Buljan Cyprin, Dana, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na glavnom oltaru iz crkve sv. Kuzme i Damjana u Kuzmincu*, u: *Podravski zbornik*, 35, 2009., str. 31 – 35.

Buturac, Josip, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, u: *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 59, 1984., str. 48 – 108.

Cvetko, Mirta, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na drvenoj polikromiranoj skulpturi anđela s povijesno-umjetničkim osvrtom na temu anđela kroz razdoblja*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti, 2012.

Cvitan, Iva, *Ivo Lentić – Bibliografija*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32, 2008., str. 11 – 16.

Marko Đurakić, *Orgulje Bjelovarko-Križevačke biskupije*, Bjelovar, Bjelovarsko-Križevačka biskupija, 2015.

Đurić, Tomislav i Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, treće dopunjeno i prerađeno izdanje, Koprivnica, Ogranak Matice hrvatske, 1991.

Feletar, Dragutin, *Stara rasijska zdanja*, u: *Podravski zbornik*, 2, 1976., str. 153 – 191.

Feletar, Dragutin, *Spomenici kulture i povijesti u Općini Koprivnica*, Koprivnica, Muzej grada Koprivnice, 1992.

Feletar, Dragutin, *Sakralno barokno graditeljstvo u općini Koprivnica, s posebnim osvrtom na župne crkve u Kuzmincu i Koprivničkom Ivancu*, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu*, 6/7, 1994., str. 59 – 78.

Fučić, Branko, *Anđeli*, u: AA. VV., *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. (1979.), str. 130 – 133.

Fučić, Branko, *Apokalipsa*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 136 – 144.

Grgić, Marijan, *Cecilija*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 200 – 201.

Grgić, Marijan, *Grudi*, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 277.

Horvat, Anđela, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1982., str. 1 – 381.

Horvat, Rudolf, *Župe u Hrvatskoj Podravini*, u: *Hrvatska prošlost*, knjiga druga, Zagreb, Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub«, 1941., str. 3 – 87.

Humski, Vera, *Hus, Juraj*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2002.; <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8190>, pristupljeno 20. kolovoza 2020.

Kancijan, Antun, *Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine*, u: *Podravski zbornik*, 10, 1984., str. 246 – 256.

Lentić, Ivo, *Prilog građi o varaždinskim stolarima XVIII. i XIX. st.*, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 4, 1970., str. 12 – 20.

Nestić, Jasmina, *Iluzionirani oltari XVIII. st. na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

Noris Blattgoldfabrik, *Alles fur den Vergolder*, 2015./2016., str. 5/1.

Obad Šćitaroci, Mladen i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Slavnije. Od Zagreba do Iloka*, Zagreb, Šćitaroci, 1998.

Obad Šćitaroci, Mladen i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Slawoniens Schlosser. Von Zagreb bis Vukovar*, Graz, Stuttgart, Leopold Stocker Verlag, 2000.

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb, Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975.

Ožanić, Martina, *Obnova, ikonografija i tipologija glavnog oltara crkve sv. Antuna pustinjaka u Slavetiću*, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5, 2014., str. 137 – 148.

Preinfalk, Miha, *Auerspergi in njihove povezave s Hrvaško*, u: *Povijesni prilozi*, 29, 2005., str. 79 – 99.

Radauš, Tatjana i Milan Vrbanus, *Inkéy (Inkéy de Pallin)*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2005.; <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8433>, pristupljeno 20. kolovoza 2020.

Razum, Stjepan, *Prilog Franje Brdarića spomenici župe Rasinja*, u: *Tkalčić, Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke biskupije*, 15, 2011., str. 569 – 585.

Sunara, Mirjam Sagita, *Pozlata na drvu*, Sveučilište u Splitu, str. 3 – 14.

Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Matica hrvatska, 1920.

Šourek, Danko, kat. 21, u: AA.VV., *Ne/izliječeni sveci. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi na polikromiranim drvenim skulpturama iz fundusa Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije*, ur. Zvezdana Jembrih, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2016., str. 143 – 146.

Tkalčec, Tatjana, *Kasnosrednjovjekovna gradišta u široj okolini Križevaca: arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije*, u: *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XIX., 2017., br. 1, str. 15 – 33.

Vokić, Denis, *Tehnologija pozlaćivanja u konzervatorsko-restauratorskim radovima – verzija 2013.*, Sveučilište u Dubrovniku, 2013., str. 13 – 29.

Mrežne stranice:

<http://www.rasinja.hr/index.php/opcina-rasinja2/opci-podaci/povijest>, pristupljeno 19. kolovoza 2019.

<https://www.zhrmku.org.mk/hrvatska-kulturna-bastina/dvorci-kurije-ljetnikovci/sjeverna-hrvatska/dvorac-inkey,-rasinje>, pristupljeno 23 kolovoza 2019.

<https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-opcine-rasinja/>, preuzeto 18. studenog 2019.

<http://library.foi.hr/glas/pregled.aspx?v=0&z=664&godina=2001&broj=049&stranica=011&u=rasinja>, pristupljeno 16. ožujka. 2021.

[file:///C:/Users/hanak/Downloads/Rjeenjeopreventivnojzatiti_27.7.2017_9_44_04_0%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/hanak/Downloads/Rjeenjeopreventivnojzatiti_27.7.2017_9_44_04_0%20(1).pdf), pristupljeno 25. ožujka 2021.

<https://www.sumperk.cz/en/for-tourists/>, pristupljeno 7. rujna 2020.

<https://www.chorusvenezia.org/en/church-of-santa-maria-formosa>, pristupljeno 8. rujna 2020.

https://www.wga.hu/html_m/v/vasari/1/16stephe.html, pristupljeno 8. rujna 2020.

<https://www.adler-lacke.com/at/produkte/pflege-reparatur/service-reparatur/grilith-holzkitt-natur-100-ml~p6647>, pristupljeno 1. travanj 2021.

<https://www.kremer-pigmente.com/media/pdf/97970e.pdf>, pristupljeno: 1. travanj 2021.

https://www.alu.unizg.hr/alu/cms/upload/okiru/strucni_tekstovi/izv.prof.mr.art._Tamara_Ukraincik_LAKOVI_U_RESTAURIRANJU_STAFELAJNIH_SLIKA_2020.pdf, pristupljeno 1. travanj 2021.

KVP-Catalog_page_12-29.pdf (kolner-vergolderprodukte.de), str.12., pristupljeno 08. veljače 2021.

9. POPIS SLIKA

Slika 1. Karta Hrvatske, 1686.-1708. (Vincenzo Maria Coronelli, Partie du Royaume de Hongrie).

Slika 2. Detalj karte Hrvatske, 1686.-1708. (Vincenzo Maria Coronelli, Partie du Royaume de Hongrie).

Slika 3. Rasinja, Dvorac Inkey, povijesna fotografija, izvor: Dvorac_Inkey_Rasinje_0.jpg (800×502) (zhrmk.org.mk), preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 4. Rasinja, Dvorac Inkey, izvor: Dvorac_Inkey_Rasinje_1a.jpg (800×600) (zhrmk.org.mk), preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 5. Rasinja, Dvorac Inkey, stanje iznutra, izvor: https://www.zhrmk.org.mk/images/Hrvatska/3_Sjeverna_Hrvatska/Rasinje_Dvorac_Inkey/Dvorac_Inkey_Rasinje_6.jpg, preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 6. Grb obitelji Inkey, izvor: https://www.wikiwand.com/hr/Dodatak:Popis_poznatih_plemi%C4%87kih_obitelji_iz_Hrvatske, preuzeto 6 siječnja 2020.

Slika 7. Barunica Ludmila Theodora Maria Gabriela Inkey de Pallin, grofica Nadine Rudt-Inkey i barunica Lily Inkey, izvor: https://www.geni.com/photo/view/6000000037243664504?album_type=photos_of_me&photo_id=600000073441852960, preuzeto 6. siječnja 2020.

Slika 8. Ladislava (Laya) Inkey de Pallin i Jenő Thassy de Miske et Monostor, izvor: <https://www.geni.com/people/Ladislava-Laya-BR/6000000010481073028>, preuzeto 6. siječnja 2020

Slika 9. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 10. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, apsida, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 11. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, južna fasada, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 12. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, sjeverna strana svetišta, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 13. Župna crkva Našašća sv. Križa, detalj oluka i temelja crkve, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 14. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalji različitih oblika prozora na južnoj fasadi, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 15. Župna crkva Našašće sv. Križa, Rasinja, spomen ploča smještena na vanjskom južnom zidu, eksterijer, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slike 16., 17., 18. i 19. Vlastelinsko groblje pored župne crkve Našašća sv. Križa, fotografirala Hana Knežević. 2019.

Slika 20. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, kovana metalna vrata, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 21. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, pogled s ulaza prema svetištu, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 22. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, stražnja strana klupe, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 23. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, bočna strana klupa, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 24. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Vitraj Blažene Djevice Marije s Djetetom Isusom u naručju, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 25. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Vitraj Sveti Juraj ubija zmaja, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 26. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, podnožje propovjedaonice s prikazom Svetog Kristofora, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 27. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Supselije za svećenike, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 28. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Svetohranište na novom glavnom oltaru, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 29. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Slika s prikazom Posljednje večere smještena na južnom zidu svetišta, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 30. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, gornji dio glavnoga oltara pronađenog na drugoj etaži zvonika, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 31. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj izvornog glavnog oltara, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 32. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj izvornog glavnog oltara, fotografirao Danko Šourek, 2019.

Slika 33. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, izvorni oltar, fotografiju ustupio vlč. Tito Šmintić, župnik u Rasinji

Slika 34. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, izvorni oltar, skulpture anđela su na drugoj poziciji, povijesna fotografija, fototeka Ministarstva kulture

Slika 35. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, detalj gornje zone glavnog oltara, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 36. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, glavni oltar, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 37. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, lijevi bočni oltar sv. Barbare, zatečeno stanje, fotografija “Re-dizajn”, 2010.

Slika 38. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, lijevi bočni oltar sv. Barbare, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 39. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, desni bočni oltar sv. Stjepana Prvomučenika, zatečeno stanje, fotografirala Ana Božičević, 2014.

Slika 40. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Oltar Sv. Stjepana Prvomučenika, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, cjelina, fotografirala Andreja Šafran, 2019.

Slika 41. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, stanje propovjedaonice prije konzervatorsko – restauratorskih radova, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2017.

Slika 42. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja Stanje propovjedaonice nakon konzervatorsko – restauratorskih radova, polikromirano, pozlaćeno i posrebreno drvo, župna crkva Našašća sv. Križa,

Slike 43. i 44. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Prospekt – total i mehanizam apstrahata pročelja orgulja (baza), fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623>: pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 45. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka „Građa o orguljama-lokaliteti, Šaban, Ladislav, 1972-1975., izvor: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=27317> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 46. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, smještaj orgulja u prostoru crkve, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623>, pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 47. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, sviraonik izdvojen ispred orgulja – slobodan, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 48. Župna crkva Našašća Sv. Križa, Rasinja, detalj prospekta, fotografirao Nino Vranić, 1972., izvor: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?LOKALITET=623> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 49. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, trenutačno stanje orgulja, fotografirala Andrea Šafran, 2019.

Slika 50. Župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka „Građa o orguljama-Graditelji“, Šaban Ladislav, 1972-1975., izvor: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=27854> pristupljeno: 8. studenog 2019.

Slika 52. Župna crkva Svetog Kuzme i Damjana, Kuzminec, glavni oltar, fotografirao Ivan Vanja Martinović, 20??

Slika 53. Župna crkva Svetog Kuzme i Damjana, Kuzminec, detalj anđela adoranta na glavnom oltaru, izvor: https://www.biskupija-varazdinska.hr/userdocsimages/images/SLIKE_2020/NAJAVE/najava_kuzma_damjan_kuzminec_2020.JPG?width=800&height=600&mode=max, pristupljeno: 13. listopada 2020.

Slike 54. i 55. Kapela sv. Margarete, Subotica Podravska, desni i lijevi anđeo adorant, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 56. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije, lijevi anđeo iz Bartolovca, fotografirala M. Cvetko, 2012.

Slike 57. i 58. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije, desni anđeo iz Bartolovca, stanje prije radova i stanje nakon radova, fotografirao Veno Lebarić, 2012

Slike 59. i 60. Franjevačka crkva sv. Roka, Virovitica, lijevi i desni anđeo, fotografirala Nives Maksimović, 2019.

Slika 61. Franjevačka crkva sv. Roka, Virovitica, glavni oltar, fotografirala Nives Maksimović, 2019.

Slika 62. Prednja strana, **63.** Stražnja strana, **64.** Desna bočna strana, **65.** Lijeva bočna strana, skulptura „Lijevo anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje prije konzervatorsko-restauratorskih radova, cjelina, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 67. Sonda br. 2., Stratigrafski slojevi na kosi, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 68. Sonda br. 3., Stratigrafski slojevi na središnjici postamenta, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 69. Sonda br. 4., Stratigrafski slojevi na draperiji, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 70. Sonda br. 5., Stratigrafski slojevi na gornjoj strani volute, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 71. Sonda br. 6., Stratigrafski slojevi na rubnom dijelu volute, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 72. Lijevo krilo, prednja strana, zatečeno stanje nakon demontaže, cjelina, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 73. Poledina lijevog krila, zatečeno stanje, cjelina, fotografirao Ivan Goldin 2018.

Slika 74. Drvena konstrukcija na poledini krila, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slike 75. i 76. Oštećenja u sloju nosioca, lijeva i desna stražnja donja strana postamenta, detalji, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 77. Poledina skulpture preslikana crvenom bojom s vidljivim oštećenjima uzrokovanim djelovanjem crvotočine te paučinom, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 78. Poledina skulpture nakon demonitiranja lijevog krila, vidljivi su tragovi izvorne pozlate, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 79. Rekonstrukcija izvedena u silikonu, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 80. Metalni vijak vidljiv ispod debelog sloja preslika, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 81. Nedostatci u sloju osnove, prednja strana lijevoga krila, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 82. Nedostatci u sloju osnove, prednja donja strana postamenta, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 83. Nedostatci u slojevima nosioca i osnove, odvajanje osnove od nosioca, lijevo krilo, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 84. Crveni poliment, desna vanjska strana draperije, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 85. Crveni poliment, desno krilo, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 86. Izvorna pozlata, mjesto na kojem je bilo pričvršćeno lijevo krilo, poledina skulpture, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019. **Slika 87.** Izvorna pozlata, donja lijeva unutrašnja strana draperije, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 88. Izvorna pozlata vidljiva u tragovima, lijeva strana poledine skulpture, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 89. Imitacija pozlate, vanjska strana draperije, desna natkoljenica, detalj, fotografirala: Hana Knežević, 2019.

Slika 90. Sloj prljavštine i prašine, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

Slika 91. Estetski neprihvatljiv preslik, zatečeno stanje, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

Slika 92. Postament, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2018.

Slika 93. Prikaz snimanja skulpture prijenosnim mikro-XRF uređajem

Slika 94. Uzimanje uzorka za FTIR analizu, preslik sa rubnog dijela postamenta, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 95. Mikro-uzorci pripremljeni za FTIR analizu, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 96. Izvor gama-zračenja na Institutu Ruđer Bošković, fotografirala Dora Mihanović, 2016.

Slika 97. Mikro-uzorci pripremljeni za analizu poprečnog presjeka, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 98. Prikaz uvećanja poprečnog presjeka uzorka sa plavog preslika (uzorak br. 2.), vanjska strana draperije, snimila Hana Knežević, 2019.

Slika 99. Spuštanje odignutih slojeva polikromije toplinskom lopaticom, u tijeku radova, detalj, lijevo koljeno, fotografirala Sara Šipek 2020.

Slika 100. Stanje nakon podljepljivanja i spuštanja odignutih slojeva toplinskom lopaticom, u tijeku radova, detalj, desno koljeno, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 101. Desno krilo tijekom konsolidiranja drvenog nosioca, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 102. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, draperija, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 103. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, kosa, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 104. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, inkarnat, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 105. Probe uklanjanja preslika gelovima: (1)izopropanol gel, (2)DMSO, (3)Ethomen C-12 i (4)Paint & varnish remover, postament, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020

Slika 106. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, zona draperije, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 107. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, desno krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 108. Uklanjanje preslika mehaničkim načinom, kosa, u tijeku radova, detalj, fotografirao Ivan Goldin, 2019.

Slika 109. Uklanjanje preslika kemijskim načinom, središnji dio postamenta, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 110. Uklanjanje kita kemijskim načinom pomoću Paint&Varnish gela, poledina lijevog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 111. Uklanjanje kita iz rupica u nosiocu mehaničkim načinom pomoću svrdla, u tijeku radova, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2019.

Slika 112. Desno krilo nakon demontaže i uklanjanja preslika, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 113. Desno krilo nakon djelomične demontaže i djelomičnog uklanjanja kita, poledina, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 114. Uklanjanje preslika mehaničkim načinom, gornji dio postamenta, u tijeku radova, detalj, fotografirala Sara Šipek, 2019.

Slika 115. Prednja strana, 116. Desna bočna strana, 117. Lijeva bočna strana, 118. Stražnja strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon uklanjanja preslika s lijeve polovice skulpture, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 119. Prednja strana, 120. Desna bočna strana, 121. Stražnja strana, 122. Lijeva bočna strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon uklanjanja preslika, u tijeku radova, cjelina, fotografirao Mislav Fleck, 2019.

Slika 123. Grilith kit, nijansa Eiche, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 124. Popunjavanje oštećenja nastalih djelovanjem crvotočine, poledina lijevog krila, u tijeku radova, detalj fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 125. Oštećenje uzrokovano metalnim vijkom, prednja strana desnog krila, u tijeku radova, detalj fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 126. Rekonstrukcija odlomljenog dijela nabora, draperija oko desne ruke, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 127. Uklanjanje vijaka sa stražnje strane krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 128. Drvena armatura nakon uklanjanja vijaka, pozadina lijevog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2019.

Slika 129. Odvajanje lijevog krila, pozadina, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 130. Uklanjanje vijaka, prednja strana desnog krila, u tijeku radova, detalj, fotografirala Dorotea Podolšak, 2020.

Slika 131. Vijci i čavli uklonjeni s krila, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 132. Desno krilo nakon demontaže, obilježena je gipsana rekonstrukcija, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 133. Desno krilo nakon uklanjanja preslika i konsolidiranja drvenog nosioca, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 134. Spoj drvenog nosioca i gipsane nadoknade, desno krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 135. Izrada modela za rekonstrukciju nedostajućih dijelova u plastelinu, lijevo krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 136. Bušenje rupa za armaturu od drvenih tipli, desno krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Sara Šipek, 2019.

Slika 137. Razdvojeni dijelovi pripremljeni za spajanje, lijevo krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 138. Spajanje razdvojenih dijelova, lijevo krilo, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 139. Krila u tijeku spajanja i izrade rekonstrukcija, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 140. Krila u tijeku spajanja i izrade rekonstrukcija, poledina, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 141. Lijevo krilo, **142.** Desno krilo, zatečeno stanje, prednja strana, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 143. Krila nakon spajanja, izvedenih rekonstrukcija u sloju nosioca i kredno- tutkalne osnove te šelakiranja, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 144. Nanošenje Planatol kita kistom, detalj lica, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 145. Planatol kit, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 146. Nadoknade u sloju osnove, lijeva ruka, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 147. Nadoknade u sloju osnove, detalj dlanova, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 148. Prednja strana, **149.** Lijeva bočna strana, **150.** Desna bočna strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju osnove, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 151. Prednja strana, **152.** Lijeva bočna strana, **153.** Stražnja strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju žutog polimenta, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 154. Prednja strana, **155.** Lijeva bočna strana, **156.** Stražnja strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon nadoknada u sloju crvenog polimenta, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 157. Krila nakon nanašanja žutog bolusa, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 158. Krila nakon nanašanja crvenog bolusa, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 159. Krila nakon poliranja polimenta, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 160. Lijevo krilo nakon nanašanja Kolner Instacoll System baze, prednja strana, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 161. Postavljanje transfer listića zlata na Kolner Instacoll System bazu, lijevo krilo, u tijeku radova, detalj, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 162. Pozlaćivanje, lijevo krilo, u tijeku radova, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 163. Nanašanje bolusa, u tijeku radova, fotografirala Ana Božičević, 2020.

Slika 164. Pozlaćena draperija oko desne ruke, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 165. Usklađivanje izvorne i nove pozlate, draperija, u tijeku radova, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 166. Lijevi i desni anđeo adorant, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Dorotea Podolšak, 2020.

Slika 167. Prednja strana, **168.** Lijeva bočna strana, **169.** Stražnja strana, **170.** Desna bočna strana, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon rekonstrukcije pozlate, u tijeku radova, cjelina, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 171. Desna bočna strana prije reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 172. Desna bočna strana nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 173. Lice u tijeku reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 174. Lice nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 175. Lice nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 176. Lice prije reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 177. Ruke nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 178. Skulptura nakon reintegracije slikanog sloja, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević, 2020.

Slika 179. Postament nakon reintegracije slikanog sloja i pozlate, u tijeku radova, detalj, fotografirao Ante Pereza, 2020.

Slika 180. Postament nakon reintegracije slikanog sloja i pozlate, u tijeku radova, cjelina, fotografirao Ante Pereza, 2020.

Slika 181. Završno zaštitno lakiranje, postament, u tijeku radova, detalj, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 182. Pripremljena 15%-tna otopina Laropala, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 183. Desna bočna strana, 184. Lijeva bočna strana, 185. Prednja strana, 186. Poledina, skulptura „Lijevi anđeo adorant“, autor nepoznat, 1827. god., stanje nakon izvedenih cjelovitih konzervatorsko-restauratorskih radova, cjelina, fotografirao Ante Pereza, 2020.

Slika 187. Testne pločice nakon nanesenog prvog sloja žutog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 188. Testne pločice nakon nanesenog drugog sloja žutog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 189. Testna pločica nakon nanesenog sloja crvenog polimenta, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 190. Testna pločica, zona br.1. premazana Kölner Instacoll System base, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 191. Testna pločica, zona br.1. nakon polaganja zlatnih listića, fotografirala Hana Knežević 2020.

Slika 192. Testna pločica, zona br 2. Tradicionalna polirana pozlata, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 193. Kölner Instacoll proizvodi (Base, Activator, Size HA) korišteni tijekom ovog istraživanja, fotografirala Hana Knežević, 2021.

Slika 194. Pozlaćivanje, jedna od faza radova, fotografirala Ana Božičević, 2021.

Slika 195. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, fotografirala Ana Božičević 2021.

Slika 196. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, vidljive su kapljice vode u svakoj od tri testne zone, fotografirala Ana Božičević 2021.

Slika 197. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, vrijeme upijanja kapljice vode u zoni br. 2, fotografirala Ana Božičević 2021.

Slika 198. Test otpornosti na izravni utjecaj vlage, oštećenje zlatnog listića nastalo u zoni br. 2 tijekom testiranja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 199. Test usklađivanja s izvornom pozlatom i test na izravni utjecaj vlage, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 200. Test usklađivanja s izvornom pozlatom, komercijalna pakiranja metalne vune korištene tijekom istraživanja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 201. Test usklađivanja s izvornom pozlatom, metalna vuna na drvenim štapićima korištena tijekom istraživanja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 202. Test otpornosti na mehanička oštećenja, grebanje metalnim predmetom, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 203. Test otpornosti na mehanička oštećenja, grebanje ostrim predmetom, detalj testne zone br. 3, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 204. Rezultati testa otpornosti na mehanička oštećenja, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 205. Maska Amenemope, izvor: <https://www.flickr.com/photos/10647023@N04/1244426858/in/pool-443927@N22> preuzeto 05. siječnja 2020.

Slika 206. Radionica proizvodnje zlata, izvor: <http://www.firegold.com/goldLeaf.html>, preuzeto 05. siječnja 2020.

Slika 207. Transfer zlato, izvor: <https://originalartisangold.com/products/>), preuzeto: 05. siječnja 2020.

Slika 208. Razne vrste šlag metala, fotografirala Hana Knežević 2021.

Slika 209. Pudergold, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 210. Pudergold, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 211. Jastučić za pozlatu, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 212. Nož za pozlatare, fotografirala Hana Knežević, 2019.

Slika 213. Meki kistovi, preuzeto: <https://www.astrejaplus.hr/proizvod/kistovi-za-akvarel/>, 1. travanj 2021.

Slika 214. Ahat za poliranje zlata, izvor: <https://www.gerstaecker.de/Achat-Poliersteine.html> preuzeto

Slika 215. Kistovi od vjeveričje dlake, fotografirala Hana Knežević, 2019.

10. POPIS TABLICA I GRAFIČKIH PRIKAZA

Tablica broj 1: Tablični prikaz stratigrafije u zoni inkarnata

Tablica broj 1.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na inkarnatu pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 2: Tablični prikaz stratigrafije u zoni kose

Tablica broj 2.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na kosi pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 3: Tablični prikaz stratigrafije u središnjici postamenta

Tablica broj 3.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na središnjem dijelu postamenta pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 4: Tablični prikaz stratigrafije u zoni draperije

Tablica broj 4.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na drperiji pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 5.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na gornjoj zoni volute pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 6: Tablični prikaz stratigrafije u rubnom dijelu volute

Tablica broj 6.1 Prikaz stratigrafskih slojeva na rubnom dijelu postamenta pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 7: Tablični prikaz stratigrafije u zoni krila

Tablica broj 7.1. Prikaz stratigrafskih slojeva na krilima pod uvećanjem, snimljeno pomoću Dino-Lite digitalnog mikroskopa, 5 MP, snimila Hana Knežević 2019.

Tablica broj 8. Rezultati mjerenja provedenih analizom rendgenske fluorescencije

Tablica broj 9: Komparacija tradicionalne polimentne i suvremene Kolner Instacoll System pozlate

Grafički prikaz 1. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, oštećenja u sloju nosioca, prednja strana

Grafički prikaz 2. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, oštećenja u sloju nosioca, stražnja strana

Grafički prikaz 3. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, pretpostavljeni prvi kronološki sloj (izvorni), prednja strana

Grafički prikaz 4. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, drugi kronološki sloj, prednja strana

Grafički prikaz 5. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, treći kronološki sloj, prednja strana

Grafički prikaz 6. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, četvrti kronološki sloj, prednja strana

Grafički prikaz 7. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, peti kronološki sloj, prednja strana

Grafički prikaz 8. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, šesti kronološki sloj, prednja strana, zatečeno stanje

Grafički prikaz 9. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, prednja strana

Grafički prikaz 10. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, lijeva bočna strana

Grafički prikaz 11. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, desna bočna strana

Grafički prikaz 12. Lijevi anđeo adorant, župna crkva Našašća sv. Križa, Rasinja, mjesta provođenja analiza, stražnja strana

Rezultati FTIR analize 1. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka preslika sa postamenta skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: donja zona postamenta i referentnog spektra IRUG baze podataka.

Rezultati FTIR analize br.2. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva u podlozi za mjedene listiće „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: draperija i referentnog spektra IRUG baze podataka.

Rezultati FTIR analize br. 3. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva u slikanom sloju sa preslika draperije skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: draperija, lijeva noga i referentnog spektra IRUG baze podataka

Rezultati FTIR analize br.4. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka veziva na zatečenom slikanom sloju draperije sa skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: unutarnja strana draperije i referentnog spektra IRUG baze podataka

Rezultati FTIR analize br. 5. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: gornja zona postamenta i referentnog spektra URUG baze podataka

Rezultati FTIR analize br. 6. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka preslika kose mjesto uzimanja uzorka: poledina skulpture i referentnog spektra URUG baze podataka

Rezultati FTIR analize br. 7. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka izvornog slikanog sloja skulpture „Anđeo Adorant“, mjesto uzimanja uzorka: torso

Rezultati FTIR analize br. 8. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka inkarnata a Anđela adoranta i referentnog spektra URUG baze podataka

Rezultati FTIR analize br. 9. Grafički prikaz FTIR spektra uzorka premaza sa zelenog preslika skulpture „Anđeo adorant“, mjesto uzimanja uzorka: zeleni preslik na desnom krilu i referentnog spektra URUG baze podataka

11. BIOGRAFIJA

Hana Knežević rođena je u Zagrebu 28. 12. 1994. Završila je osnovnu školu Ksavera Šandora Gjalskog u Zagrebu nakon čega upisuje Školu primijenjene umjetnosti i dizajna, smjer kiparski dizajner. Godine 2013. sudjeluje u radionici i izložbi Čarobni svijet fosila pod vodstvom profesora Miroslava Sabolića. Iste godine izlaže rad na sajmu namještaja i unutaršnjeg uređenja *Ambienta*. Nakon završetka srednje škole, 2014./2015. upisuje Akademiju Likovnih umjetnosti u Zagrebu, Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina, smjer kiparstvo. Iste godine sudjeluje na simpoziju pod nazivom *Na prvoj crti zdravlja* održanom u Zagrebu pod vodstvom doc. dr. sc. Marijana Braša, dr. med. U zimskom semestru akademske godine 2017./2018. odlazi na studijsku razmjenu u sklopu programa bilateralne razmjene u Gwangju, Južna Koreja. Iste godine bila je studentski moderator 14. Međunarodne konferencije studija konzervacije-restauracije održane na Odsjeku za konzerviranje i restauriranje umjetnina. Godine 2018./2019. sudjelovala je kao demonstrator na međunarodnoj teorijsko- praktičnoj radionici Izrada pozlate pod vodstvom doc. Dietmar E. Feldmana, koja je održana na Odsjeku za konzerviranje i restauriranje umjetnina. Iste akademske godine pohađa teorijski dio radionice *Cleaning of Wall Paintings: Methodological Approach with Low Chemical Risk* pod vodstvom prof. Maurizija Coladonata i konzervatorice-restauratorice Annalise Marra. Godine 2021. sudjeluje u Erasmus+ projektu *Re/Forma Viva*.

12. IZJAVA O AUTORSTVU

Na temelju statuta Sveučilišta u Zagrebu izjavljujem da sam autorica diplomskog rada pod naslovom: Konzervatorsko-restauratorski radovi na lijevom anđelu s glavnoga oltara iz župne crkve Našašća sv. Križa u Rasinji i nove tehnologije pozlate u konzervatorsko-restauratorskoj struci

U Zagrebu, travanj, 2021.

HANA KNEŽEVIĆ

13. ZAHVALE

Zahvaljujem svojoj mentorici doc. mag. art. Ani Božičević na stručnom vodstvu, uloženom trudu, prenesenom znanju i svim savjetima u cilju oblikovanja ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem se svojim komentorima red. prof. art. Alemu Korkutu i doc. dr. sc. Danku Šoureku na podršci, uloženom trudu, pruženim savjetima i sugestijama prilikom izrade ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem se red. prof. dr. sc. Vladanu Desnici i doc. dr. sc. Domagoju Šatoviću na provedenim analizama, susretljivosti i pruženom znanju tijekom studiranja.

Zahvaljujem se red. prof. mr. art. Tamari Ukrainčik i doc. mag. art. Barbari Horvat Kavazović na pomoći i savjetima prilikom odabira gelova i lakova u praktičnom i teoretskom dijelu ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem se i izv. prof. art. Danku Friščiću na pomoći prilikom odabira tehnike i izvedbe retuša.

Također se zahvaljujem svim profesorima na Odsjeku.

.